

**T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**İKTİSAT
ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYEDE REEL SEKTÖR İLE FİNANS SEKTÖRÜ ARASINDAKİ
İLİŞKİNİN ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Volkan HAN

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Erşan SEVER**

AKSARAY, 2013

**T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**İKTİSAT
ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYEDE REEL SEKTÖR İLE FİNANS SEKTÖRÜ ARASINDAKİ
İLİŞKİNİN ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Volkan HAN

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Erşan SEVER**

AKSARAY, 2013

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın hazırladığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu doğrularım.

Tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

Tarih

19 / 07 / 2013

Volkan HAN

İmza

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
KABUL ve ONAY BELGESİ

Enstitümüz 122205303 nolu öğrencisi Volkan HAN'ın Türkiye'de Reel Sektör ile Finans Sektörü Arasındaki ilişkinin Analizi başlıklı lisansüstü tez çalışması, aşağıdaki jüri tarafından İktisat Anabilim Dalında **YÜKSEK LİSANS** tezi olarak **Oy Birliği** ile kabul edilmiştir.

Danışman	: Doç. Dr. Erşan SEVER	Aksaray Üniversitesi
Üye	: Prof. Dr. İbrahim BAKIRTAŞ	Aksaray Üniversitesi
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Harun YENİÇERİ	Aksaray Üniversitesi

Tezin Savunulduğu Tarih : 19.07.2013

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 19.07.2013 tarih ve 2013/22-6 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Adem ÖCAL
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Türkiye’de finans sektörü ile reel kesim arasındaki ilişkiyi ve bir sektörde meydana gelen gelişmelerin diğer sektörde nasıl bir değişme meydana getirdiğini görmek amacıyla hazırlanmıştır. Bu hipotezi kanıtlamak için, öncelikle her iki sektörün, ülkemizdeki yapısı, özellikleri ve yıllar itibariyle gelişimi incelenmiştir. Kavramsal olan bu bölümlerden sonra bu iki sektör arasındaki etkileşimi incelemek için Durağanlık, Nedensellik ve Eşbütünleşme analizleri yapılmıştır. Bu çerçevede ülkemizdeki temel sektörler itibariyle GSYİH ve banka kredilerinin 2002-2012 yılları arasındaki üçer aylık verileri kullanılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında danışman hocam Doç.Dr. Erşan SEVER’ e, hocalarıma, asistan arkadaşlarıma, dostlarıma ve aileme katkılarından ve desteklerinden dolayı teşekkürü borç bilirim.

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Türkiye’de Reel Sektör İle Finans Sektörü Arasındaki İlişkinin Analizi

Volkan HAN

Aksaray Üniversitesi

Sosyal Bilimleri Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Erşan SEVER

Bu çalışma, Türkiye’de finans sektörü ile reel kesim arasındaki ilişkiyi anlamak için hazırlanmıştır. Ayrıca bir sektörde meydana gelen değişim ve gelişmelerin diğer sektör üzerinde olumlu veya olumsuz yönde herhangi bir etkisinin olup olmadığını ortaya koymayı hedeflemektedir.

Çalışmada, ekonominin bu iki sektörü arasındaki bağlantıyı tespit edebilmek için, birinci bölümde finans sektörü ile ilgili temel bilgiler, finansal piyasaların tanımı, finansal sistemin unsurları, finans piyasasının sınıflandırılması, finansal kurumlar ve son olarak finansal piyasa araçları ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde reel sektör ile ilgili bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Temel olarak üç ana sektör (Tarım, Sanayi ve Hizmet)’den oluşan reel sektörü Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan itibaren yıllar itibarıyla önemli gelişmelere değinerek açıklanmaya çalışılmıştır. 1980 yılından itibaren Türkiye’nin yaşamış olduğu krizler (1994, 1998, 2000, 2001 ve 2008 krizleri) reel sektörün gelişmesini olumsuz etkilemiştir. Ancak özellikle 2002 yılından itibaren reel sektörde ortalama olarak çok ciddi bir büyüme yaşanmıştır.

Çalışmanın son bölümünde bu iki sektör arasındaki etkileşimi ortaya koyabilmek için TUIK ve TCMB’ den elde edilen ve 2002-2012 yılları arasında kapsayan “Sektörel GSYİH” ve “Sektörel Krediler” kullanılarak Eviews programı yardımıyla Durağanlık, Nedensellik ve Eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Serilerin birinci farkları durağan çıkmıştır. Nedensellik testinde ise reel sektörden finans sektörüne doğru güçlü, finans sektöründen reel sektöre doğru zayıf bir nedensellik vardır. Sanayi sektöründen finans sektörüne doğru güçlü, finans sektöründen sanayi sektörüne doğru zayıf bir ilişki vardır. Ayrıca finans sektöründen tarım sektörüne doğru, hizmet sektöründen de finans sektörüne doğru tek yönlü nedensellik vardır. Eşbütünleşme testi sonuçlarına göre sanayi, hizmet ve toplamda eşbütünleşme bulunmuştur.

2013, 136 Sayfa

Anahtar Kelimeler

1. Reel Sektör
2. Finans Sektör
3. Ekonomik Büyüme
4. Kredi Kanalı

Bilim Kodu: 10009255

ABSTRACT**Master of Science Thesis****The Analysis of the Relation Between the Real Sector and the Financial Sector
in Turkey****Volkan HAN****Aksaray University****Graduate School of Institute of Social Sciences****Department of Economics****Supervisor: Doç. Dr. Erşan SEVER**

The aim of the thesis, to determine the relationship between financial sector and the real sector. It also aimed present in which way (in a positive or negative) the changes and developments that occur at one sector effects the other one.

In this study, in order to establish the link between the two sectors of the economy, the financial sector in the first chapter with the basic information, the definition of financial markets, the elements of the financial system, the classification of financial markets, financial institutions and finally financial market instruments are discussed in detail.

In the second part of the study tried to provide information on the real sector. There are basically three main sectors (agriculture, industry and services), which consists of the real sector, emphasizing the important developments over the years since the establishment of the Republic of Turkey tried to explain. Crises that have lived in Turkey since 1980 (1994, 1998, 2000, 2001 and 2008 crises) negatively affected the development of the real sector. However, especially since 2002, has experienced an enormous growth in the real sector, on average.

In the last section of the TSI to reveal the interaction between these two sectors and the Central Bank obtained from and covering the years 2002-2012 "Sectoral GDP" and "Sector Loans" with the help of the program by using the Eviews Stationary, Causality and cointegration analysis. The first difference of the series was stationary. Towards the real sector and the financial sector in the strong causality test, the financial sector towards the private sector has a weak causality. The relation is occurred strongly from industrial sector to financial sector and it is also occurred weakly from financial sector to industrial sector. Also towards the financial sector on the agricultural sector, the service sector has a unidirectional causality from the financial sector. According to the results of cointegration test, it is found that there were cointegration between industrial and service.

2013, 136 Pages

Keywords

1. The Real Sector
2. The Financial Sector
3. The Economic Growth
4. The Credit Canal

Science Code: 10009255

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	İ
ÖZET.....	İİ
ABSTRACT	İV
İÇİNDEKİLER	VI
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	İX
TABLolar DİZİNİ	X
ŞEKİL VE GRAFİKLER DİZİNİ.....	XI
GİRİŞ	1
BÖLÜM I.....	4
FİNANSAL PİYASALAR.....	4
1.1. Finansal Sistemin Unsurları.....	4
1.1.1. Fon Arz Edenler.....	5
1. 1. 2. Fon Talep Edenler	6
1. 1. 3. Finansal Kurumlar	8
1. 1. 4. Finansal Araçlar.....	8
1. 1. 5. Yasal ve Kurumsal Düzenlemeler.....	9
1. 2. Finansal Piyasaların Sınıflandırılması	9
1. 2. 1. Sürelerine Göre Finansal Piyasalar.....	9
1. 2. 1. 1. Para Piyasası	9
1. 2. 1. 2. Sermaye Piyasası.....	10
1. 2. 2. Örgütlenme Biçimine Göre Finansal Piyasalar.....	13
1. 2. 2. 1. Organize Piyasalar.....	13
1. 2. 2. 2. Tezgah Üstü Piyasalar	14
1. 2. 3. İşlemlerine Göre Finansal Piyasalar	14
1. 2. 3. 1. Birincil Piyasalar.....	15
1. 2. 3. 2. İkincil Piyasalar	15
1. 3. Finansal Kurumlar.....	17
1.3.1. Finansal Kurumların Fonksiyonları	17
1.3.1.1. Finansal Aracılık.....	18
1. 3.1.2. Maliyetlerin Minimuma İndirilmesi	19
1. 3.1.3. Mal ve Hizmetlerin Değişimi	20

1. 3.1.4. Risk ve Vade Ayarlama	20
1. 3.1.5. Yöneticilerin İzlenmesi ve Şirketin Denetimi	21
1. 3. 2. Finansal Kurumların Çeşitleri.....	21
1. 3.2.1. Para Oluşturan Finansal Kurumlar	22
1. 3. 2. 2. Para Oluşturmayan Finansal Kurumlar	24
1. 4. Finansal Piyasa Araçları	31
1. 4. 1. Para Piyasalarında İşlem Gören Finansal Araçlar	32
1. 4. 2. Sermeye Piyasalarında İşlem Gören Finansal Araçlar	34
REEL SEKTÖR VE TÜRKİYE’ DE REEL SEKTÖRÜN GELİŞİMİ.....	36
2.1. Tarım Sektörü	36
2.1.1. Tarım Sektörünün Tanımı ve Önemi.....	37
2. 1.2. Tarım Sektörünün Genel Özellikleri.....	38
2. 1.3. Türkiye’de Tarım Sektörüne Genel Bir Bakış	41
2.1.3. 1. Osmanlı’dan Cumhuriyet’in Kuruluşuna Türkiye Tarımı	42
2.1.3.2. Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşunda Tarım Sektörü (1923-1963)	43
2.1.3.2. 1980 Öncesi Planlı Dönem (1963-1980).....	45
2.1.3.3. 1980 Sonrası Planlı Dönem (1980-2013)	45
2.2. Sanayi Sektörü.....	49
2.2.1. Sanayinin Tanımı ve Kapsamı	49
2.2.2. Türkiye’de Sanayinin Gelişimi	51
2.2.2.1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayi Sektöründeki Gelişmeler.....	51
2.2.2.2. 1980 öncesi Planlı dönem	53
2.2.2.3. 1980 Sonrası Planlı Dönem	58
2.3. Hizmet Sektörü.....	63
2.3.1. Hizmetlerin Tanımı.....	63
2.3.2. İktisat Teorilerinin Hizmet Sektörüne Bakışı	65
2.3.3. Hizmet Sektörü Kapsamı	68
2.3.4. Türkiye Ekonomisinde Hizmetler Sektörü	70
2.3.4.1. Ticaret Sektörü	71
2.3.4.2. Ulaştırma Sektörü.....	73
2.3.4.4. İnşaat Ve Müteahhitlik Hizmetleri	80
2.3.4.5. Turizm Sektörü	82

BÖLÜM III.....	87
TÜRKİYE’DE REEL SEKTÖR İLE FİNANS SEKTÖRÜ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ.....	87
3.1. Literatür Taraması	87
3.2. Ampirik Uygulama	93
3.2.1. Genişletilmiş Dickey Fuller Birim Kök Testi.....	93
3.2.2. Johansen Eşbütünleşme Testi	96
3.2.3. Nedensellik Testi	97
3.3. Uygulama Aşaması.....	98
3.3.1. Nedensellik Analizi Uygulaması Bulguları	98
3.3.1.1 Birim Kök Testi Sonuçları	99
3.3.1.2. Granger Nedensellik Testleri.....	100
3.3.1.3. Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları.....	101
3.3.1.3. Bulguların Değerlendirilmesi.....	105
BÖLÜM IV	108
SONUÇ.....	108
KAYNAKÇA	114
EKLER.....	126

Simgeler ve Kısaltmalar Dizini

A.Ş	Anonim Şirket
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADF	Augmented Dickey Fuller
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AIC	Akaike Bilgi Kriteri
ATM	Automatic Teller Machine
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
ÇAYKUR	Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü
DGD	Doğrudan Gelir Desteği
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
EBK	Et Balık Kurumu
ENR	Engineering News Record
ERK	Ekonomik Reform Kredisi
GSMH	Gayrisafi Milli Hasıla
GSYİH	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
IMF	International Monetary Fund
İDT	İktisadi Devlet Teşekkülü
İMKB	İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
KİT	Kamu İktisadi Teşekkülü
OECD	Organization for Economic Co-operation and Development
PP	Phillips-Perron Testi
SBC	Schwarz Bayesian Kriteri
SEK	Süt Endüstrisi Kurumu
SPK	Sermaye Piyasası Kurulu
TBB	Türkiye Bankalar Birliği

Tablolar Dizini

Tablo 1. 1 Para ve Sermaye Piyasalarının Karşılaştırılması	12
Tablo 2. 1 Türkiye’ de Tarım Sektörünün GSYİH İçindeki Payı(1998-2012)(TL) ..	47
Tablo 2. 2 Türkiye’de İstihdamın Sektörel Dağılımı 2004-2012 (Milyon kişi)	48
Tablo 2. 3 Cari Fiyatlarla Sanayi Sektörleri İtibariyle 1998 Baz Yıllı GSYİH (1998-2012)(TL).....	62
Tablo 2. 4 Türkiye’ de Cari Fiyatlarla Ticaret Sektörü GSYİH Verileri (1998-2012)(Milyon TL)	72
Tablo 2. 5 Türkiye’ de Cari Fiyatlarla Ulaştırma Sektörü GSYİH Verileri (1998-2012)(Milyon TL)	74
Tablo 2. 6 Türkiye’ de Cari Fiyatlarla İnşaat Sektörü GSYİH Verileri (1998-2012)(Milyon TL)	80
Tablo 2. 7 Türkiye’ de Cari Fiyatlarla Turizm Sektörü GSYİH Verileri (1998-2012)(Milyon TL)	84
Tablo 2. 8 Türkiye’de Sektörlere Göre Bir Kişiye İstihdam Oluşturmanın Maliyeti (2006)	86
Tablo 3. 1 Birim Kök Testi Sonuçları.....	99
Tablo 3. 2 Toplam Krediler Değişikliği İle Gsyih Arasında Granger Nedensellik Testleri.....	100
Tablo 3. 3 Hizmet Sektörü Kredileri İle Hizmet Sektörü GSYİH Arasında Granger Nedensellik Testleri	100
Tablo 3. 4 Sanayi Sektörü Kredileri İle Sanayi Sektörü GSYİH Arasında Granger Nedensellik Testleri	101
Tablo 3. 5 Tarım Sektörü Kredileri İle Tarım Sektörü GSYİH Arasında Granger Nedensellik Testleri	101
Tablo 3. 6 Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları Grup 1	101
Tablo 3. 7 Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları Grup 2.....	103
Tablo 3. 8 Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları Grup 3.....	103
Tablo 3. 9 Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları Grup 4.....	104
Tablo 3. 10 VECM Hata Düzeltme Katsayıları	104

Şekil ve Grafikler Dizini

Şekil 1. 1 Mali Sistemin Şeması	7
Şekil 1. 2 Finansal Araçların Türleri.....	32
Grafik 2. 1 İmalat Sanayi Gelişimi 1987-2013	61

GİRİŞ

Reel sektör ve finans sektörü arasındaki ilişkinin yönü ve bu ilişkinin büyüklüğünü belirleme çalışmasında ilk olarak konunun kavramsal açıdan ele alınması reel sektör ve finans sektörünün daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu çerçevede, reel kesimi oluşturan alt sektörlerin temel özellikleri ve ülkemizdeki gelişimi ile finans sektörü ve reel sektör arasındaki etkileşimin ülke ekonomisi için önemi incelenmiştir. Tezin en temel amacı ise, Türkiye’ de reel sektör ve finans sektörü arasındaki ilişkileri çeşitli yönleriyle inceleyip sektörlerin birbirini etkileme seviyelerini ortaya koymaktır.

Bir ülkenin en önemli hedefleri arasında ekonomik büyümenin sağlanması yer almaktadır. Bu nedenle birçok çalışmada ekonomik büyümenin dinamikleri en çok incelenen konular arasındadır. Burada kritik değere sahip olan unsur finansal piyasaların ekonomik büyümedeki rolünün ne olduğu konusudur. Klasik iktisadi düşünce, paranın yansızlığı hipotezine bağlı olarak reel kesim ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişkinin varlığını kabul etmemiştir. Fakat diğer yaklaşımlar finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi desteklediğini kabul etmektedirler. Diğer yaklaşımlara göre finansal kuruluşların fon arz eden ve fon talep eden birimler arasındaki aracılık görevi yanında asimetrik bilgi sorununun azaltılması, tasarrufların toplanması, yöneticilerin izlenmesi, tasarruf sahiplerinin risklere karşı korunması ve risklerin çeşitlendirilmesi ile mal ve hizmet ticaretini kolaylaştırması gibi fonksiyonları bulunmaktadır. Bu şekilde kaynakların daha etkin kullanımıyla birlikte sermaye birikimi ve teknolojik yeniliklerin artması büyümeyi desteklemektedir (Sever, 2009: 1).

Finans sektörü, fon ihtiyacı olanlar ile fon sahipleri arasında bir aracılık görevi üstlenerek finansal sistemin temelini oluşturmaktadır. Finansal piyasalar aracılık görevini yerine getirirken, sahip oldukları kaynaklarını bireysel ve kurumsal kredi işlemleri kanalıyla ihtiyacı olanlara sunmaktadır. Sektörün sağladığı bu kaynaklardan girişimciler de faydalanmaktadır. Bu sayede tasarruflar yeni yatırımlara dönüşmektedir. Yeni yatırımlar ise, üretimin artmasına ve ekonominin büyümesine katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle finans sektörünün reel kesime aktaracağı kaynakların önemi büyüktür.

Reel sektör, ulusal ekonomide tarım, sanayi ve hizmetler ana sektörleri ile üretici ve tüketici konumundaki bireylerin tümünü temsil eden sektördür. Finans sektörü ise reel sektör tarafından gerçekleştirilen tasarrufları toplayıp tekrar reel kesime kredi olarak kullandıran sektördür. Finans sektörü içerisinde, bankalar, sermaye piyasası ve aracı kuruluşlar yer almaktadır. Ekonomik büyüme ve gelişme sürecinde her iki sektör ülke için büyük önem taşımaktadır. İç ve dış şok riskine karşı ülkenin korunması ve ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği açısından finansal sektör ve reel sektör arasındaki ilişkinin yönü ve büyüklüğü önem arz etmektedir.

Finansal sektörde ortaya çıkan bir problem, üretimleri, yatırımları ve ticaret yapılarını olumsuz etkilerken tersi durumda ise olumlu etkiler söz konusu olmaktadır. Bunun yanında reel sektörde meydana gelen bir sorun ise finansal kesimde fonların reel kesime aktarımında sıkıntılar meydana getirmektedir.

Finansal gelişmişlik düzeyi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığı ve ilişkinin yönüyle ilgili fikir ayrılıkları vardır. Bazı iktisatçılar ilişkinin varlığını görmezden gelirken çoğu iktisatçı finansal kesim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığını kabul etmektedir. Diğer bir tartışma nedenselliğin yönü ile ilgilidir. İktisatçıların bir kısmı finansal kesimin ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini ifade ederlerken (Arz Öncülü Hipotez) , diğer bir kısmı ise reel kesimin finansal kesimin gelişmesini teşvik ettiğini (Talep İzlemeli Hipotez) vurgulamaktadırlar.

Türkiye’ de finans sektörü ile reel kesim arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla hazırlanan bu çalışmanın ilk bölümünde finans sektörünün işleyişinin daha iyi anlaşılabilmesi için kavramsal çerçevede finansal piyasaların tanımı yapılarak, finansal sistemin unsurları, finansal piyasaların türleri ve finansal kurumlar incelenmiştir. Son bölümde ise finans piyasası araçları ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, reel kesim olarak ifade edilen mal ve hizmet piyasalarında yer alan tarım, sanayi ve hizmet sektörlerindeki gelişmeler Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu sektörlerin Türkiye’deki oluşum ve gelişim süreçleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölümde ayrıca tarımın ülkemiz için önemi, Türk sanayii, sanayinin alt sektörleri olan imalat sanayi, enerji ve madencilik sektörleri ve hizmet sektörünün alt sektörleri olan ticaret, ulaştırma, haberleşme, inşaat ve müteahhitlik hizmetleri ve turizm sektörünün ülkemiz için önemi, kapasiteleri ve sektör içindeki ağırlıkları incelenmiştir.

Son bölümde ise, bu iki sektör arasındaki etkileşimi ortaya koyabilmek için TUIK ve TCMB’ den elde edilen ve 2002-2012 yılları arasını kapsayan “Sektörel GSYİH” ve “Sektörel Krediler” verileri kullanılarak Eviews programı yardımıyla Durağanlık, Nedensellik ve Eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Serilerin birinci farkları durağan çıkmıştır. Nedensellik testinde ise reel sektörden finans sektörüne doğru güçlü, finans sektöründen reel sektöre doğru zayıf bir nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Sanayi sektöründen finans sektörüne doğru güçlü, finans sektöründen sanayi sektörüne doğru zayıf bir ilişki vardır. Ayrıca finans sektöründen tarım sektörüne doğru, hizmet sektöründen de finans sektörüne doğru tek yönlü nedensellik vardır. Eşbütünleşme testi sonuçlarına göre sanayi, hizmet ve toplamda eşbütünleşme bulunmuştur.

BÖLÜM I

FINANSAL PİYASALAR

1.1. Finansal Sistemin Unsurları

Piyasa, iktisadi açıdan, mübadelenin yapıldığı, alıcıların ve satıcıların karşılıklı iletişim içinde buldukları yer olarak tanımlanmaktadır (Sermaye Piyasası ve Borsa Bilgiler Kılavuzu, 2006: 1).

Finansal piyasalar, fon sahipleri ile fon açığı olanların bir araya geldikleri örgütlü veya örgütlenmemiş piyasalardır (Korkmaz ve Ceylan, 2007: 9).

Çalışmanın bu bölümünde, kavramsal olarak finansal sistemin unsurları, finansal piyasaların sınıflandırılması ve finansal kurumlar incelenmektedir. Son bölümde ise finansal piyasa araçları ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

Finansal sistem, ekonomideki fon arz ve talebini dengeleyen, fonları zaman, miktar, vade ve kişiler bakımından kullanılabilir duruma getirme fonksiyonunu yapan bir sistemdir. Böylelikle şahısların tasarrufları yatırımlara kanalize edilmektedir. Bu sistemde yer alan kuruluşları ise bankalar ve banka olmayan mali aracı kuruluşlar olarak sınıflandırmak mümkündür (Akdiş, 2000: 5).

Finansal sistem, bir ekonomide belirli kurum ve piyasaların çeşitli finansal fonksiyonları yerine getirmek amacı ile bir araya gelmeleri sonucu oluşan bir bütündür (Afşar, 2004: 5).

Finansal sistem bir bütün olarak birçok aracın, kurumun ve piyasanın birlikteliğiyle oluşur. Finansal kurumlar; bankalar, sigorta şirketleri, bankerler, tefeciler ve borsalar gibi çeşitli kurumlardan oluşur. Finansal araçlar ise, bozuk para, banknot, tahvil ve hisse senetleri gibi bilinen araçların yanı sıra swap gibi daha bütünsel araçların da bulunduğu geniş bir alanı içine alır (Parasız, 2005: 654).

Finansal sistemin amacı ise fonların en hızlı şekilde ve en uygun fiyatla el değiştirmesine imkân vererek üretimi, milli geliri, verimliliği ve rekabet gücünü artırmaktır.

Finansal sistem beş temel unsurdan oluşmaktadır. Bunlar; fon arz edenler, fon talep edenler, finansal kurumlar, finansal araçlar, yasal ve kurumsal düzenlemelerdir.

1.1.1. Fon Arz Edenler

Gelirlerinden daha az harcama yapan ve artan tasarruflarını finansal kurumlara ya da doğrudan yatırımcılara ödünç vermeyi kabul eden ekonomik ajanlar fon arz eden kesimi oluşturmaktadırlar. Ekonomik anlamda fon arzı, ekonomik birimlerin tasarruflarını finansal sisteme, sistemin araçlarını kullanarak, belirli bir bedel karşılığında, belirlenen zaman dilimi için ödünç vermeyi kabul etmesiyle gerçekleşir. Fon arz edenler genelde hane halkı, şirketler ve uluslar arası finans kuruluşlarından oluşmaktadır (Sever, 2009: 8).

Fon arz edenler özellikle finansal küreselleşmeden yoğun olarak etkilenmişlerdir. Bu ekonomik birimlerin fon arzı yalnızca yurtiçi piyasalar ile sınırlı kalmamış, fon arz edenler son yıllarda yoğun olarak yurtdışı piyasalara da fon arz eder duruma gelmişlerdir. Bilişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler sayesinde fon arz edenler, dünyanın herhangi bir menkul kıymet borsasındaki herhangi bir menkul kıymet hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olabilmekte; geliştirilmiş olan çeşitli bilgisayar programları ve analiz teknikleri aracılığı ile o menkul kıymetin riski ve getirisini hesaplayabilmekte ve bu doğrultuda yatırım kararlarını vermektedirler (Yılmaz, 2006: 21).

Kaynaklar fon arz edenler tarafından firmalara yönlendirilerek mal ve hizmet üretimine ve yatırımlara dönüştürülme sürecinde sermayenin denetimi ve etkin bir şekilde kullanılması büyük önem taşımaktadır. Bunun yanında, denetim maliyetlerinin yatırımcılar açısından maliyetli olması, yatırım kararları üzerinde caydırıcı bir etkiye sahip olabilmektedir. Aracılık teorisine göre, iyi işleyen bir finansal sistem içinde finansal düzenlemeler ve araçlar sayesinde fon arz eden hissedarlar ve kreditorler firmaları etkin bir biçimde denetlemekte ve yöneticilerin firma değerini maksimize etmesini sağlamaktadırlar. Bu sayede, bir taraftan kaynak dağılımında etkinlik sağlanmakta, diğer taraftan fon arz edenler, üretimi ve yönetimi finanse etmede motive edilmekte ve böylece tasarrufların mobilize edilmesi kolaylaşmaktadır. Ayrıca işletme yönetiminin etkinliğinin sağlanması da firma başarısını sağlayacağından ekonomik büyümeye katkıda bulunabilmektedir (Kar vd., 2008: 199).

Piyananın varlığı, fon gereksinimi duyan kişilere uygun şartlarda ve miktarda fon temininde rol oynadığı gibi, fon sahiplerinin fonlarını

değerlendirilmesinde de büyük bir öneme sahiptir. Piyasaya fon sağlayan tasarruf sahiplerinin amacı, artan tasarruflarından gelir elde etmektir. Piyasanın güvenilir olduğu düşüncesi üzerine tasarruf sahipleri, tasarruflarını piyasaya sunmaktadırlar. Fon arz edenler, tasarruflarını kullandırmaları sonucunda bir getiri elde etmek istemektedir. Bu gelir, kâr payı, faiz geliri vb. gibi isimler almaktadır. Ülkemizde, piyasada var olan fonların büyük bir kısmı, kişilerden ve işletmelerden elde edilmektedir. Ayrıca, bankalar, sigorta işletmeleri, Sosyal Güvenlik Kuruluşları ve OYAK (Ordu Yardımlaşma Kurumu) da piyasaya fon sağlayan diğer kuruluşlardır (Akdoğan vd., 2006: 73).

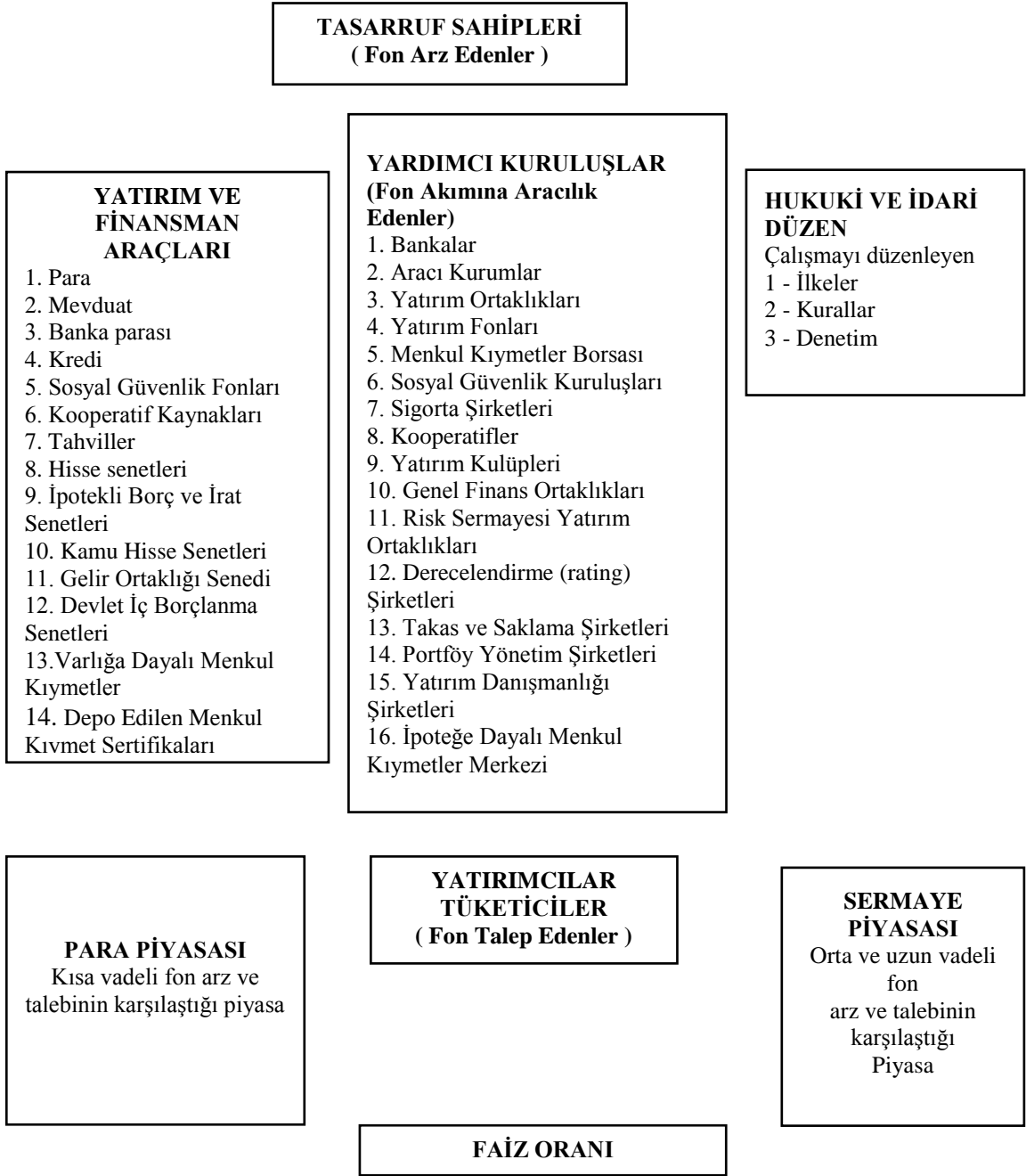
1. 1. 2. Fon Talep Edenler

Fon talep edenler, finansal sistemin önemli unsurlarından biridir. Bir ekonomide fon talep edenler, fon arz edenlerin tam karşıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. Elde ettikleri gelirlerinden daha fazla harcamada bulunanlar, fon açığı olan ekonomik birimlerdir. Söz konusu ekonomik birimler, çeşitli finansal araçları kullanmak sureti ile fon arz edenlerin fonlarını kullanırlar ve kullandıkları finansal aracın türüne bağılı olarak fon arz edenlere çeşitli ekonomik yararlar sağlarlar. Fon talep eden ekonomik birimler, hane halkı, firma, devlet ve yurtdışı birimleridir (Afşar, 2004: 7).

Fon talep eden ekonomik birimler, hisse senetlerini halka arz etmek sureti ile bu gereksinimlerini karşılamaktadırlar. Finansal küreselleşmenin fon talep eden firmalar açısından beraberinde getirdiğı en önemli yenilik, firmaların hisse senetlerini kolaylıkla yabancı menkul kıymet borsalarına arz edebilme imkânına kavuşmuş olmalarıdır (Afşar, 2004: 7).

Piyasa, fon sahiplerinin fonlarının değerlendirilmesini sağlarken, fona ihtiyacı olan kişi ve kurumlara da fon sağlamaktadır. Piyasanın talep yönünü oluşturan yatırımcılar ve tüketicilerdir. Günümüzde işletmeler, büyüme isteğı nedeniyle finansal sıkıntılar yaşamakta ve fona ihtiyaç duymaktadırlar. Bu nedenle, piyasanın fon talep eden yönünü oluştururlar. Devlet kurumları ise kamu borçlarından dolayı fon talebinde bulunmakta ve böylelikle iç borçlanma dediğimiz ülke içinde borçlanma yolunu seçmektedir.

Şekil 1. 1 Mali Sistemin Şeması

Kaynak: İMKB, Sermaye Piyasası ve Borsa Temel Bilgiler Kılavuzu, 1997, s.2.

1. 1. 3. Finansal Kurumlar

Finansal kurumlar, finansal sistem içerisinde fon arz edenlerle fon talep edenlerin karşılaşmasına yardımcı olan kurumlardır. Finansal kurumlar, fon akışı esnasında olası gecikmeleri önlemek ve fon akışını kolaylaştırmak gibi çok önemli işlevleri yerine getirmektedirler. Ayrıca finansal kurumların olması, finansal piyasalardaki işlemlerin gerçekleşmesinde oluşacak bilgi ve işlem maliyetinin artmasını önlemekte ve işlemlerin gerçekleşmesini kolaylaştırmaktadır (Günel, 2007: 75).

Finansal kurumlar, teorik olarak, faaliyette buldukları piyasalara göre para piyasası kurumları ve sermaye piyasası kurumları olarak ikiye ayrılmaktadır. Fakat uygulamada finansal kurumlar bu kadar kesin sınırlarla ayrılmamaktadır. Tüm finansal kurumların standart olan piyasa bilgisine ulaşabilme imkânının olması durumunda bu finansal kurumlar, aynı bilgiye ulaşabilmek için kendi bünyelerinde araştırma yapmaktan ve maliyetinden kurtulmuş olacaktadırlar. Bu durumda da finansal kurumlar, sağladıkları maliyet azalışını kendi müşterilerine yansıtacaklardır.

1. 1. 4. Finansal Araçlar

Finansal sisteme fon arz edenler, sundukları bu fonların karşılığında fon talep edenlerden bir belge istemektedirler. Bu belgelere finansal araç denilmektedir. Finansal araçlar, borç-alacak ilişkisi ve mülkiyet ilişkisini yansıtmaktadır. Finansal sistemde birbirinden farklı özelliklere sahip pek çok finansal araç yer almaktadır. Bu araçlar da işlem gördükleri piyasalara göre para piyasası araçları ve sermaye piyasası araçları olarak iki gruba ayrılmaktadır. Para piyasasında genellikle dolaylı türden finansal araçlar kullanılırken, sermaye piyasasında ise dolaysız türden finansal araçlar kullanılmaktadır.

Finansın küreselleşmesi ve bilgi toplumu, en çok da finansal araçları etkilemiştir. Fon arz eden ekonomik birimler, kendi ülkelerinin getirdiği yasal kurumsal düzenlemelerden kaçınmak amacı ile yurtdışı piyasalara yatırım yapmaya başlamışlardır. Öte yandan ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar, yeni finansal araçları da beraberinde getirmiştir. Örneğin, yatırımcıların kendilerini kur riski veya faiz riski gibi risklerden korumak istemeleri vadeli işlem piyasasının ortaya çıkışını kolaylaştırmıştır.

1. 1. 5. Yasal ve Kurumsal Düzenlemeler

Yasal ve kurumsal düzenlemeler için, fon alım ve satım işlemleri sürecinde finansal sistemde uyulması gereken düzenlemeler şeklinde bir tanım yapmak mümkündür. Bir ekonomide finansal sistemin etkinliği, onun açıklık ve güven içerisinde işlemesi ile mümkündür. Bu nedenle finansal sistemin işleyişini düzenleyecek ve ortaya çıkacak sorunların çözümünde yararlanılacak çeşitli yasal ve kurumsal düzenlemelere ihtiyaç vardır. Devlet, finansal sistemin sağlıklı işleyebilmesi amacı ile kanun ve yönetmeliklerle hukuki çerçeveyi belirlemektedir. Ayrıca çeşitli denetleme kurumları aracılığı ile piyasayı denetim altında tutmaktadır. Finans piyasasının küreselleşmesi ile birlikte, firmaların kamuoyunu bilgilendirme fonksiyonu daha da önem kazanmıştır. Çünkü firmalar, yalnızca yurtiçi yatırımcıların değil; yurtdışı yatırımcıların da ilgisini çeker olmuştur. Firmaların kamuoyunu bilgilendirmek amacı ile bazı standartları kullanması (örneğin tek düzen muhasebe standardı) piyasaları daha şeffaf hale getirmektedir. Ayrıca piyasalarda geçerli olan örf ve adetler de finansal sistemi düzenleyen kurallar içerisinde yer almaktadır (Yılmaz, 2006: 22- 23).

1. 2. Finansal Piyasaların Sınıflandırılması

Finansal piyasaları genel olarak, piyasalarda el değiştiren fonların sürelerine, örgütlenme biçimine ve işlemlerine göre üç başlık altında sınıflandırmak mümkündür.

1. 2. 1. Sürelerine Göre Finansal Piyasalar

Sürelerine göre finansal piyasalar para piyasası ve sermaye piyasası olmak üzere iki başlık altında incelenebilir.

1. 2. 1. 1. Para Piyasası

Para piyasası, süresi en çok bir yıl olan finansal araçların çıkarıldığı ve işlem gördüğü kısa süreli kaynak arz ve talebinin karşılaştığı bir piyasa olarak tanımlanmaktadır. Para piyasasında işletmelerin, işletme sermayesine, tüketicilerin tüketim mallarına, devletin kısa vadeli bütçe açıkları ile tüm ekonomik birimlerin günlük, haftalık, aylık ve üç aylık ve bir yıla kadar paraya ilişkin gereksinimlerinin karşılandığı piyasalardır. Bu piyasalarda, kaynaklar birikimciden, yatırımcıya, tüketiciye ve devlete, mevduat, kredi, hazine bonosu, tahvil, hisse senedi, yatırım

fonu katılma belgesi, sigorta poliçesi, ticari senet, poliçe, çek, mevduat sertifikası, mevduat defterleri, finansman bonoları, repo, varlığa dayalı menkul kıymetler, banka kabulleri ve kredi kartları ile benzeri belge ve senetler yardımıyla aktarılmaktadır (Rodoplu, 2001: 21).

Para piyasalarında işletmelerin, işletme sermayesine, tüketicilerin tüketim mallarına, devletin de kısa vadeli bütçe açıkları ile tüm ekonomik birimlerin günlük, haftalık, aylık, üç aylık ve diğer 1 yıldan kısa vadeli fon gereksinimlerinin karşılandığı piyasalardır. Para piyasaları kısa vadeli fon ihtiyacını karşıladığı için para piyasalarında işlem gören finansal araçlar, bir yıl içinde kolayca paraya dönüştürülebileceklerinden likittirler (Chisholm, 2002: 11).

Para piyasasında vadelerin kısa olmasından dolayı bu piyasada alınıp satılan borç araçlarının arz fiyatlarında çok fazla dalgalanma olmamaktadır. Dolayısıyla para piyasası araçlarının riski azdır. Para piyasasını kendi içinde Organize olmuş ve Organize olmamış para piyasası olarak ayırım yapmak mümkündür.

Organize olmuş para piyasası, işlemlerin belirli kurallara göre gerçekleştiği piyasalardır. Ticari bankaları bu piyasaya örnek olarak verebiliriz. Bankalar tasarruf sahiplerinden borçlanarak fon sağlar. Bu yüzden bankaların vermiş olduğu kredilerin çoğu tasarruf mevduatlarından karşılanır (Başoğlu vd. , 2006: 42).

Organize olmamış para piyasasında ise aracıları ticari bankalar yerine kişiler (tefeciler) ve piyasa bankerlik kuruluşları almaktadır. Poliçe, bono ve çek bu piyasada da kullanılan araçlardır. Belirli kurallara sahip olmayan bu piyasada sağlanacak fonların maliyeti organize olmuş piyasaya göre daha pahalıdır. Organize olmuş para piyasasından fon talep edenler, genellikle, örgütlenmiş para piyasasından fon talep edemeyen küçük ve orta büyüklükteki işletmelerdir (Başoğlu vd. , 2006: 42).

1. 2. 1. 2. Sermaye Piyasası

Sermaye piyasaları; uzun süreli ve devamlı fon arz ve talebinin bir araya geldiği piyasa olarak tanımlanmaktadır. Sermaye piyasalarında söz edilen uzun süreden kasıt bir yıldan daha uzun süredir. Sermaye piyasaları geniş anlamda hisse senedi ve tahvillerin yanında yatırım kredileri, konut kredileri gibi tüm orta ve uzun

sürelî fonların alım satımının yapıldığı piyasalar olarak kabul edilmektedir (Canbaş ve Doğukanlı, 1997: 8).

Sermaye piyasası, yatırımcılar, tasarruf sahipleri ve bunlar arasındaki fon akımını sağlayan aracı kurumlar ve bankalar, yatırım ortaklıkları ve yatırım fonları gibi aracı ve yardımcı kuruluşlardan oluşan, modern finansman sistemidir (Ceylan, Korkmaz, 2005: 15).

Sermaye piyasasından elde edilen fonlar, işletmelerin yatırım projelerinin finansmanında ve sermaye artırımında kullanılmaktadır. Sermaye piyasasındaki fon akımları, para piyasasına göre daha doğrudan gerçekleşmektedir. Bu piyasada fon ihtiyacı olan ekonomik birimler ihraç ettikleri tahvil ve hisse senedi gibi finansal araçlarla bu ihtiyaçlarını karşılamakta; fon fazlası olan ekonomik birimler ise ihraç edilen araçları almak sureti ile kâr payı veya faiz şeklinde bir getiri elde etmektedirler. Para piyasasında olduğu gibi, sermaye piyasası da örgütlenme biçimine göre (örgütlenmiş ve örgütlenmemiş sermaye piyasası) ayrılmaktadır. Örgütlenmiş sermaye piyasası, menkul kıymetler borsasından oluşurken örgütlenmemiş sermaye piyasası tezgah üstü piyasadan oluşmaktadır.

Genel bir ifade ile, vadesi bir yıldan az olan fonlar para piyasasında, vadesi bir yıldan fazla olan fonlar ise sermaye piyasasında işlem görmektedir. Ancak bu kriterin para ve sermaye piyasası ayrımı noktasında giderek önemini yitirdiği görülmektedir. Bunun iki sebebi bulunmaktadır. Birincisi, uzun ve kısa vadeli finansal araçların iç içe girmesidir. Örneğin finansman bonosu kısa vadeli bir yatırım aracı olmakla birlikte sermaye piyasası aracı olarak ifade edilebilmektedir. İkincisi ise, vadenin kısa veya uzun olmasının ülkenin ekonomik koşullarına göre değişebilmesidir (Kılıç, 1997: 6). Sermaye piyasası kavramının zaman zaman para piyasasını da içine alacak şekilde finansal piyasa kavramı ile eş anlamda kullanıldığı da görülmektedir. Ancak tüm bunlara rağmen para ve sermaye piyasaları arasında bazı temel fonksiyonlar açısından farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar tablo 1.1 'de karşılaştırmalı olarak gösterilmektedir.

Tablo 1. 1 Para ve Sermaye Piyasalarının Karşılaştırılması

Karşılaştırma Şekli	Para Piyasası	Sermaye Piyasası
Süre	Kısa süreli	Uzun süreli
İşlev	Geçici nitelikteki likit sıkıntısının giderilmesi için başvuru	Sabit yatırım ve net işletme sermayesi gereksinimi için başvuru
Kaynak	Devamlılık göstermeyen resmi, ticari ve vadesiz mevduatlar	Devamlılık gösteren gerçek tasarruflar
Araç	Ticari senetler	Hisse senedi ve tahvil gibi menkul kıymetler
Faiz	Düşük	Yüksek
Risk	Düşük	Yüksek

Kaynak: Serpil CANBAŞ ve Hatice DOĞUKANLI, **Finansal Piyasalar**, Beta Yayınları, İstanbul, 1997, s. 8.

Sermaye piyasası mali piyasa kavramından daha dar ve teknik bir nitelik taşımakta ve genelde mali piyasa kavramının içinde yer almaktadır. Sermaye piyasasının tipik özelliği orta ve uzun vadeli fonlardan oluşmasıdır. Sermaye piyasasında da tıpkı para piyasasında olduğu gibi enformasyon sorunu, kredi faiz oranı ve likidite riski vardır. Şüphesiz uzun vadeli menkul kıymetlerin her birinin risk ve likidite tercihleri birbirinden farklı ve değişkendir (Parasız, 2005: 85).

Sermaye piyasalarında, sadece faaliyetleri açısından mali kaynağa ihtiyacı olan ihracatçılar ve birikimlerini sermaye piyasası araçları olarak değerlendirmek isteyen bu iki grubun karşılaşmasına katkıda bulunan çeşitli sermaye piyasası kurumları yer almaktadır (Yanlı, 2005: 5).

Sermaye piyasaları temel olarak birinci el ve ikinci el piyasalar şeklinde sınıflandırılrsa da bunların dışında üçüncü el ve dördüncü el piyasa kavramlarından da söz edilebilmektedir. Ancak üçüncü el ve dördüncü el piyasalar diğer piyasalar gibi çok ön planda değildir.

Sermaye piyasası araçlarını ise menkul kıymet ve diğer sermaye piyasası araçları oluşturmaktadır. Menkul kıymetler; ortaklık veya alacaklılık sağlayan, belli bir tutarı temsil eden, yatırım aracı olarak kullanılan, dönemsel gelir getiren, misli nitelikte, seri halinde çıkarılan, ibareleri aynı olan ve şartları Sermaye Piyasası Kurulu'nca belirlenen kıymetli evrak olarak tanımlanmaktadır. Menkul kıymet dışında kalan ve şartları Kurul'ca belirlenen diğer evraklar da diğer sermaye piyasası araçlarını oluşturmaktadır. Nakit, çek, bono, poliçe ve mevduat sertifikası sermaye piyasası aracı değildir. Sermaye piyasası araçları kavramı menkul kıymetleri de içine alan üst bir kavramdır (SPK, 1984: 232).

1. 2. 2. Örgütlenme Biçimine Göre Finansal Piyasalar

Bu sınıflamaya göre finansal piyasalar; belirli standart özelliklerin belirleyici olduğu organize piyasalar ile esnekliğin hâkim olduğu tezgah üstü piyasalar olmak üzere ikiye ayrılır.

1. 2. 2. 1. Organize Piyasalar

Örgütlenmiş finansal piyasalar, alıcı ve satıcıyı belirlenmiş bir fiziksel alanda bir araya getiren ve işlemlerin gerçekleştirilebilmesi için kural ve düzenlemeler içeren piyasalar olarak tanımlanabilir (Konuralp, 2001: 19). Para piyasasında örgütlenmiş bir piyasaya örnek olarak bankaları, sermaye piyasasında ise menkul kıymetler borsalarını gösterebiliriz (Canbaş ve Doğukanlı, 1997: 8).

Organize piyasalar; tezgah üstü piyasalarda eksik olan alım/satım mekanını, hukuki altyapıyı, kuralları, standardizasyonu (kullanım fiyatı, vade sonu tarihi vb.) ve likiditeyi sağlamak amacıyla kurulur. Organize piyasalarda işlem gören opsiyonlar, standartlaşma nedeniyle alıcı ve satıcının hareket alanını daraltsalar da yatırımcıyı korumak yönünden daha avantajlıdırlar. Öncelikle, opsiyon satıcısının yükümlülüğünü yerine getirememesi anlamına gelen kredi riskine karşı alıcı takas merkezi aracılığıyla güvenceye alınmıştır. Takas merkezi, satıcıdan yükümlülüğünü yerine getirememesi durumuna karşılık "marjin" adı verilen bir depozito talep etmektedir (Alpan, 1999:107). Sonuçta, alıcının muhatabı borsadır ve kontratın gereği yerine getirilecektir. Organize opsiyon piyasasının önüne geçtiği ikinci risk ise likidite riskidir. Borsada satın alınmış standart özellikteki opsiyonlar, ikincil piyasa

oluşmasını sağlamaktadır. Böylece alıcı, kontratın değerli olduğu bir anda opsiyonu uygulamadan elden çıkarıp, kârını realize edebilir.

Organize olmuş piyasalar, alıcı ile satıcının belirli fiziksel bir ortamda bir araya geldiği, sadece borsaya kayıtlı menkul kıymetlerin alınıp satıldığı, alım-satım işlemlerinin çeşitli yasal kural ve düzenlemeler çerçevesinde gerçekleştiği piyasalardır. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, New York Menkul Kıymetler Borsası, Chicago Board of Trade for Commodities organize piyasalara örnek olarak verilebilirler (Mishkin, 2005: 27).

1. 2. 2. 2. Tezgah Üstü Piyasalar

Tezgah üstü piyasalar alım satım işlemlerinin katı kural ve düzenlemelere tabi olmadığı piyasalardır. Tezgah üstü piyasalarda daha çok borsa kotuna alınmamış menkul kıymetlerin alımı gerçekleşse de kimi zaman organize piyasalarda işlem gören finansal varlıkların alım-satımı da tezgah üstü piyasalarda gerçekleşebilir (Frank vd. , 2009: 129).

Opsiyon sözleşmesine ait şekil şartlarının karşılıklı ihtiyaçlar doğrultusunda taraflar arasında serbestçe belirlendiği piyasalara tezgah üstü piyasaları denilmektedir. Bu piyasalarda, opsiyonların alım satımına yönelik işlemlerin gerçekleştirildiği merkezi bir alım/satım yeri yoktur. İşlemler genellikle telefon aracılığı ile yürütülmektedir. Borsada işlem gören opsiyonların aksine tezgah üstü piyasalarda yazılan opsiyon sözleşmelerinde standart vadeler, kontrat büyüklükleri ve kullanım fiyatları yoktur. Bu nedenle tezgah üstü opsiyonlar, borsa opsiyonlarına göre daha esnektir. Bu esneklik taraflara bazı avantajlar sağlasa da başta kredi riski ve likidite riski olmak üzere bazı riskleri de beraberinde getirmektedir (Korkmaz, Ceylan, 2006: 48).

1. 2. 3. İşlemlerine Göre Finansal Piyasalar

Finansal piyasalar, yapılan işlemler açısından birincil piyasa işlemleri ve ikincil piyasa işlemleri olarak iki bölüme ayrılmaktadır.

1. 2. 3. 1. Birincil Piyasalar

Birincil piyasa, fon talep edenlerin gereksinim duydukları fonları sağlamak amacı ile fon arz edenlere ilk kez başvurdukları ve yeni sundukları finansal araçları sattıkları piyasalardır (Canbaş ve Doğukanlı, 1997: 9).

Diğer bir ifade ile birincil piyasa, dolaşıma ilk kez çıkan menkul kıymetlerin işlem gördüğü piyasadır. Birincil piyasalar, tasarrufların yatırımlara yönlendirildiği piyasalardır. Birincil piyasada menkul kıymet arz edenler ile fon fazlası olan ekonomik birimler doğrudan karşılaşılabilecekleri gibi bir finansal kurum aracılığı ile dolaylı olarak da karşılaşılabirler (Hubbard, 2000: 41).

Birincil Piyasalar, finansal varlıkların fona ihtiyaç duyan birimlerce ilk elden fon fazlası olanlara sunulduğu piyasalardır. Örneğin, fona ihtiyaç duyan bir anonim şirketin hisse senedi ya da tahvil ihraç etmesi birincil piyasada gerçekleşir. İkincil piyasalar ise daha önce birincil piyasalar aracılığı ile piyasaya sürülmüş finansal varlıkların alım satımının gerçekleştiği piyasalardır (Parasız, 2007: 80).

Birincil piyasalarda çeşitli kurumlarca çıkarılan borç ve pay senetlerinin, ilk alıcılara satışı gerçekleştirilir. Birincil piyasalarda satılan menkul değerler, bu menkul değeri ihraç eden kuruma fon sağlamaktadır. Bu balamda özel sektör ve kamu kuruluşları, kendisine fon sağlamak istediğinde birincil piyasaları kullanır (Parasız, 2000: 81).

Menkul kıymetlerin üzerlerinde taşıdığı geleceğe dayalı belirsizliklerin oranı, menkul kıymetlerin fiyatlarının oluşmasında önemli unsurdur. Bu belirsizliklerin artıp azalması, menkul kıymetlerin fiyatının düşmesine ve artmasına neden olmaktadır. Bu nedenle menkul kıymetler spekülasyon yapmaya elverişlidir. Menkul kıymetlerin spekülasyona uygun olması, fiyat farklarından yararlanmak amacıyla, menkul kıymetlerin alım satımını çoğaltmış ve buna bağlı olarak da bunlara olanak sağlayan bir örgütlenme olarak menkul kıymetler borsaları oluşmuştur (Parasız, 2000: 81).

1. 2. 3. 2. İkincil Piyasalar

İkincil piyasa, daha önceden ihraç edilmiş olan menkul kıymetlerin alınıp satıldığı piyasalardır. İkincil piyasa, menkul kıymetlerin likiditesini arttırarak birincil piyasaya talep oluşturmakta ve birincil piyasanın gelişmesine katkı sağlamaktadır.

İkincil piyasanın etkin çalışmaması durumunda birincil piyasa bu durumdan etkilenmekte ve fonların yatırımlara yönlendirilmesi işlevi zorlaşmaktadır (Coyle, 2002: 9).

İkincil piyasalar, menkul kıymetlerin vadeleri dolmadan el değiştirmesine olanak sağlayarak finansal varlıkların likiditesini önemli ölçüde arttırır. İkincil piyasalar, birincil piyasalarda ihracı gerçekleştirilen finansal varlıklara olan talebi etkiler. Eğer yatırımcılar ihraç edilen finansal varlığın gerektiğinde ikincil piyasalarda çabuk ve uygun değerde paraya çevrilebileceğine inanırlarsa birincil piyasalardan daha fazla alım gerçekleştireceklerdir (Konuralp, 2001: 19).

İkincil piyasa; daha önce fon isteminde bulunanlarca piyasaya sürülmüş olan ve halen dolaşımda olan menkul kıymetlerin alınıp satıldığı piyasadır. Bu piyasalarda sahipliğin ihraççı şirket üzerinde hiçbir etkisi olmaksızın bir yatırımcıdan başka bir yatırımcıya transfer söz konusudur. Bu şekilde piyasada mevcut olan menkul kıymetlerin alınıp satılması ikinci el işlemler diye adlandırılır ve bu menkul kıymetler ikincil piyasada işlem görür (Brealey, 2001: 10-11).

İkincil piyasalarda, daha önce birincil piyasada işlem görmüş menkul değerlerin alım satımı yapılır. İkincil piyasada işlem gören menkul değerler, o menkul değeri ihraç eden kuruma herhangi bir fon getirisi sağlamaz. İstanbul Menkul Kıymet Borsası gibi borsalar, daha önceden birincil piyasada işlem görmüş pay senetlerinin alınıp satıldığı ikincil piyasalara örnek teşkil edebilir. İkincil piyasalarla ilgili diğer örnekler; döviz piyasaları, gelecekteki piyasalar ve opsiyon piyasalarıdır (Parasız, 2007: 80).

İkincil piyasalar, birincil piyasalarda yeni menkul değerlerin çıkarılmasına destek olmakta yani nakit sağlamak için finansal araçların satışını kolaylaştırmakta (finansal araçların likiditesini artırmakta) ve yeni çıkarılacak fonların fiyatlandırmasında baz alınmaktadır. Birincil piyasada yeni menkul değer satın alacak kişiler, menkul değeri satan kuruma, o kurumun halen ikincil piyasada işlem gören menkul değerinin fiyatı kadar ödeme yapmak isteyeceklerdir. Yani ikincil piyasada oluşan fiyatlar ne kadar yüksek olursa, birincil piyasada oluşacak fiyatlar da o denli yüksek olacak ve menkul değeri ihraç eden firmaya o kadar çok fon sağlayacaktır. Menkul değer ihraç eden kurumlara fon sağlayan piyasalar birincil

piyasalar olsa da, bu fonların fiyatı ikincil piyasalarda oluştuğu için, ikincil piyasalar büyük önem arz etmektedir.

1. 3. Finansal Kurumlar

Finansal kurumlar, finansal kurumların fonksiyonları ve çeşitleri olarak iki alt başlıkta işlenmiştir.

1.3.1. Finansal Kurumların Fonksiyonları

Finansal sistemin düzenli işleyişinde sistemin tüm birimlerinin önemli rolleri bulunmaktadır. Finansal kurumlar da, finansal sistemde aracılık görevini üstlenerek ekonomik kalkınmaya ve büyümeye etki ederler (Alkan, 2009: 24).

Gelirlerinden daha az harcama yapıp fonlarını ekonomik işleyişin içine yönlendirmeyen birimlerin fonlarının ekonomik açıdan bir değeri bulunmamaktadır. Bir ekonomide finansal kurumlar, ekonomi içerisinde tasarrufta bulunan bireylerin, tasarruflarını gömüleme eğilimini azaltarak, bu atıl kaynakların ekonomiye kazandırılmasında yardımcı olurlar. Bu şekilde atıl durumdaki kaynakların fon piyasasına aktarılması, fon arzını genişleterek faiz oranlarını düşürecektir. Düşen bu faiz oranlarıyla, girişimcilerin fon maliyetleri düşerek yatırım kararlarını artırıcı yönde etkileyecektir. Ayrıca, finansal kurumların aktif bir şekilde çalışması, ekonomideki para emisyonunun optimum düzeyde tutulmasına da yardımcı olur. Finansal kurumların fonksiyonlarına değinmek bu kurumların finansal sistemde sahip olduğu önemi anlamaya yardımcı olacaktır. Finansal sistemin ekonomik hayattaki rolü üzerine yapılan teorik çalışmalar, finansal sistemde uygulanan politikalarındaki değişim ile yakından ilişkilidir. Finansal sistemin iktisadi kalkınma sürecinde kabul gören fonksiyonları şöyle sıralanabilir (Uludağ ve Arıcan, 1999: 110):

1. Finansal sistem finansal aracılık fonksiyonunu yerine getirir.
2. Finansal aracılık maliyetlerinin azalmasını sağlar.
3. Mal ve hizmetlerin değişimini gerçekleştirir.
4. Risk transferini ve taban yayılmasını gerçekleştirir.
5. Yöneticilerin izlenmesini ve şirketin denetimini sağlar.

1.3.1.1. Finansal Aracılık

Finansal sistemin görevi, kaynakları yatırım projeleri arasında getirisi en yüksek olana tahsis edilmesine aracılık etmek ve kaynak dağılımında etkinliği sağlamaktır. Ekonomik büyümenin en önemli belirleyicilerinden birisinin sermaye birikimi olduğu düşünülürse bu fonksiyonun önemi daha iyi anlaşılabilir.

Tasarruf sahipleri bireysel olarak yatırımları, yöneticileri ve ekonomik durumu yakından değerlendirme olanağından zaman ve kapasite olarak yoksundurlar. Tasarruf sahipleri yatırımları değerlendirirken bilgi eksikliği ile karşı karşıya bulunmaktadır. Dolayısıyla yüksek bilgi toplama maliyeti, sermayenin getirisi en yüksek olan yere dağılımını engelleyebilir (Levine, 1997: 695).

Finansal araçlar gerek bilgi toplamadaki üstünlükleri ve gerekse riskli, fakat getirisi yüksek yatırımları finanse etme fonksiyonları ile sermayenin ortalama verimliliğini artırmaktadır.

Finansal araçlar kanalıyla sermaye ne kadar etkin dağıtılabiliyorsa ekonomik büyüme oranı o kadar yüksek olacaktır. Finansal gelişme devam ettikçe, finansal sistemin finansal aracılık yapma fonksiyonu da gelişir. Finansal aracılık süreci çok sayıdaki tasarruf sahibinden yatırımcılara aktarılması işleminden oluşur. Ekonomik kalkınmanın ilk aşamalarında aracılık faaliyetleri daha çok ticari bankalarca gerçekleştirilir. Ekonomik kalkınma sürecinde yeni tip finansal araçlar ortaya çıkar, bunlar yatırım bankaları, sigorta şirketleri, hisse senedi ve tahvil borsalarıdır. Ancak çok ve çeşitli sayıdaki aracının başarılı bir finansal aracılık fonksiyonunu yerine getirdiği söylenemez. Sorun sunulan hizmetlerin kalitesinde ve sistemin etkin çalışıp çalışmadığındadır.

Finansal sistem büyüdükçe ve finansal yenilikler sağlandıkça, tasarrufların artması ve bu tasarrufların değerlendirilmesinde daha başarılı yatırım projelerine finansman kaynağı sağlanmasıyla, yatırımlardaki verimlilik artışına katkı sağlanacaktır. Bireylerin düşük verimli reel yatırımlar yapmaları yerine, kaynakların kurumsal yatırımcılar tarafından kullanılarak, verimi yüksek reel yatırımlarda değerlendirilmesi milli gelir ve refah artışına katkı sağlayacaktır. Finansal sistemin gelişmesiyle beraber, finansal araçların, bireysel tasarrufçuların fonlarını bir bütün olarak daha titiz ve derinlemesine değerlendirmeleriyle, tasarruflar daha verimli alanlara aktarılacaktır (Uludağ ve Arıcan, 1999: 110).

Bireysel tasarruf sahiplerinin, gelişmiş bir finansal sistem vasıtasıyla hisse senetlerine yatırım yapmalarıyla, yatırım yaptıkları bu hisse senetlerini ihraç eden büyük çaplı anonim şirketlere ortak olmaları ve mülkiyetin tabana yayılması sağlanacaktır. Ayrıca bireysel tasarruf sahipleri, hisse senedine yatırım yaparak bu firmalardan kar payı elde edeceklerinden gelir dağılımında da bir düzelme meydana gelecektir (Uludağ ve Arıcan, 1999: 110).

Sonuç olarak gelişmiş bir finansal sistem ve finansal araçlar vasıtasıyla, bireysel tasarruf sahiplerinin ellerindeki fonlar bir elde toplanarak, çeşitli finansal araçlarla daha verimli ve büyük yatırım projelerine aktararak kullanılırlar. Böylelikle ekonomik büyüme amacına ulaşmak için gerekli olan kıt kaynaklar daha verimli alanlarda değerlendirilmiş olur.

1. 3.1.2. Maliyetlerin Minimuma İndirilmesi

Piyasa koşullarını, yöneticileri ve firmaları değerlendirmek zor ve maliyetli bir iştir. Bireysel tasarruf sahipleri ekonomik koşullar, yöneticiler ve teşebbüsler üzerinde geniş bir bilgi toplama kapasitesine sahip değildirler. Tasarruf sahipleri çok az bilgi sahibi oldukları konularda yatırım yapmaktan kaçınırlar. Bu nedenle yüksek bilgi maliyetleri sermayenin en yüksek değerinde kullanımına engel olmaktadır. Finansal kurumlar uzman oldukları için daha faydalı yatırım fırsatları ve borçlananların kredi değerliliğini belirlemede ortalama küçük yatırımcılardan daha az maliyet içermektedir (Sever, 2009: 38).

Finansal kurumlar, portföy yönetimi, piyasa araştırması, finansal analiz ve yatırım faaliyetlerini üstlenerek, fon arz ve talep edenleri tüm bu işlemleri yapma maliyetinden kurtarırlar. Bu faaliyetleri fon arz ve talep edenlerin, tek başlarına ve birbirlerinden bağımsız olarak yapmaları, bir takım maliyetlere yine tek başlarına katlanmalarını gerektirecektir. Finansal araçlar sayesinde, tüm bu faaliyetler ve bilgi gereksinimi çok düşük bir maliyetle karşılanabilmektedir (Uludağ ve Arıcan, 1999: 115).

Finansal kurumlar, yöneticileri izleyerek sahip oldukları bilgi üstünlüğünü azaltabilirler. Alınan kredilerin yerli yerinde kullanılıp kullanılmadığını bu şekilde takip edebilmektedir. Finansal sektör, bu yönüyle de sermaye birikimine ve dolayısıyla ekonomik büyümeye katkıda bulunabilmektedir (Levine, 2004: 667).

1. 3.1.3. Mal ve Hizmetlerin Değişimi

Finansal piyasalarda işlem yapan tasarruf sahiplerinin tasarruf miktarları, fon talep edenlerin istedikleri tutara göre, nispi olarak, daha küçük miktardadır. Bu durumda bir miktar uyumsuzluk ortaya çıkmaktadır. Finansal kurumlar, fon arz edenlerin tasarrufları ne kadar olursa olsun onların bu tasarruflarını yatırabilecekleri yatırım alternatiflerinin belirlenmesine ve bunların bir havuzda toplanmasına aracılık etmektedirler. Öte yandan girişimciler, yatırımlarının finansmanını sağlamada yeteri kadar fon elde edebileceklerinden eminse, diledikleri büyüklükteki fonları bu havuzdan sağlama imkânına sahip olabilecekleri çeşitli alternatif yatırım alanları konusunda daha esnek özellikler taşıyacaktır. Böylelikle finansal kurumlar, farklı büyüklükteki fonların miktar ayarlamasını yapmaktadırlar (Parasız, 2005: 77).

Finansal sistem, mal ve hizmetlerin değişimine olanak vermektedir. Hızla gelişen ekonomilerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeni yatırım araçları ve piyasalarıyla bu değişim işlemlerini kolaylaştırmaktadır. Teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak sermayenin küreselleşmesine olanak tanımaktadır.

1. 3.1.4. Risk ve Vade Ayarlama

Finansal aracı kurumlar tasarruf sahiplerinden topladıkları fonların tümünü portföy çeşitlendirmesi yaparak bir risk dağıtımına tabi tutarlar. Küçük tasarruf sahiplerinin, ellerindeki tasarruflarının portföy çeşitlendirmesi yapacak büyüklükte olmaması nedeni ile böyle bir olanağı bulunmamaktadır. Finansal kurumlar yapacakları risk dağıtım işleminde bilgi birikimlerinden ve piyasa deneyimlerinden de faydalanırlar.

Finansal kurumlar, topladıkları fonları risk dereceleri farklı olan finansal araçlara yatırarak riski çok sayıdaki birey arasında yayma olanağına sahiptirler. Çünkü bu kurumlar, bünyelerinde bu konuda yeterli bilgiye sahip elemanlar istihdam etmektedirler. Oysa risk konusunda bireysel yatırımcılar aynı bilgi ve tecrübeye sahip değildirler.

Finansal kurumlar, fon arz ve talebi arasındaki vade uyumsuzluklarını gidermektedirler. Vade uyumsuzlukları, genelde, fon arz ve talep eden birimlerin farklı yöndeki beklentilerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü fon arz edenler, kısa sürede paraya dönüşebilen finansal araçları tercih ederken fon talep edenler daha

uzun vadeli ve likidite derecesi düşük olan araçları tercih etmektedirler (Canbaş ve Doğukanlı, 1997: 110).

Finansal sistemin bir fonksiyonu olan risk aktarımı, riskin tabana yayılmasıyla risk transferinin sağlanmasıdır. Bireysel olarak tasarruf sahipleri ve yatırımcılar riskten kaçınma eğilimindedirler. Ancak riskten kaçınma isteğinin derecesi bireyler arasında farklılık gösterir. Risk çok sayıda birey arasında yayılmadığında tasarruf sahipleri ve yatırımcılar üstlendikleri yüksek riskten ötürü daha yüksek getiri talep edebilirler. Bundan dolayı iyi çalışan bir finans sisteminin riski çok sayıda birey arasında yaymaya imkan tanıyacak araçlar sunması gerekir. Sistem farklı derecelerde risk taşıyan çok çeşitli aktifleri bireylere sunabileceği gibi, risk yönetimi ve belirlenmesinde uzmanlaşmış kurumlar bireylerin tercihlerine göre risk tayini yapabilirler. Tam anlamıyla çalışan finansal sistemin riskten ötürü sağlanacak ekstra primleri sıfıra düşürmesi gerekir (Uludağ ve Arıcan, 1999: 115).

1. 3.1.5. Yöneticilerin İzlenmesi ve Şirketin Denetimi

Yöneticilerin çalışmalar ve projelerin sonuçları hakkındaki bilgileri kreditorlerin ve hissedarların sahip oldukları bilgiden daha fazladır. İçerdekilerin bu bilgi avantajını fırsatçılık olarak değerlendirip kullanmaları tasarrufları olumsuz etkiler. Örneğin, yöneticiler kendi kazançlarını artırmak için borç verenlere veya hissedarlara firmaların kazançları hakkında eksik bilgi verebilirler. Bu bilgi avantajını dengelemek amacıyla bankalar borç alanları izlemekte, sermaye piyasası ile hissedarlara zayıf yönetimleri görevden uzaklaştırarak disipline etme imkanı sunmaktadır (Sever, 2009: 39-40).

1. 3. 2. Finansal Kurumların Çeşitleri

Finansal piyasalara fon arz edenler güvenli ve yüksek gelir getiren yatırımlar yapmak, fon talep edenler de bu taleplerini en uygun koşullarda karşılamak isterler. Her iki tarafın da beklentilerinin karşılanması, etkin işleyen, uzmanlaşmış finansal kurumların varlığına bağlıdır. Para ve sermaye piyasaları aracılığı ile fon arz ve talep edenler arasında köprü görevi gören bu kurumları çeşitli açılardan sınıflandırmak mümkün olmakla birlikte en geniş sınıflandırma biçimi bu kurumların para oluşturup oluşturmamaları ölçütüne göre yapılanıdır.

1. 3.2.1. Para Oluşturan Finansal Kurumlar

Para oluşturan finansal kurumlar; Merkez Bankası, Ticari bankalar ve Katılım bankalarıdır.

1. 3. 2.1.1. Merkez Bankaları

Merkez bankaları, üzerinde tam olarak fikir birliğine varılmış bir tanım olmasa da, “*devlet adına para üreten, para ve kambiyo politikalarını belirleyen ve yürüten bankalar*” olarak tanımlanabilir (Erdem, 2008: 257).

Merkez bankalarının temel özellikleri şunlardır (Günel, 2006: 72):

- Merkez bankalarının faaliyet amacı kar elde etmek değildir.
- Merkez bankaları ne amaçla kurulursa kurulsun kamu yararına hizmet eden kuruluşlardır.
- Merkez bankaları devletin bankasıdır ve bankaların bankası olarak adlandırılır.
- Merkez bankaları halka doğrudan kredi açmamaktadır.

Merkez bankalarının oluşumu, ticari bankaların banknot emisyon yetkilerinin kaldırılması ve bu yetkinin bir bankaya verilmesi ile başlamıştır. Merkez bankalarının ilk kurulduğu zamanlarda temel yetkilerinin banknot ihraç etmek olması nedeni ile bu bankalar daha çok özel sermaye ile ya da karma sermaye ile kurulmuşlardır. Daha sonra, özel kuruluşların banknot emisyonunda kâr amacı ile hareket edeceklerinin ileri sürülmesi ve banka fonksiyonlarının artması nedeni ile bazı iktisatçılar, merkez bankalarının devletin tekelinde olması gerektiğini ve ancak devletin bu şekilde piyasa üzerinde denetim yapabileceklerini savunmuşlardır. Öte yandan bazı iktisatçılar da devlet gelirlerinin yetersiz kaldığı durumlarda devletin kolay yol olan emisyonla giderek ekonomiyi olumsuz yönde etkileyeceğini ileri sürerek merkez bankalarının devletin kontrolüne bırakılmaması gerektiğini savunmuşlardır (Parasız, 2005: 264).

Merkez bankalarının temel görevleri şunlardır (Erdem, 2008: 260):

- ✓ Fiyat istikrarını sağlama,

- ✓ Ülkenin ekonomik amaçlarının gerçekleşmesine yardımcı olacak şekilde kredilerin miktar, nitelik ve sağlanma koşullarını düzenlemek,
- ✓ Hazine adına bankacılık işlemleri yapmak,
- ✓ Ulusal paranın iç ve dış değerini koruyacak tedbirler almak,
- ✓ Para arzını ve ekonominin likiditesini düzenlemek amacı ile açık piyasa işlemleri yapmak,
- ✓ Finansal altyapı kurulmasına katkı sağlama,
- ✓ Ticari bankaların para rezervlerini kendi cari hesaplarında korumak,
- ✓ Ülkenin altın ve döviz rezervini korumak,
- ✓ Para ve kredi ile ilgili istatistikler tutma,
- ✓ Mali ve iktisadi konularda devletin danışmanlığını yapmak,
- ✓ Paranın dağıtımını gerçekleştirmektir.

1. 3. 2. 1. 2. Ticari Bankalar (Mevduat Bankaları)

Ticaret ya da mevduat bankaları olarak kabul edilen bu bankalar, sistem içerisinde çeşitli bankacılık hizmetlerini yaparak kâr elde etme amacını güden kuruluşlardır. Ticari bankalar, temelde, mevduat toplayan ve topladığı bu mevduatı kredi olarak gerçek ya da tüzel kişilere kullandırma işlevini yerine getiren bankalardır. Ticari bankaları diğer bankalardan ayıran temel özellik, bu bankaların mevduat toplamasıdır (Erdem, 2008: 273).

Ticari bankaların işlevlerini genel olarak şu şekilde sıralayabiliriz (TBB, 2009; Erdem, 2008: 273):

- ✓ Mevduat toplamak,
- ✓ Ticari ve diğer alanlara kredi vermek,
- ✓ Kambiyo işlemleri yapmak,
- ✓ Kasa kiralamak,
- ✓ Havale, dış ticaret işlemleri, fatura, vergi ve üniversite harcı tahsilatı gibi hizmet ürünleri sunmak,
- ✓ Hesaptan hesaba devir yaparak kaydi para oluşturmak,
- ✓ Tahvil ve hisse senedi emisyonuna aracılık etmek,
- ✓ Kefalet mektubu ve kabul kredisi vermek,
- ✓ Diğer bankacılık işlemleri yapmak.

Bankacılık sistemi içerisinde ticari bankaları sadece fon toplayan ve topladığı bu fonları belli bir bedel karşılığında müşterilerine kullandıran kurumlar olarak görmemek gerekir. Çünkü bankalar, yerine getirdikleri tüm faaliyetlerinden dolayı finansal sistem içerisinde önemli sorumluluklar taşımaktadırlar. Gerek toplum tasarruflarının güvence altına alınması gerekse bu tasarrufların ekonomi politikası doğrultusunda kullanılmasında bankalar, diğer tüm işletmelerden daha fazla, devlet denetimine tabi tutulurlar.

1. 3. 2.1.3. Katılım Bankaları (Özel Finans Kurumları)

Katılım bankaları, 1984 yılından beri İslam ülkeleri ile yoğunlaşan ekonomik ilişkilerin bir sonucu olarak finans sisteminin içerisine girmiştir. İsminde “banka” kelimesi yer almamakla birlikte, özel finans kurumları, bankalara benzer işlevlerinden dolayı bankacılık sistemi içerisinde değerlendirilmektedirler. İslami bankacılık olarak da nitelenen bu uygulama İslam ekonomisi esaslarını temel almakla birlikte fonların toplaması ve plasmanı açısından ticari bankalarla büyük benzerlikler göstermektedir (Başoğlu vd. , 2006: 35).

Katılım bankalarının vermiş olduğu hizmetleri şu şekilde sıralayabiliriz (Güney, 2009: 32):

- ✓ Teminat mektubu vermek,
- ✓ Döviz alımı ve satımı yapmak,
- ✓ Kredi kartı, banka kartı ve ATM hizmetleri vermek,
- ✓ Çek ve senet tahsilatı yapmak,
- ✓ Seyahat çeki düzenlemek,
- ✓ Müşterilere çek karnesi vermek,
- ✓ Kiralık kasa hizmeti vermek,
- ✓ Her türlü ithalat ve ihracat işlemini kısmen veya tamamen finanse etmek,
- ✓ Kambiyo işlemleri yapmak,
- ✓ Mali konular ile yatırım, yönetim ve teknik konularda danışmanlık hizmeti vermek.

1. 3. 2. 2. Para Oluşturmayan Finansal Kurumlar

Finansal piyasalarda faaliyet gösteren kurumlardan bazıları fonlarını mevduat dışındaki kaynaklardan elde etmektedirler. Mevduat kabul etmeyen ve para

oluşturmayan bu finansal kurumlar, yatırım bankaları, kalkınma bankaları, yatırım fonları ve ortaklıkları, sigorta şirketleri, sosyal güvenlik fonları ve aracı kurumlardır.

1. 3. 2. 1. 1. Kalkınma Bankaları

Kalkınma bankaları, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmekte olan ülkelerin kalkınma çabalarını desteklemek, özellikle gelişmiş ülkelere teknoloji ve sermaye transferine yardımcı olmak ve sermaye piyasalarının gelişmesine katkıda bulunmak amacı ile kurulmuş finansal kurumlardır (Canbaş ve Doğukanlı, 1997: 138).

Kalkınma bankalarının işlevlerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Erdem, 2008: 288- 289):

✓ Kurumsal finansman hizmeti vermek (factoring, forfaiting, yeniden yapılandırma, şirket değerlendirme, şirket evlilikleri, özel kaynak temini ve borç yapılandırma),

✓ Sektörlere yönelik çalışma yaparak yatırım projeleri hazırlayıp, bu projeleri kredilerle destekleyerek yatırımları teşvik etmek ve özendirmek,

✓ Yatırımlara orta ve uzun vadeli fon sağlamak,

✓ İç kaynakları harekete geçirip sanayi kesimine yönlendirmek,

✓ Sermaye piyasasının gelişmesine imkan sağlamak,

✓ Girişimcilere idare ve teknik yardımda bulunmak,

✓ Yabancı sermayeyi yatırım yapmaya teşvik etmek.

Kalkınma bankaları, sermaye piyasasını geliştirmek amacı ile kendi ihraç ettikleri menkul kıymetleri halka satmakta, anonim ortaklıkların ihraç edecekleri tahvillerin anapara ve faizlerinin zamanında ödeneceğine dair garanti vermekte, iştirak ettikleri şirketler başarılı olup belli bir kâr potansiyeline ulaştıktan sonra hisselerini gerçek tasarruf sahiplerine satarak ikincil piyasaları desteklemektedirler (Canbaş ve Doğukanlı, 1997: 139).

1. 3. 2. 2. 2. Yatırım Bankaları

Yatırım bankaları, sermaye piyasasında faaliyet göstermek, sermaye piyasası araçları kullanılarak sağlanan kaynaklar ile yatırım yapmak, işletmelerin etkin bir yönetime ve sağlıklı bir mali yapıya sahip olmaları amacı ile işletmelere danışmanlık hizmeti vermek üzere kurulan kuruluşlardır (Hazine Müsteşarlığı, 1997: 13).

Yatırım bankaları mevduat toplamamaktadır. Yatırım bankalarının işlevleri şu şekilde sıralanabilir (Erdem, 2008: 273):

- ✓ Halka arza giden firmaların ihraç edecekleri menkul değerleri satın alıp, onların adına satışı gerçekleştirmek,
- ✓ İhraç edilen menkul değerlere ilişkin her türlü teminatı ve desteği vermek,
- ✓ Menkul değerlere yatırım yapmak isteyen firmalara danışmanlık yapmak,
- ✓ İşletmelerin ihraç edeceği tahvillerin anapara ve faizlerinin vadesinde ödeneceğini garanti ederek tahvil satışlarını kolaylaştırmak,
- ✓ Sermaye piyasasına başvurmak isteyen işletmelere danışmanlık yapmak (menkul değer çeşidi, ihraç tutarı, satış fiyatı ve zamanı gibi konularda),
- ✓ İşletmelere orta ve uzun vadeli fon sağlamaktır.

1. 3. 2. 2. 3. Yatırım Fonları

Yatırım fonu, halktan katılma belgeleri karşılığında toplanan paralarla belge sahipleri hesabına, riskin dağıtılması ilkesi ve inançlı mülkiyet esaslarına göre sermaye piyasası araçları, altın, gayrimenkul ve diğer varlıklardan oluşan portföyü işletmek amacıyla kurulan mal varlığıdır (İMKB, 2003: 115-116).

Yatırım fonuna ortaklık, katılma belgesi sahipliği ile olmaktadır. Katılma belgesi, belgeyi satın alanın fon kurucusuna karşı sahip olduğu hakları taşıyan ve fona kaç hisse ile katıldığını gösteren bir belgedir (SPK, 1984: 234).

Finansal sistem içerisinde gelir fazlası olan bireyler, genellikle, bu tasarruflarını sermaye piyasasındaki varlıklara yatırmak için, beceri ve deneyime sahip değildirler. Bununla birlikte, bireylerin tasarruf hacmi, çeşitlendirilmiş bir portföy oluşturmaya yetecek düzeyin altında da olabilir. Sayılan bu nedenlerden

dolayı sermaye piyasasına bireysel olarak fon sunmak yerine kollektif bir fon oluşturmak, bireylere tasarruflarını bilinçli kullanma ve yatırımların çeşitlendirilmesi yolu ile riski azaltma olanaklarını vermektedir (Sarıkamış, 2000: 101).

Bireysel yatırımcıların birlikte hareket etme ihtiyacı duymaları, kollektif yatırım kurumlarının oluşturulmasına neden olmuştur. Ortak hareket ederek büyük bir fon oluşturulduğunda farklı yatırım seçeneklerinin değerlendirilmesi için yapılması gereken analizler ve birim başına araştırma giderleri çok düşük bir düzeyde tutulabilmektedir. Ayrıca farklı sektörlere yatırım yapma olanağı doğduğu için yatırımların toplam riski azaltılabilmekte ve fon uzman kişilerin yönetimine bırakıldığı için portföy yönetimi daha rasyonel hâle getirilebilmektedir (Afşar, 2005: 43).

İlk yatırım fonları 1822 yılında Belçika’da oluşturulmuştur. Bu fonu, 1860 yılında İskoçya’da kurulan fon izlemiştir. Fonların ABD’de gelişmeye başlaması, 1. Dünya Savaşı’ndan önceye dayanır. Ancak, asıl gelişme 1920’ li yıllarda gözlenmiştir. Ülkemizde ilk yatırım fonu 1987 yılında Türkiye İş Bankası tarafından kurulan menkul kıymetler yatırım fonudur.

Yatırımcılar bu belgelerin bedelini nakden ödemek sureti ile satın alabilirler ve belgelerini fona iade etmek sureti ile fondan ayrılabilirler. Yatırım fonları A ve B tipi yatırım fonları olmak üzere iki tipte kurulabilir. Fon iç tüzüklerinde belirtilmek sureti ile portföy değerinin aylık ağırlıklı ortalama bazda en az %25’ini devamlı olarak özelleştirme kapsamına alınan kamu iktisadi teşebbüsleri dahil Türkiye’de kurulmuş ortaklıkların hisse senetlerine yatırmış olan fonlar A tipi; diğerleri B tipi olarak adlandırılır ve bu tipler fon türleri ile birlikte açıklanır (Afşar, 2005: 44).

Diğer taraftan yatırım fonlarında, yukarıda yapılan ayırım dışında, farklı fon tipleri de söz konusudur.

Eğer fon portföyünün en az %51’i devamlı olarak (İMKB, 2003: 115-116);

➤ Kamu ve/veya özel sektör borçlanma araçlarına yatırılmış ise tahvil ve bono fonunu,

➤ Özelleştirme kapsamına alınanlar dahil, Türkiye’de kurulmuş ortaklıkların hisse senetlerine yatırılmış fonlar hisse senedi fonunu,

- Belli bir sektörü oluşturan ortaklıkların menkul kıymetlerine yatırılmış olan fonlar sektör fonunu,
- İştiraklerce çıkarılmış menkul kıymetlere yatırılmış fonlar iştirak fonunu,
- Belli bir topluluğun menkul kıymetlerine yatırılmış fonlar grup fonunu,
- Yabancı kamu sektörü ve özel sektörü menkul kıymetlerine yatırılmış fonlar yabancı menkul kıymet fonunu,
- Ulusal ve uluslararası borsalarda işlem gören altın ve altına dayalı sermaye piyasası araçlarına yatırılmış olan fonlar altın fonunu,

Eğer fon portföyünün en az %80'i;

- Devamlı olarak bir endeks kapsamındaki menkul kıymetlere yatırılmış ise endeks fonunu,

Eğer fon portföyünün tamamı;

- Hisse senetleri, tahvil, altın ve diğer kıymetli madenler ile bunlara dayalı sermaye piyasası araçlarından en az ikisinden oluşan ve her birinin portföy içindeki değeri %20'den az olmayan fonlar karma fonu,
- Vadesine en fazla 180 gün kalmış, likiditesi yüksek sermaye piyasası araçlarından oluşan ve fon portföyünün ağırlıklı ortalama vadesi 45 günden fazla olmayan fonlar likit fonu,
- Portföy sınırlamaları itibarı ile yukarıdaki türlerden herhangi birine dahil olmayan fonlar değişken fonu oluşturmaktadır.

Ayrıca, yukarıda belirtilenler dışında, iç tüzüklerde belirtmek sureti ile, oluşturulacak portföy yönetim stratejilerine uygun fon türleri, SPK'ca uygun görülmesi koşuluyla belirlenebilmektedir. Örneğin, katılma belgeleri önceden belirlenmiş kişi ve kuruluşlara tahsis edilmiş fonlar özel fon olarak adlandırılmaktadır.

1. 3. 2. 2. 4. Yatırım Ortaklıkları

Yatırım ortaklıkları, sermaye piyasası araçları ile ulusal ve uluslararası borsalarda veya borsa dışı organize piyasalarda işlem gören altın ve diğer kıymetli madenler portföyü işletmek üzere anonim ortaklık şeklinde ve kayıtlı sermaye esasına göre kurulan sermaye piyasası kurumlarıdır (Nomer, 2003: 16).

Yatırım ortaklıkları ilk defa 1860 yılında İngiltere’de kurulmuş ve ilerleyen yıllarda da ABD’de görülmüştür. Yatırım ortaklıkları Türkiye’de 1982 yılında kurulmuştur (Başoğlu vd. , 2006: 94).

Yatırım ortaklıklarının ana konusu portföy işletmeciliği yapmaktır. Ortaklıklar bu amaçla (Çanakçı, 1995: 5);

- Portföy oluşturmak, yönetmek ve gerektiğinde portföyde değişiklik yapmakta,
 - Portföy çeşitlendirmesi yolu ile yatırım riskini en aza indirmeye çalışmakta,
 - Finansal piyasalar ve menkul kıymetlere ilişkin gelişmeleri sürekli olarak izlemekte ve bu doğrultuda gerekli önlemleri almakta,
 - Portföy değerini korumaya ve arttırmaya yönelik önlemleri almaktadır.
- Yatırım ortaklıkları, yatırım fonlarında olduğu gibi A ve B tipi olmak üzere iki şekilde kurulmaktadır. Bu ortaklıkların kayıtlı sermayeli anonim şirket şeklinde kurulmaları ve hisse senetlerini halka arz etmeleri zorunludur.

Yatırım ortaklıkları amaç ve işlevleri açısından yatırım fonları ile pek çok benzer noktalara sahip olmakla birlikte bunlar arasında bazı farklılıklar da söz konusudur. Bu farklılıklar şunlardır (Başoğlu vd. , 2006: 76):

- Yatırım ortaklıkları anonim ortaklık şeklinde kurulurken yatırım fonlarının tüzel kişiliği yoktur.
- Yatırım ortaklıkları portföy işletmek dışında, kanunun izin verdiği diğer konularda, (örneğin danışmanlık hizmeti vermek) faaliyet gösterebilirler. Ancak yatırım fonları sadece portföy işletmeciliği yapabilirler.
- Yatırım ortaklıklarında ortaklığın malvarlığı ile portföyü birbirinden bağımsız değilken yatırım fonları bağımsız birer mal varlığıdır.

1. 3. 2. 2. 5. Sigorta Şirketleri

Kelime anlamı olarak sigorta, bir şeyin veya bir kimsenin herhangi bir yönden ileride karşılaşılabileceği zararı gidermek için önceden prim karşılığında bu işle uğraşan kuruluşla yapılan iki taraflı bağlantı sözleşmesi olarak tanımlanabilir. Bu sözleşme ile sigortacı, ileride meydana gelme olasılığı bulunan tehlikeden doğacak zararın giderilmesinin önceden yapılan ödemeler (prim) karşılığında güvence altına

alan ve diğ er bir kimsenin para ile ölçülebilen bir menfaatinin zarara uğ raması halinde tazminat vermeyi veya bireylerin hayatlarında meydana gelen birtakım olaylar dolayısı ile para ödeme yükümlülüğ ünü üzerine alan kurumdur (Güvel vd. , 2002: 24).

Sigorta şirketleri, özellikle gelişmiş ülkelerde, küçük tasarrufların ekonomiye aktarılmasında etkin bir rol oynayarak bu ülkelerin finansal kurumları arasında önemli bir yer almaktadır. Sigorta şirketlerinin, sattıkları poliçeler karşılığ ında prim toplayarak fon oluşturmaktadır. Oluşturulan bu fonlar hasarın meydana geleceğ i zamana kadar olan dönemde fon talep eden kişi ve kurumlara kullandırılmaktadır. Bundan dolayı da sigorta şirketleri, finansal sistem içerisinde önemli bir yeri bulunmaktadır (Afş ar, 2005: 41).

Sigorta şirketleri, faaliyet alanları itibari ile iki gruba ayrılmaktadır. Bunlar, hayat sigortası şirketleri ile mal ve kaza sigortası şirketleridir.

1. 3. 2. 2. 6. Sosyal Güvenlik Kurumları

Sosyal güvenlik kurumları, ortaklarının zorunlu birikimleri ile fon sağ layan finansal araçlardır. Bu kurumlar, belirli bir grubun hastalık, maluliyet, emeklilik ve işsizlik gibi risklere karşı genel çıkarlarını korumak amacı ile zorunlu olarak yasa ile üyenin meslek ve gelirine göre saptanan primler toplar. Toplanan prim gelirleri, daha sonra tazminat ödemeleri şeklinde geri verilir. Fakat prim gelirleri çoğ u zaman ödenen tazminatlardan fazla olduğ u için elde kullanılabilir fonlar kalmaktadır. Bu fonlar, uzun vadeli ve istikrarlıdır. Emekli olacakların sayıları ve emeklilik tarihleri kolayca tahmin edilebileceğ i için fazla nakit fon tutmaya gerek yoktur. Bu nedenle, biriken fonların sermaye piyasası araçlarına yatırılması mümkündür. Bundan dolayı da sosyal güvenlik kurumları, finansal piyasaların önemli kurumlarından biri haline gelmiştir (Canbaş ve Doğukanlı, 1997: 140- 141).

1. 3. 2. 2. 7. Aracı Kurumlar

SPK kaydına alınacak olan sermaye piyasası araçlarının ihracına veya halka arz şeklinde satışına aracılık etmek ve/veya daha önceden çıkarılmış araçların aracılık amacı ile alım satımını yapmak üzere anonim ortaklık şeklinde kurulmuş ekonomik birimlerdir. Aracı kurumların kuruluşuna SPK tarafından izin

verilebilmesi için bu ortaklıkların hisse senetlerinin tamamının nama yazılı olması, nakit karşılığı çıkarılması, sermaye tutarının SPK’ca belirlenen miktardan az olmaması, esas sözleşmenin Sermaye Piyasası Kanunu hükümlerine uygun olması ve kurucularının müflis olmaması veya yüz kızartıcı bir suçtan hüküm giymemiş olmaları gerekmektedir (Hazine Müsteşarlığı, 1997: 65).

Aracı kurumlar, her bir faaliyeti için SPK’dan yetki belgesi almak koşulu ile yapabileceği faaliyetler (İMKB, 1997: 54):

- Sermaye piyasası araçlarının ihracına veya halka arz yolu ile satışına aracılık,
- Daha önceden ihraç edilmiş olan sermaye piyasası araçlarının alım satımına aracılık,
- Vadeli işlem ve opsiyon sözleşmeleri dahil türev araçların alım satımına aracılık,
- Sermaye piyasası araçlarının geri alım (repo) veya satım (ters repo) vaadi ile alım satımı,
- Yatırım danışmanlığı,
- Portföy yöneticiliği.

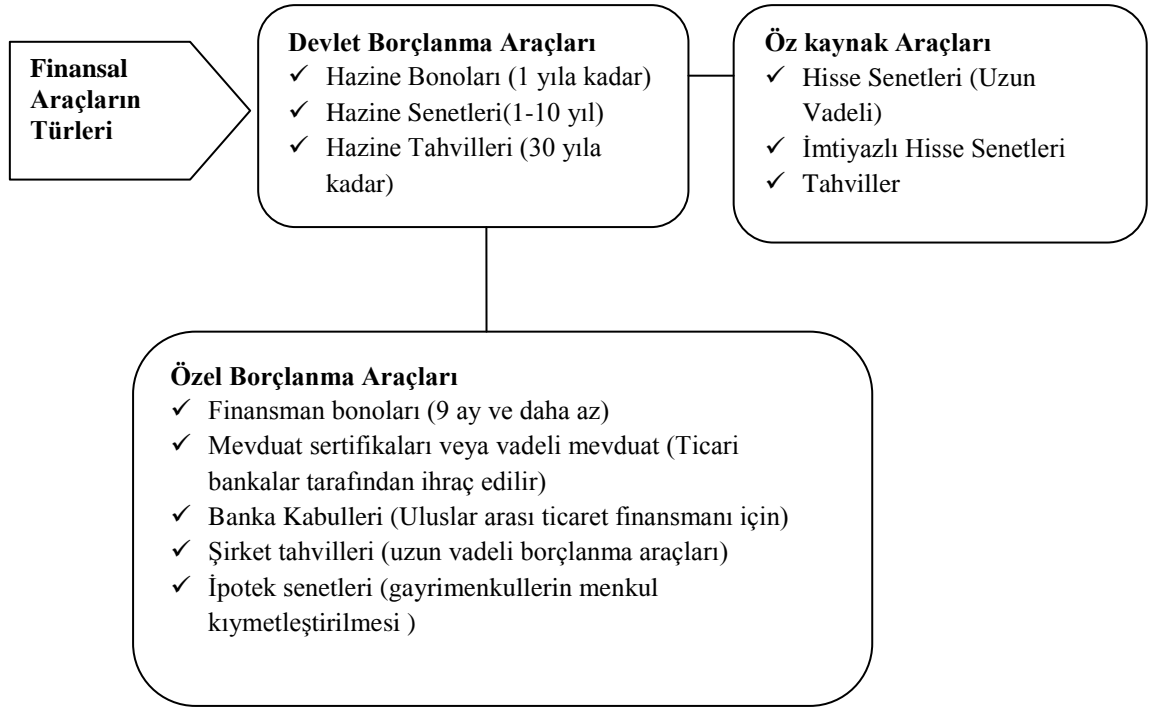
Aracı kurumların, sermaye piyasası faaliyetlerini yansıtması amacıyla, ticaret unvanlarında “Menkul Değerler” veya “Menkul Kıymetler” ibarelerinden birinin yer alması şarttır. Alım satım aracılığı, halka arza aracılık, repo-ters repo, portföy yöneticiliği ve yatırım danışmanlığı yetki belgelerinin tamamına sahip olan aracı kurumlar, ticaret unvanlarında “Yatırım Menkul Değerler”, “Yatırım Menkul Kıymetler” veya yalnızca “Yatırım” ibarelerinden birini kullanabilirler.

1. 4. Finansal Piyasa Araçları

Finansal piyasalar genel olarak, literatürde vadelerine göre işlem gören araçlar açısından ikiye ayrılmaktadır; para piyasası ve sermaye piyasası. Para piyasasında, kısa vadeli veya bir yıldan daha kısa vadeli işlemleri (hazine bonoları, banka kabulleri ve mevduat sertifikaları gibi) yapılmaktadır. Sermaye piyasasında bir yılda uzun vadeli tahviller ve hisse senetleri işlem görmektedir. Aslında uygulamada her iki piyasanın karşılıklı bir ilişki içerisinde olduğu gözlemlenmektedir. Çünkü ekonomik sistem içerisinde arz ve talep edenler her iki piyasayı da

kullanabilmektedir. Ancak, finansal piyasaların rolü, finansal sistemin ekonomik yapı içindeki etkinliği ve yeri ile ilişkili olmaktadır (Uludağ ve Arıcan, 1999: 128).

Şekil 1. 2 Finansal Araçların Türleri

Kaynak: Uludağ, A. E. (1999). *Finansal Hizmetler Ekonomisi*, İstanbul: Beta Basın Yayın Dağıtım, s.128

1. 4. 1. Para Piyasalarında İşlem Gören Finansal Araçlar

Mevduat: Para piyasasında işlem gören araçların başında mevduatlar gelmektedir. Mevduat; istenildiği zaman veya daha önceden belirlenen vade sonunda alınması kaydıyla bankalara verilen para anlamına gelmektedir.

Başlıca mevduat grupları şunlardır (Öçal vd. , 1997: 23):

- o Resmi mevduat
- o Ticari mevduat
- o Bankalar mevduatı
- o Tasarruf mevduatı

Mevduatlar vadeleri bakımından aşağıdaki gibi bölümlenebilir (Öçal vd. , 1997: 24);

- o Vadesiz mevduat
- o Vadeli mevduat
- o İhbarlı mevduat

Hazine Bonosu: Hazine bonusu kamu kısa vadeli borçlanma ihtiyacını karşılamak amacıyla ihraç ettiği bir para piyasası aracıdır. İskontolu olarak satıldığı için hazine bonosunda faiz söz konusu değildir.

Mevduat Sertifikası: Banka tarafından mevduat sahibine satılan mevduat sahibine satılan bir borç senedir. Mevduat sahibine yatırdığı paranın tutarını ve vadesini göstermek üzere verilen hamiline yazılı bir belgedir ve ciro edilebilir niteliğe sahiptir (Parasız, 2000: 90).

Finansman Bonosu: Finansman bonusu bankalar ve şirketler tarafından ihraç edilen kısa vadeli bir para piyasası aracıdır. Finansman bonusu, anonim şirketlerin borçlu sıfatıyla düzenleyip ihraç ettikleri emre veya hamiline yazılı kıymetli evrak olarak tanımlanabilir (Öçal ve Çolak, 1999: 30).

Repo: Menkul değerlerin geri satın alım garantisi şartı altında satılmasıdır. Döviz üzerinden yapılan repoya “Swap” ismi verilmektedir.

Teminat Mektubu: Bankaların uluslararası ticarete firmaların karşılaştıkları pazarlama ve güvenilirlik problemlerini giderebilmek adına verdiği poliçe niteliğinde menkul değerlerdir. Bankanın poliçeyi kabul ederek firmaya garantör olmasıdır. Banka, müşterisinin gerçekleştireceği işlemlerde taahhütlerini yerine getirmediği durumlarda, ortaya çıkacak borcu ödemeyi taahhüt etmektedir.

Banka Bonoları: Bir bankanın borçlu sıfatıyla, düzenlediği emre muharrer senettir. Vadesi 90 ile 360 gün arasındadır. Satış anındaki faiz oranından iskonto edilerek satışa sunulur (Parasız, 2000: 91).

Varlığa Dayalı Menkul Kıymet: Ticari firmaların faaliyetleri sonucu bilançolarının aktiflerinde yer alan alacakları karşılığında, alacaklarının vadesinden önce nakde dönüştürülmesini sağlayan kıymetli evraklardır. Varlığa dayalı menkul kıymetler bankalar açısından bir fon kaynağı niteliği taşımaktadır (Öçal vd. ,1997: 30).

1. 4. 2. Sermeye Piyasalarında İşlem Gören Finansal Araçlar

Hisse Senedi: Anonim ortaklıklarla, sermayesi paylara bölünmüş komandit ortaklıklar payları temsil eden bir sermaye piyasası varlığıdır. Ayrıca sermayesi paylara bölünmüş komandit ortaklıklar da hisse senedi ihraç edebilmektedirler ancak bunlar halka arz yoluyla satılamamaktadırlar (İMKB, 2003: 157).

Hisse senedi sahibi gerçek ya da tüzel kişiler, anonim ortaklığın ortaklarındandırlar. Bu senet ile pay sahibi, yönetime katılma, oy kullanma, iptal davası açma, gibi haklar ve kar payı, rüçhan hakkı, hazırlık dönemi faizi gibi haklar kazanmaktadırlar (Konuralp, 2001: 29).

Tahvil: Anonim şirketlerin ödünç para bulmak amacıyla ihraç ettikleri borç senetlerine tahvil denilir. Tahvillerin ihraç edilme amacı uzun vadeli fon ihtiyaçlarını karşılamaktır.

Tahviller aşağıda sıralanan sekiz türde ihraç edilebilirler (İMKB, 2003: 171):

- o Devlet ve özel sektör tahvilleri,
- o Primli tahviller,
- o İkramiyeli tahviller,
- o Nama ve hamile yazılı tahviller,
- o Paraya çevrilme kolaylığı olan tahviller,
- o Garantili ve garantisiz tahviller,
- o Sabit ve değişken faizli tahviller,
- o İndeksli tahviller.

Tahvil türevlerini ise; rüçhan haklı tahviller, kara iştirakli tahviller ve hisse senetleri ile değiştirilebilir tahviller olmak üzere sıralayabiliriz.

Gelir Ortaklığı Senetleri: Kamu iktisadi teşebbüsleri ve iktisadi devlet teşekkülleri dahil olmak üzere, kamu kurum ve kuruluşlarının gelirlerine gerçek ve tüzel kişilerin ortak olması için çıkartılan senetlerdir. Bir borçlanma senedi olan gelir ortaklığı senedi, temel altyapı yatırımlarının gelirleri teminat gösterilerek ihraç edilmektedirler (Öçal vd, 1997: 33).

Gayrimenkul Sertifikaları: Proje sahiplerinin, inşa edilecek veya edilmekte olan gayrimenkul projelerinin finansmanını sağlamak amacıyla ihraç ettikleri menkul kıymetlerdir (İMKB, 2003: 179).

BÖLÜM II

REEL SEKTÖR ve TÜRKİYE' DE REEL SEKTÖRÜN GELİŞİMİ

Reel sektör, ulusal ekonomide tarım, sanayi ve hizmetler ana sektörlerinde üretici ve tüketici konumundaki bireylerin tümünü temsil eden kesimdir.

Bu bölümde Türkiye’de reel sektör üç temel alt sektör olan tarım, sanayi ve hizmet alt sektörleri üzerinden incelenmektedir. Tarım sektörü başlığı altında tarım sektörünün tanımı ve önemi, daha sonra bu sektörün genel özellikleri ve son olarak Türkiye’de tarımın tarihsel gelişimi kalkınma planları çerçevesinde anlatılmaktadır. Sanayi sektörü başlığı altında; sanayinin tanımı, kapsamı ve Türkiye’de sanayi sektörünün gelişimi anlatılmaktadır. Son olarak hizmet sektörü başlığı altında; hizmet sektörünün tanımı, kapsamı ve hizmet sektörlerinin alt başlıkları olan: ticaret, ulaşım, inşaat ve turizm sektörlerinin genel özellikleri ve Türkiye’de yaşanan önemli gelişmeler anlatılmaktadır.

2.1. Tarım Sektörü

Tarımsal faaliyetler insanlığın ilk iktisadi faaliyetleridir ve daha ziyade arazi üzerinde yapılmaktadır. Ancak, balıkçılık, avcılık, seracılık gibi faaliyetler de arazi üzerinde yapılmasa da tarımsal faaliyetler kapsamına girmektedir. İktisat tarihi araştırmalarına göre, tarımsal devrimler sanayi devrimlerinden önce gelmiştir. Günümüzdeki sanayi ve sanayi ötesi ülkeler 19. yüzyılın ortalarına kadar sanayi toplumu olarak yer almışlardır. Bu ülkelerden bir kısmı 19. yüzyılın ikinci yarısında bir kısmı 20. yüzyılda “tarım karakterli” toplum niteliğinden sanayi toplumuna geçmişlerdir. Erken sanayileşen ülkelerin çoğu, sömürgecilikten sağladıkları kaynaklarla birlikte, tarımdan sağladıkları “artıkları” da sanayide yatırıma dönüştürerek sanayileşmenin ve sosyo-ekonomik gelişmenin temellerini atabilmişlerdir. Bundan dolayı tarım, insanlığın bugün ulaştığı aşamaya gelinceye kadar çok önemli işlevler yüklenmiştir (Şahin, 2011: 293).

Bu başlık altında, tarım sektörünün tanımı, kapsamı ve genel özellikleri incelenecektir.

2.1.1. Tarım Sektörünün Tanımı ve Önemi

Dar anlamda tarım; “*Arazide ekim, dikim, bakım ve yetiştirme yoluyla bitki, hayvan ve hayvansal ürünler üretilmesi veya bunların üreticileri tarafından işlenip değerlendirilmesi*” faaliyetleridir. Geniş anlamda tarım; “*Bitkisel ve hayvansal ürünler üretiminin yanında, bu ürünlerin yetiştiricileri tarafından işlenmesi, ormancılık ve balıkçılık faaliyetleri, tarımsal ürünlerin yetiştiricileri tarafından taşınması ve saklanması, mağazalara devredilmeden üreticileri tarafından satılması ile tarım alet ve makinelerinin diğer tarım üreticilerinin üretimle ilgili faaliyetlerinde bir bedel karşılığında kullanılması*” olarak tanımlanır (Karluk, 2009: 175).

Tarım sektörünün önemi; artan gelir ile birlikte genişleyen nüfusun besin ihtiyacının karşılanması, şehirleşmiş işgücü piyasasında istihdamın sağlanması, imalat sanayide işlenmek üzere temel tarımsal girdilerin üretilmesi, sanayi yatırımları için tasarruf akışının sağlanması, sanayi ürünleri piyasalarının genişletilmesi, ithal sermaye mallarının satın alınması için ihracattan kazanç elde edilmesi gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır (Stringer, 2001: 5).

Tarım sektörünün Türkiye ekonomisinde taşıdığı önemin nedenleri ise şunlardır (Çetin, 2002: 137, Şahinöz, 2001: 91-94):

- Türkiye’de aktif nüfusun büyük bir çoğunluğu tarım sektöründe istihdam edilmektedir.
- Tarım sektörü, Türk toplumunun gıda ihtiyacını karşılayan hayati bir öneme sahiptir.
- Tarım sektörü, Türkiye’nin önemli bir döviz kaynağıdır.
- Tarım sektörü, sanayi sektöründen sonra Türkiye GSMH ve GSYİH’nin önde gelen gelir kaynağıdır.
- Tarım sektörü, Türkiye’nin iç ticaretinde ticari faaliyetlerin bel kemiğini oluşturmaktadır.
- Ulaştırma faaliyetlerinde de tarım ürünlerinin taşınması önemli bir yer tutmaktadır.

2. 1.2. Tarım Sektörünün Genel Özellikleri

Tarım sektörü genel özellikleri itibariyle diğer sektörlerden önemli farklılıklar göstermektedir. Özellikle de tarım sektörünün GSYİH ve istihdam içindeki payının yüksek olması, sektörü diğer sektörlerden farklı kılmaktadır. Tarım sektörünün kendine has özellikleri aşağıdaki şekilde özetlenebilir (Dinler, 2008: 81-95, Srinivasan, 1988: 295);

Tarımsal Üretimin İklim Şartlarına Bağlı Olması: Tarımsal üretim doğa koşullarının etkisi altındadır. Hava şartlarının iyi ya da kötü olması tarımsal üretimi önemli ölçüde etkiler. Sulama teknikleri vs. gibi faktörler ile iklim şartlarından doğacak olumsuz etkenleri azaltmak söz konusu iken, bu etkenleri tamamen ortadan kaldırmak mümkün değildir.

Dolayısıyla iklim şartlarının net olarak bilinmemesi tarımsal üretimde iklim şartlarına bağlı belirsizlikler doğurur. Bu belirsizlikler tarımsal ürünlerin iç piyasa ve uluslararası piyasa fiyatlarının dalgalanmasına neden olur.

Tarımsal Üretimin Mevsimlerin Ritmine Bağlı Olması: Tarımsal üretim, mevsimlerin ritmine bağlı olarak değişir. Tarımda üretimin mevsimlerin ritmine bağlı olarak, her ürünün ekimi için belirli mevsimlerin beklenmesi, ayrıca üretimle hasat arasında bir dönemin bulunması, üretim faktörlerinin yılda ancak belirli dönemlerde üretime katılması ve bunun dışındaki zamanlarda atıl kalması sonucunu doğurmaktadır.

Dünyanın hiçbir tarım bölgesinde sabit bir iklim görülmez. Özellikle de ılıman iklim bölgelerinde kışın ve yazın belirgin mevsimsel değişiklikler söz konusudur. Islak ve kuru mevsimler, bazı ürünlerin gelişmesinde veya hasat zamanında ürünlerin tarladan kaldırılmasında zorluklarla karşılaşılmasına neden olur. İklimsel çeşitlilik çoğu tropikal bölgelerde tarımsal üretimin mevsimlere bağlı olarak düşmesine neden olur. Fakat tarımsal üretimin mevsimlere bağlı oluşu bu kadar da olumsuz değildir. Örneğin pirinç sulamanın yapılabildiği kuru iklim bölgelerinde, domates Sibirya'da Ocak ayında yapay olarak ışıklandırılmış seralarda yetişebilir. Tarımsal üretimin mevsimlere bağlı oluşu çiftçiler için de oldukça önemlidir. Çünkü tarımsal üretim için gerekli olan güneş enerjisi, su, karbondioksit gibi birçok girdi doğadan daha ucuz yolla sağlanır. Fakat bu her zaman doğal çevrede ekonomik

değildir. Hükümet politikalarında temel amaç, sosyal açıdan kazançlı çıkılabilecek müdahalelerde bulunmaktır. Yapay sulama ve arazilerin suyunun kurutulması gibi müdahaleler, çiftçilerin belirli bölgelerde ve belirli zamanlarda yetişebilen ürünler üzerindeki kontrolünü artırır.

Tarımsal Mallar Talebinin Gelir Esnekliğinin Düşük Olması: Ekonomik gelişmeyle birlikte, geliri artan tüketicilerin çeşitli mallara olan taleplerindeki değişmeyi inceleyen Alman istatistikçi Ernest Engel (1821-1896), tüketicilerin gelirleri arttıkça, tarımsal mallara olan taleplerindeki artışın, gelirlerindeki artış oranından daha az oranda olduğunu ortaya koymuştur. Engel, tüketicilerin gelirlerinin sürekli artması varsayımında, tüketicilerin çeşitli mal gruplarına yaptıkları harcamaların seyrini incelemiş ve şu sonuçlara ulaşmıştır. Tüketiciler gelirleri arttıkça:

- Gıda maddelerine, gelirlerindeki artış oranından daha az oranda harcama yapmaktadırlar. Bir başka deyişle; toplam harcamalarının içinde gıda mallarının payı azalmaktadır.
- Giyim ve barınma giderlerine, gelirlerindeki değişme ile aynı oranda harcama yapmaktadırlar.
- Kültür, eğlence, hijyen, sağlık ve ulaşım ise gelirlerindeki artış oranından daha büyük oranda harcama yapmaktadırlar.

Engel 'in yukarıda sıralanan açıklamaları doğrultusunda, tarımsal ürünlerin gelir esnekliğinin düşük olduğunu söyleyebiliriz. Yani tüketicinin geliri % 1 artarken tarımsal mallar talebi % 1'den daha az oranda artmaktadır. Dolayısıyla tarımsal malların gelir esnekliği 1'den küçüktür. Buna karşın tarım dışı sektörlerin gelir esnekliği ise birden büyüktür. Tarımsal mallar talebinin gelir esnekliğinin düşük olması, ekonomik büyüme ve kalkınma sürecinde tarım sektörünün ekonomideki öneminin azalmasından kaynaklanmaktadır. Bu süreç, sektörde verimliliği artıran yeni teknolojilerle hızlanabilir. Verimlilikteki artışa bağlı olarak, tarım sektöründeki üretim artışı, atıl kalan sermaye ve işgücünün diğer sektörlerle transferine katkı sağlar. Bu durum tarım dışı sektörlerin büyüme hızının tarım sektörünün büyüme hızından daha büyük olmasına neden olur.

Tarım Kesiminde Üretim Tekniklerini Geliştirebilme Olanaklarının Sınırlı Olması: Tarım sektöründe sanayi sektöründe olduğu gibi, çok ileri üretim teknikleri uygulanamamaktadır. Burada akla ilk gelen, ülkeler arasındaki verim farkları (hektar başına düşen verim miktarı) olabilir. Mısır ve buğdayda hektar başına düşen verimin ABD’de Türkiye’den çok daha yüksek olması, ABD’de daha ileri bir tarımsal üretim tekniğinin uygulandığını gösterir. Tarımda makineleşme, gübreleme, geliştirme ve bilgi gibi faktörlerin ABD gibi ileri bir derecede bulunması hektar başına daha yüksek bir verim sağlanmasına yol açmaktadır. Bu durum, yukarıda belirtilen görüşün doğru olmadığını göstermez. Tarım kesiminde makineleşme, gübreleme, bilgi vs. ile üretim artırılabilir. Fakat bunun da bir sınırı vardır, belirli bir ölçüde üretim artırılabilir. Oysa sanayide böyle bir sınır koymak zordur ve bu kesimde teknolojik gelişme hızı çok daha yüksektir. Tarımda doğaya bağlılığın sanayide belirli bir derecede bulunması, sanayide üretim faktörlerinin geliştirilebilme olanaklarını artırmaktadır.

Tarım Sektöründe Üretim Alanlarının Dağınık Olması: Tarım kesiminde üretim alanlarının dağınıklığı işletmelerin birleşmesini zorlaştırmaktadır. Bunun aksine sanayi kesiminde birleşme ya da birlikte hareket etme olanağı daha fazla olabilmektedir. Tarım kesimi için bu durum belli oranlarda kooperatifleşme ile sağlanabilmektedir.

Tarım Sektöründe Azalan Verimler Kanununun Geçerli Olması: Bir firma, kısa dönemde tüm faktörleri sabit tutup tek faktörü değiştirerek üretimi artırmaya çalışırsa, toplam ürün önce artan oranlarda artar (değişken faktörün veriminin arttığı bu safhada, artan verim hali söz konusudur). Değişken faktör artırılmaya devam edilirse, toplam ürün azalan oranda artmaya devam eder (değişken faktörün veriminin azaldığı bu safhada azalan verim hali söz konusudur). Tarım sektöründe teknolojik gelişmeye rağmen, üretimin doğal şartlara bağlılığını sürdürmesi bu sektörde azalan verimlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Tarım sektöründe kısa dönemde üretim artırılmaya çalışıldığında sabit faktör olan toprak dışında bazı değişken faktörler (işgücü, sermaye gibi) artırılarak üretim artırılabilir. Ancak belli bir süre değişken faktör artışı üretimde giderek daha az verim alınmasına neden olur. Dolayısıyla kısa dönemde azalan verimlerin ortaya çıkması muhtemeldir. Sanayi sektöründe de azalan verimler yasası ortaya çıkmaktadır. Ancak tarım dışı

sektörlerde, azalan verimlerin ortaya çıkıp üretimde ussal olmayan faktör bileşiminin söz konusu olduğu durumlarda, değişir faktörlerdeki artışı durdurarak aynı kapasitede çalışan yeni işletmeleri faaliyete geçirmek mümkündür.

Tarımsal Üretim İşleminin Canlı Varlıkları Konu Alması: Tarımsal üretim işlemi, bitki ve hayvan gibi canlı varlıkları konu almakta ve bu durum birtakım sonuçlar doğurmaktadır. Bunun birinci sonucu, tarımsal üretimde, girdi ile çıktı akımı arasında, önemli bir dönem farkının varlığıdır. Tarlaya atılan tohumdan ürün elde edilmesi için en az birkaç ay beklemek gerekir. Bazı bitkiler için bu süre daha da uzundur. Ayrıca bu üretim dönemleri kısaltılamaz. Sanayi sektöründe ise, girdi ile çıktı arasında, tarımdaki gibi bir bekleme dönemi yoktur. Tarımsal üretimin canlı varlıkları konu almasının ikinci sonucu, hangi bölgelerde ne gibi bitkilerin ya da hayvanların yetiştirileceği kararında, doğal koşulların sınırlayıcı etkisinin olmasıdır. Örneğin, pamuk ancak sıcak iklimli bölgelerde, zeytin Akdeniz iklimi özelliklerine sahip bölgelerde yetiştirilebilir.

Tarımsal İşletmelerin İçinde Buldukları Piyasa Koşullarının Farklılık Arz Etmesi: Tarım sektöründe bulunan işletmelerin, içinde buldukları piyasa koşulları farklılık arz eder. Çok sayıda ve dağınık olan tarımsal işletmeler ürettikleri ürünleri tam rekabete yakın piyasalarda sattıkları halde, ihtiyaçları olan girdileri oligopol, hatta bazı hallerde monopol piyasalardan sağlamaktadırlar. Dolayısıyla tarıma devlet müdahalesi olmadığı durumda, tarım ürünü üreticileri piyasa koşullarına göre, gerek girdi satın alırken gerekse ürünleri satarken, iki yanlı sömürüye açıktır. Tam rekabet ve eksik rekabet piyasa koşullarında bu durum kaçınılmazdır.

Tarımsal Ürün Fiyatlarının İstikrarlı Olmaması: Tarımsal ürün fiyatları oldukça istikrarsızdır, yıldan yıla hatta mevsimlere göre çok büyük dalgalanmalar gösterir. Bunu hem arz yönlü hem de talep yönlü faktörlerle açıklamak mümkündür. Tarımsal ürünlerin arz ve talebinin esnek olmaması, bu ürünlerin fiyatlarında büyük dalgalanmaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

2. 1.3. Türkiye’de Tarım Sektörüne Genel Bir Bakış

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda tarım sektörü ekonomik faaliyetler içerisinde önemli bir yere sahipken, sanayi ve hizmet sektörü henüz gelişmemişti.

İlerleyen yıllarda tarımın GSYİH içerisindeki payı düşmüş, sanayi sektörü ve özellikle hizmet sektörünün GSYİH içerisindeki payı artmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan KİT'ler, devlet eliyle yatırım yapıp üretimi arttırmaya yönelik hedefleri gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu dönemde TŞFAŞ, EBK, SEK, YEMSAN gibi tarımsal KİT'ler de aynı amaçlara hizmet etmek amacıyla kurulmuşlardır. Ancak zamanla bu kuruluşlar verimli çalışmadıkları, gizli işsizliğe neden oldukları, zarar ettikleri, devletin maliyesine yük getirdikleri gibi nedenlerle özelleştirme kapsamına alınmış veya özelleştirilmişlerdir.

Tarıma yönelik önemli kırılma noktası 1980 sonrası dönemde yaşanmıştır. Bu dönemde özelleştirme ve yeniden düzenleme politikaları tarım sektörünü de etkilemiş; tarımsal KİT'ler özelleştirme kapsamına alınmış, tarıma yönelik desteklemeler azaltılmış, tarımsal kuruluşların işlevlerinin azaltılmasına yönelik düzenlemelere gidilmiştir.

2.1.3. 1. Osmanlı'dan Cumhuriyet'in Kuruluşuna Türkiye Tarımı

13. yüzyılda henüz beylik olan Osmanlı Devleti, Selçuklu Devleti'nden aldığı "İkta" sistemine dayalı olarak kurulmuştur. İkta sisteminde istila edilen devlete ait topraklar, vergi ödenmesi koşuluyla köylüye verilebiliyordu Osmanlı toplum düzeni de bu toprak yapısına bağlı olarak gelişmiştir. Bu sistemde toprakların sahibi devlettir ve onları işleyen köylüler kiracı statüsündedir. Köylüden vergi alan tımar, has veya zeamet sahipleri belli sayıda asker yetiştirmekle yükümlü kılınıyordu. Osmanlı Devleti'nin imparatorluk olmasının temelinde aşırı merkeziyetçi devlet yapısı olmalarının yanında bu sistemin de önemli bir payı vardır (Dinler, 2008: 13).

Daha sonra Osmanlı Devleti, Selçuklulardan aldığı İkta sistemini "dirlik" ve "tımar" sistemi ile geliştirmiştir. Osmanlı Devleti'nde topraklar devlete aittir. Buna "Mir-i Arazi Rejimi" denilmektedir (Yavuz, 2005: 3).

Mir-i arazi sistemi, köylüyü her türlü doğal afet ve toplumsal tehlikeye karşı koruyan bir sistemdir. Örneğin, sel baskını karşısında köylü tefecilerin eline düşmüyordu. Diğer taraftan köylü arazisini genişletemiyordu veya bölemiyordu. Bu durum; tarımın gelişmesini ve teknolojik yeniliklere açık olmasını engellerken, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının en önemli nedenlerinden birisi olarak da gösterilmektedir (Gürler, 2012: 364).

Zaman içerisinde Osmanlı devletinin toprak düzeni bozulmuş, ekonomik ve sosyal yönden gerilemeye başlamıştır. Bunun en önemli nedeni tımar yerine iltizam sistemine geçilmesidir. Devletin toprak vergilerinin tahsilini mültezimlere bırakması, merkezi otoritenin zayıflamasına neden olmuş; otorite boşluğu Avrupa'daki derebeylik sistemine benzer bir sınıf olan ayan ve beylerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Yavuz, 2005: 4).

1839 yılında yayınlanan Tanzimat Fermanı'ndan sonra vergilerin maliye memurları (muhasıllar) eli ile toplanması kararlaştırılmış, fakat bu kararın uygulanmasında başarılı olunamamıştır. 1847 tarihli bir tebliğ ile mir-i arazilerin kız evlada da geçmesi hüküm altına alınmış, bu durum tarımsal üretimin gelişmesini engelleyen arazilerin parçalanması sonucunu doğurmuştur. 1858 yılında çıkarılan kanunla mir-i arazilerin özel mülkiyete geçmesi sağlanmış, 1874 yılında tapu örgütü kurulmuştur. 1911 yılında ise arazinin ipotek edilebilmesi ile ilgili kanun yürürlüğe girmiştir (Karluk, 2009: 176-177).

2.1.3.2. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunda Tarım Sektörü (1923-1963)

Türkiye'de tarımın gelişimi, Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomide benimsenen liberal politikalarla birlikte tarım sektörünü özendirici ve teşvik edici kararlar alınarak başlanmıştır. 1923 yılında İzmir iktisat kongresinde bu kararlar ilk olarak yayınlanmıştır. 1924 yılında Tarım Birlikleri ve Kredi Kooperatifleriyle ilgili yasal düzenlemeler yapılmıştır (Bulut, 2006: 1-2).

1925 yılında tarımda kullanılan aşar vergisi kaldırılmış, topraklara özel mülkiyet hakkı kazandırılmış, vakıf arazilerinin bir kısmı hazineye, bir kısmı zengin kişilerin eline geçmiştir. 1927 yılında yapılan Ziraat Sayımı sonucunda 13,4 milyon olan toplam nüfusun % 85'i köylerde yaşamaktadır ve tarımsal makinelerin tümü sadece 15.700 adet civarındadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında tarımda makineleşme devlet tarafından özendirilmiş olmasına rağmen istenilen düzeyde yaygınlaşmamıştır. Nüfusun sadece % 2,1'i sanayide, % 1,9'u ise ticarete istihdam edilmekteydi (TKB, 2004: 49-50).

1926 yılında çıkarılan Medeni Kanun'la mülkiyet güvenceye bağlanmış, toprağa bağlılık artmış ve tarımsal üretimde gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Tarıma finansman sağlanması devlet sorumluluğu sayılmış ve bu dönemde çiftçiye

verilen kredi miktarında önemli miktarda artış olmuştur. Cumhuriyetin ilk on yılında tarımın milli gelir içindeki payı sabit fiyatlarla çok az değişmiştir. 1923 yılında %43 olan tarımın payı 1933 yılına gelindiğinde %41,5'e düşmüştür (Yeni vd. 2001: 9).

1923 ile 1938 yılları arasında toprak sahibi olmayan çiftçi ve göçmenlere 3,7 milyon dekar arazi dağıtılmıştır. Bu dönem meralarda tarıma açılmıştır. Bunun sonucu olarak mera arazilerinde 3,9 milyon dekar azalma meydana gelmiştir. 1929 yılına kadar tarım arazilerinde ve tarım sektöründe % 27 gibi önemli bir büyüme gerçekleşmiştir. 1929 yılında yaşanan dünya ekonomik kriziyle birlikte Türkiye' de tarımsal ürünlerin ihracatı düşmüştür. Bu nedenle devlet tarımsal üreticiyi ve tarım sektörünü desteklemek amacıyla tarım tekniklerini geliştirici destekler uygulamaya başlamıştır (İnci, 2010: 1-7).

1939-1949 yılları arasında yaşanan II. Dünya savaşının tarıma etkisi olumsuz yansımıştır. Tarımsal ürünlerin üretimi düşmüş ve bazı ürünlerde kıtlık meydana gelmiştir. Devlet gıda ihtiyacını karşılamak amacıyla bazı ürünlerin, fiyatlarını kendisi belirlemesi sonucunda karaborsa oluşmuştur. Diğer taraftan devlet savaşın olumsuz etkisini azaltmak amacıyla, toprak reformunu yeniden ele almış ve 4753 sayılı "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" 1945 yılında çıkmıştır. Bu kanunla birlikte vakıf, özel idare ve belediyelere ait araziler ile 5 bin dönümü geçen özel mülk arazileri kullanılarak topraksız çiftçilerin topraklandırılması amaçlanmıştır. Ayrıca hazine arazileri köylüye dağıtılmıştır. Fakat gerekli tedbirler alınmadığından beklenen başarı sağlanamamıştır (Dernek, 2006: 12- 15).

1950-1953 yılları arasında tarım sektörü hızlı bir gelişme göstermiştir. Tarıma destek olarak sağlanan "Marshall" yardımları tarımda traktör sayısını artırmıştır. Öte yandan iklim koşullarının iyi gitmesi ve tarım arazilerinin genişlemesi tarımsal ürün miktarının artmasını sağlamıştır İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, Avrupa ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de tarıma yönelik korumacı politikalara devam edilmiştir. Bu dönemde tarımsal girdi kullanımı (traktör, tohum, ilaç, kimyevi gübre gibi) artmıştır. Bunun en önemli nedeni, bu dönemde kurulan tarımsal KİT'lerdir (Yeni vd. 2001: 10). 1960'lara gelindiğinde tarım sektörünün GSMH içerisindeki payı % 45'lerden % 37'ye kadar gerilemiştir (TKB, 2004: 18-20).

2.1.3.2. 1980 Öncesi Planlı Dönem (1963-1980)

I. Beş Yıllık Kalkınma Planı ile birlikte Türkiye’de tarımsal desteklemelere önem verileceği, buna yönelik tarımsal kooperatiflerin yaygınlaştırılacağı ifade edilmiştir. 1963-1967 yıllarında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında, toprak reformu yeniden gündeme gelmiştir. Bu yasaya göre topraklar kamulaştırılıp, toprağı olmayan çiftçilere dağıtılması ve bu topraklar üzerinde verimli bir üretim yapmak için çiftçinin tarımsal donanım açısından desteklenmesi planlanmıştır (Gaytancıoğlu, 2009: 86).

1963 yılından itibaren başlayan planlı dönemde, milli gelir içinde tarımın payı mutlak olarak artmasına rağmen, oransal olarak sanayi ve hizmet sektörlerindeki gelişmelere bağlı olarak % 35 seviyesinden % 24’e düşmüştür (Yeni vd. , 2001: 11). Bu dönemde ihracatımızda tarımın payı’ da % 77’den % 57’ye düşmüş; aynı dönemde kırsal alandaki nüfus da oransal olarak azalarak % 68’den % 56’ya düşmüştür (Yavuz, 2005: 47).

1968–1978 yılları arasında tarım alanları uç sınırlarına ulaşmıştır. Geleneksel ürünlerin üretiminde gelişme sağlanamadığı görülmektedir. Bu yıllarda tarımdan çok, sanayinin gelişmesine daha fazla önem verildiğinden tarım sektöründe ve tarımsal ürünlerde gelişme sağlanamamıştır. Örneğin; 1973 yılında “Toprak ve Tarım Reformu Yasası” çıkartılmış ve ilk olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesinde uygulanmaya başlanmıştır. Ancak 1978 yılında bu uygulama anayasa mahkemesinin kararıyla son bulmuştur. Dolayısıyla bu dönem ekonomide büyük gerilemelerin olduğu bir dönem olmuştur (TKB, 2004: 23-25).

2.1.3.3. 1980 Sonrası Planlı Dönem (1980-2013)

24 Ocak 1980 kararları, tarım sektöründeki önemli kırılma noktalarından birisi olarak görülür. Bilindiği üzere bu dönemde ithal ikame modelinden vazgeçilmiş, serbestleşme ve özelleştirmelere geçileceği vurgulanmıştır. Şöyle ki; tarım ürünlerinin taban fiyatlarındaki artışlar düşük tutulmuş ve destekleme alım miktarları azaltılmıştır. Tarım ürünleri için “Destekleme Fiyat İstikrar Fonu” oluşturulmuştur. Fon ve girdi sübvansiyonunda, tarımsal ihracatı geliştirmede, üreticiyi koruma ve gerekli finansman kaynağı sağlama açısından yararlı olmuştur (Gündüz, 1998: 120-123).

24 Ocak Ekonomik İstikrar Kararları çerçevesinde ilk özelleştirmeler tarımsal KİT'lerde yapılmıştır, KİT'lerin özelleştirilmesi ile ilgili yasal ve kurumsal düzenlemeler, 1984 yılında 2983 sayılı “Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun” ile başlatılmıştır. Yine 1984 yılında sulama alanlarında arazi düzenlenmesine dair tarım reformu yasası çıkarılmıştır. Ancak bu dönemde iklim koşullarının olumsuz gitmesiyle tarımda hedeflenen büyüme hızına ulaşılamamıştır. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise ekonomide krizler yaşanmıştır. Ekonomik istikrarsızlığın giderilmesi amacıyla 5 Nisan 1994 tarihinde bir dizi kararlar alınmıştır (TKB, 2004; 22-23).

5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler ve Uygulama Planı ile birlikte tarımsal desteklemede tasarruf sağlayıcı bir takım tedbirler alınırken, Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) ve Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin (TSKB) kamu finansmanı üzerindeki yükünün azaltılması ve Merkez Bankası tarafından finansman sağlanmayacağı da 5 Nisan Kararları içerisinde yer almaktadır. Bu kararlarla, tarımda devletin müdahalesi en aza indirilerek KİT'lerin, hububat, şeker pancarı ve tütün dışındaki ürün alımlarında kendi imkânlarını kullanmaları amaçlanmıştır (Yeni vd. 2001: 12).

1999 yılında ülke yeniden ekonomik daralmaya girmiştir. Bu daralma nedeniyle Türkiye ile IMF arasında niyet mektubu imzalanmıştır. Bu niyet mektubu tarım sektöründe önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmekte ve tarımda şu uygulamaları esas almaktadır (TKB, 2004: 12–13);

1. Mevcut destekleme politikalarından vazgeçilerek, yerine küçük üreticiyi hedef alan araziye dayalı Doğrudan Gelir Desteği Sistemi'ne geçilmesi,
2. Tahıl tütün ve şeker pancarı fiyatlarının dünya fiyatları ile uyumlu hale getirilmesi,
3. Daha sonraki yıllarda destekleme alımlarının kaldırılması,
4. Devlet adına bazı tarımsal ürünlerde destekleme alımı yapan Tarım Satış Kooperatif ve Birliklerinin özerk yapıya kavuşturulması doğrultusunda yeni yasal düzenlemelere gidilmesi,
5. Kredi sübvansiyonlarının aşamalı olarak kaldırılması,

6. Gübre ve diğer girdi sübvansiyonlarının üç yıl içinde tamamen kaldırılması gibi daha ziyade tarımsal desteklemelerin bütçe içerisindeki payının azaltılmasına yönelik kararlar alınmıştır.

Tablo 2. 1 Türkiye’de Tarım Sektörünün GSYİH İçindeki Payı (1998-2012)(TL)

SEKTÖR	TARIM	GSYİH	Oran (%)
1998	8.757.483	70.203.147	12,47
1999	10.977.132	104.595.916	10,49
2000	16.817.322	166.658.021	10,09
2001	21.236.673	240.224.083	8,84
2002	36.058.281	350.476.089	10,29
2003	45.137.960	454.780.659	9,93
2004	52.997.645	559.033.026	9,48
2005	60.713.747	648.931.712	9,36
2006	62.662.754	758.390.785	8,26
2007	64.331.717	843.178.421	7,63
2008	72.274.585	950.534.251	7,60
2009	78.775.886	952.558.579	8,27
2010	92.739.021	1.103.749.801	8,40
2011	103.635.252	1.297.713.210	7,99
2012	112.635.013	1.416.816.801	7,95

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 01.01.2013)

Tablo 2,1’e göre Türkiye’de tarım sektörünün payı 2002 ve 2009 yılı hariç bir azalış eğilimi göstermektedir. Bu veriler doğrultusunda kriz dönemlerinde tarım diğer sektörler göre krizden daha az etkileniyor diyebiliriz. Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonominin en önemli sektörü olan tarım sektörü giderek önemini yitirmektedir. 2012 yılı itibariyle GSYİH’nın yaklaşık olarak % 8’ini tarım sektörü oluşturmaktadır.

2000 yılında Ekonomik Reform Kredisi (ERK) yayınlanmıştır. ERK, tarım sektörünün yanında enerji, telekomünikasyon gibi sektörleri de kapsamaktadır. ERK’nın tarımı ilgilendiren kısımlarında, tarımsal desteklemelerin tümüne son verilerek Doğrudan Gelir Desteği (DGD) sistemine geçilmesi, TZDK, TEKEL, ÇAYKUR, TŞFAŞ’ndan geriye kalan kısımların özelleştirilmesi, Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin (TSKB) yeniden yapılandırılması taahhüt edilmiştir. 18.04.2006 tarihli ve 5488 sayılı “Tarım Kanunu” 25.04.2006 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun getiriliş amacı, tarım sektörünün ve kırsal alanın, kalkınma plan ve stratejileri doğrultusunda geliştirilmesi

ve desteklenmesi için gerekli politikaların tespit edilmesi ve düzenlemelerin yapılmasıdır.

2001 yılında, Dünya Ticaret Örgütü ve IMF ile yapılan anlaşmalar sonucunda tarımsal destekleme politikalarında değişiklikler yaşanmıştır. 2003 yılından sonra tarım ürünlerine verilen fiyat desteklerinden vazgeçilmiştir. Tarım alanlarında “Doğrudan Gelir Desteği” (DGD) uygulanmaya başlanmıştır (Yalçinkaya, Yalçinkaya ve Çılbant, 2006: 105).

Tablo 2. 2 Türkiye’de İstihdamın Sektörel Dağılımı 2004-2012 (Milyon kişi)

İstihdam	Tarım	Sanayi	Hizmet	Toplam İstihdam	İşsizlik Oranı (%)
2004	5.713	3.919	10.000	19.632	10,8
2005	5.154	4.178	10.735	20.067	10,6
2006	4.907	4.269	11.247	20.423	10,2
2007	4.867	4.314	11.557	20.738	10,3
2008	5.016	4.441	11.737	21.194	11,0
2009	5.240	4.079	11.958	21.277	14,0
2010	5.683	4.496	12.415	22.594	11,9
2011	6.143	4.704	13.263	24.110	9,8
2012	6.097	4.751	13.973	24.821	9,2

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler <http://www.tuik.gov.tr>(Erişim Tarihi: 01.01. 2013)

Tablo 2. 2’ye göre tarım sektörü çalışan sayısı toplam istihdamın yaklaşık olarak % 25’ini oluşturmaktadır. Tarım istihdamı genellikle dalgalı bir seyir izlerken, 2005 yılında ciddi bir düşüş yaşamıştır. 2008 yılından itibaren yükselmeye devam etmiş ve 2012 yılında yaklaşık olarak 6 milyon kişi bu sektörde istihdam edilmektedir. 2008 krizini etkisiyle işsizlik oranı % 14’e çıkarken aynı yılda tarım sektörü ve hizmet sektörü çalışanları az da olsa artmıştır. Buna rağmen sanayi sektöründe bir düşüş yaşanmıştır. Buradan yola çıkarak kriz dönemlerinde en fazla etkilenen sektörün sanayi sektörü olduğunu söyleyebiliriz.

2005 yılında, Avrupa Birliği (AB) ile tam üyelik ilişkileri doğrultusunda görüşmelere başlanmıştır. Türkiye, AB’ye üye olabilmek amacıyla, tarım sektörüyle ilgili kararlar almaya başlamıştır. İlk olarak ise, 2006 yılında Tarım Kanununu çıkararak, ilk defa tarım politikalarının kapsamı ve içeriği belirlenmiştir (Yalçinkaya, Yalçinkaya ve Çılbant, 2006: 106).

Kalkınma planlarıyla başlayan tarımsal gelişmeler günümüzde de, Dokuzuncu Kalkınma planı (2007-2013) kapsamında da devam etmektedir. Plan çerçevesinde rekabet gücünün artırılması amacıyla tarımsal üretimin etkinliğini destekleyici kararlar yer almaktadır. Bu bağlamda gıda güvencesinin ve doğal kaynakların kullanımının denetlenmesi, hayvan sağlığına önem verilmesi, rekabet gücü yüksek bir tarımsal yapı oluşturulmasıyla ilgili kararlar alınmıştır. Tarımsal yapıyla ilgili yetersiz olan kurumsal çerçevenin oluşturulmasına karar verilmiştir. Aynı zamanda bu süreçte uyumlaşma sürecini hızlandırmak amacıyla Tarım Stratejisi ve Kırsal Kalkınma Stratejisi hazırlanmıştır. Tarımsal kredi sübvansiyonları ile destekleme ödemelerinin tarımsal üreticilere daha farklı kanallardan ulaştırılması sağlanarak tarım sektörüne yönelik finansal hizmetlerin çeşitlendirileceğiyle ilgili kararlar alınmıştır. Sonuç olarak, Türkiye’de Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren devletin tarım sektörüne yönelik tüm desteklerine karşın tarım sektöründe yeterli gelişme sağlanamadığı, Avrupa Birliği İlerleme Raporlarında belirtilmektedir.

2.2. Sanayi Sektörü

2.2.1. Sanayinin Tanımı ve Kapsamı

Ekonominin ana sektörlerinden biri olan sanayi sektörü, sınai faaliyetleri kapsar. Sınai faaliyetler ise, hammaddelerin taşınabilir ve kullanılabilir ürünlere dönüştürülmesi olayıdır.

Sanayi, *“yeni teknolojileri uygulamadaki tavırları ve yasal durumları ne olursa olsun büyük, küçük ve orta ölçekli işletmelerin gerçekleştirdikleri her türlü iktisadi etkinlik”* olarak tanımlanmaktadır (TDK iktisat terimleri sözlüğü).

Sanayi ekonomisi ise *“firmaların ve endüstrilerin iktisadi sorunlarıyla ilgilenen ve bu ekonomik birimlerin toplumla ilişkilerini inceleyen farklı bir alandır”*(Özer ve Erdoğan, 2012: 3).

Türkiye ekonomisinde sanayi sektörü, DPT tarafından yukarıdaki tanıma uygun olarak madencilik, imalat sanayi ve elektrik, gaz ve su olarak sınıflandırılmıştır. İmalat sanayi alt sektöründe: tüketim malları, ara malları ve yatırım malları olarak üçe bölünmüş ve her biri kendi içinde sanayi dallarına ayrılmıştır. Bunlar (Karluk, 2009: 207):

Tüketim malları kapsamında gıda, içki, tütün, dokuma, hazır giyim, ağaç mobilya, ayakkabı sanayi dalları yer almıştır.

Ara malları içinde çırçırılama, ağaç mantar ürünleri, kağıt, basım, deri ve kürk işleme, lastik, plastik, kimya, petrokimya, petrol ürünleri, gübre, çimento, pişmiş kil, seramik, cam, demir çelik, demir dışı metaller bulunur.

Yatırım malları ise madeni eşya, elektriksiz makineler, tarım makineleri, ilmi ve mesleki ölçü aletleri, elektrikli makineler, elektronik, karayolları taşıtları, demiryolu taşıtları, gemi inşa, uçak imalat ve diğer sanayi dallarından oluşur.

Refah seviyesini hızla yükseltecek bir ekonomik büyüme, sanayi kesiminin ulusal gelire gittikçe artan oranda katkıda bulunmasını gerektirmektedir. Yaşam seviyesinin yükselmesi ile doğacak olan sınai ürün taleplerinin karşılanması, dış ticaretle ilgili sorunları çözümlenecek ölçüde dışsatım ve dışalım ikamesi yapılabilmesi, istihdam olanaklarının kararlı ve sürekli olarak artırılması, tarımda modernleştirilmenin hızlandırılması, kır-kent arasında gelir bölüşümünün iyileştirilmesi, toplumun bütün kesimlerinin verimliliğinin artırılması, kısaca kalkınma ancak sanayileşme ile gerçekleşebilir (Karakayalı, 2009: 286-287).

İmalat sanayinin büyüklüğü çeşitli ölçütler yardımıyla ölçülebilir (Şahin, 2011: 351):

- İmalat sanayisinde üretilen hasılanın GSYİH'ya oranı ve alt sektörler itibariyle imalat sanayi üretiminin toplamı,
- İmalat sanayisinde istihdam edilen iş gücünün ekonomideki toplam istihdama oranı ve imalat sanayisinde çalışanların mühendis, teknisyen ve normal işçiler olarak dağılımı,
- Toplam ihracat gelirleri içinde sanayi ürünleri ihracat gelirlerinin görece payı ve zaman içinde sanayi ürünleri ihracatının birleşiminde değişmeler gibi oranlar değerlendirmede ölçüt olarak kullanılabilir.

Yukarıda ifade edilen oranlar sanayileşmenin genel bir değerlendirilmesi için kullanılabilir. Daha derinlemesine bir değerlendirme için başka ölçütlere bakmak ve farklı yönlerden daha ayrıntılı analizler yapmak gerekir. Üretilen sınai ürünlerinin nitelikleri, sanayide kullanılan enerji miktarı ve türü, ülkenin teknoloji üretme kapasitesi, dışarıya teknoloji transferi, teknolojinin dışa bağımlılığı, sermaye/hasıla

katsayısı, sanayide sermaye/işgücü oranı ve ortalama verimlilik, sanayinin dışa bağımlılığı gibi ölçütler daha ayrıntılı değerlendirmeler için kullanılabilir. Bu ölçütler sanayileşmeyi niteliksel ve teknolojik yaklaşımla analiz etmek için kullanılabilir (Şahin, 2011: 351).

2.2.2. Türkiye’de Sanayinin Gelişimi

Türkiye’de hem uygulanan para ve maliye politikaları hem de kalkınma stratejileri zaman içinde değişime uğramıştır. Özellikle 1960 sonrasında planlı ekonomi dönemine geçilmesiyle birlikte her bir plan döneminde ekonomi politikaları ve sanayileşme stratejileri yeniden düzenlenmiştir. Bu çerçeveden bakıldığında, Türkiye ekonomisinde 1980 yılı önemli bir kırılma noktası olarak değerlendirilir. 1980 yılının bu özelliği, 24 Ocak Kararları ile önceki senelerde uygulananlara göre daha radikal çözümler öneren bazı istikrar tedbirlerinin alınmasından ve 1980 sonrasında ülkemizde yerleşen liberalleşme anlayışının etkisiyle ekonomide serbestleşme ve dışa açılma yönünde bazı politikalar oluşturulmasından kaynaklanmaktadır.

Yukarıda bahsedilen özellikleri nedeniyle 1980 yılı Türkiye ekonomisi üzerine hazırlanmış birçok araştırmada yeni bir dönemin başlangıcı olarak ele alınmaktadır. Bu bölümde Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayi sektöründeki gelişmelere bakıldıktan sonra, 1980 öncesi ve sonrası olmak üzere Türk sanayi toplam üç farklı dönem esas alınarak incelenmektedir.

2.2.2.1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayi Sektöründeki Gelişmeler

Türkiye’de Cumhuriyetin ilanından sonraki ilk on yıllık dönemde özel kesim teşvik edilmiş, devletin müdahalesi sınırlı kalmıştır. Bu dönemde kamunun temel görevleri, piyasa işleyişini sağlayacak gerekli düzenlemeleri yapmak, altyapı çalışmalarını sürdürmek olmuştur. Ancak bu yıllarda sermayenin yetersiz oluşu, yeterli ölçüde nitelikli işgücünün olmayışı, dış rekabet ve girişimci yetersizliği gibi nedenlere bağlı olarak özel kesimin etkinliği fazla olamamıştır. Bu nedenle, 1933 sonrasında benimsenen devletçilik ilkesi doğrultusunda, devlet destekli bir sanayileşme politikası oluşturulmuştur (Eşiyok, 2006; 7).

Ancak bu dönemde de devletin müdahalesi büyük boyutlara ulaşmamıştır. Piyasa ekonomisi koşullarında özel sektör ile kamunun uyum içinde çalıştığı

bir ortam oluşturulmuştur. 1927 yılında yürürlüğe girmiş olan Teşvik-i Sanayi Kanununun 1942'ye kadar yürürlükte olduğu 15 sene boyunca özel sektör yararlanmıştır.

Devletçilik ilkesi Türkiye'de yoğun olarak sanayi sektöründe uygulanmıştır. Hızlı bir ekonomik kalkınma ve sanayileşme için kamunun, sanayi tesisleri kurma fikrinin kaçınılmaz olduğu anlaşılınca sanayi programı niteliğinde bir plan hazırlanmıştır. Bu plan, kamunun beş yıl içerisinde gerçekleştireceği sanayi projelerinin toplu bir listesi niteliğindedir. Ancak bu planda, projelerin yatırım tutarları, işletmelerin üretim kapasiteleri ve finansman kaynakları gibi unsurlar yer almamaktaydı. Kısacası iç tutarlılık sağlanamamıştı. Bununla birlikte planın sadece, öz kaynaklara dayalı olarak sürdürüleceği düşüncesi hakim olmuş ve dış finansman öngörülmemiştir. Belirtilen tüm bu eksikliklere rağmen, I. Beş Yıllık Sanayi Planı 17.04.1934 tarihinde yürürlüğe girmiş ve 1938 yılına kadar uygulanmıştır (Eşiyok, 2006: 8).

I. Beş Yıllık Sanayi Planı; un, şeker, pamuklu kumaş ile kömür, demir ve akaryakıt gibi temel ihtiyaç maddelerinin üretimine öncelik vermekte ve ithal ikamesi sağlamaktaydı. Bu plan kapsamındaki sanayi kuruluşlarının, temel tüketim maddeleri üretimine ağırlık vermesine rağmen ara malı üretecek tesislere de yer verilmekteydi. Bu plan 5 grup altında 23 yeni fabrikanın daha kurulmasını sağlamıştır. Bu gruplar; kağıt ve selüloz, dokuma, maden, toprak seramik ve kimya sanayileridir. Yapımı düşünülen 23 tesisten 4'ü dışında tamamı kurularak üretime geçildiğinden dolayı, I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nın başarı bir şekilde uygulandığı söylenebilir. I. Beş Yıllık Sanayi Planı uygulaması sürerken, Celal Bayar başkanlığında toplanan sanayi kongresinde II. Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlıkları yapılmaya başlanmıştır. Ancak II. Dünya Savaşı'nın çıkmasından üç ay önce, bu plandan vazgeçilerek 05.04.1939 tarihinde İktisadi Savunma Planı kabul edilmiştir (Coşkun, 2003:4-6).

Uygulamaya geçirilemeyen II. Beş Yıllık Sanayi Planı, genel olarak hammaddesi yurt içinde bulunan hafif sanayi kollarında ithal ikamesine gidilmesini öngörmekteydi. II. Beş Yıllık Sanayi Planı'nda, önceki planın aksine ağır sanayiye de yönelmiş olup, ithal ikameci bir sanayileşmeden daha da ileri gidilmesi amaçlanmıştır. II. Dünya Savaşı'nın başlaması, II. Beş Yıllık Sanayi Planı'nın

uygulanmasını engellemiştir. Savaş nedeniyle, üretici nüfusun büyük çoğunluğu askere katılmış, tarımsal üretim ve ihracat azalmış ve hatta bazı tüketim malları vesikaya bağlanmıştır. Merkez Bankası tarafından savaş giderlerini karşılamak amacıyla uygulanan enflasyonist politika, savaşa girilmemesine rağmen sanayi sektörünü olumsuz yönde etkilemiştir. Sonuç olarak, II. Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulanamamış olması yeni başlayan sanayiye olumsuz bir darbe olmuştur (Toprak ve Çatalbaş, 2013:146).

2.2.2.2. 1980 öncesi Planlı dönem

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında genel çerçeve içinde hazırlanacak kısa süreli dönem planlarında tespit edilen hedeflerle kaynaklar ve araçlar arasında bir denge kurularak, yapılacak işler öncelik sıralarına göre programlara bağlanmıştır. Dönem planlarının uygulanmasını sağlayacak yürütme araçları yıllık programlarda ayrıntılı olarak tespit edilmiştir. Planın hazırlanmasında Türk toplumunun ulaşmak istediği sosyal ve ekonomik hedefler ile harekete geçirilmesi gereken kaynaklar on beş yıllık bir perspektif açısından ele alınmıştır. Bundan dolayı planın sosyal hedeflerinin ve bunlar arasındaki önceliklerin tespitinde ve çeşitli sektörlerin gelişme programlarının hazırlanmasında on beş yıl sonunda beklenen sonuçlara göre hareket edilmiştir (DPT, 1963: 33).

Türkiye'nin Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında aşağıda belirtilen teşvik tedbirlerinin gerçekleştirilmesi üzerinde durulmuştur (DPT, 1963: 206, Güvemli, 1981: 451):

- Sanayileşmenin bölgelerarası dengeli kalkınmayı sağlayacak biçimde yaygınlaşmasını sağlayacak özendirme ve yönlendirme önlemlerinin getirilmesi,
- Üretimi özendirecek sanayi kollarına kredi kolaylığı sağlanması,
- Montajdan başlayan sanayinin komple imalât yapması için istihsal vergisinin uygulanmasını değiştirmesi ve yerli oranın artırılmasının teşvik edilmesi,
- Sanayileşmeyi hızlandırıcı bir etken olarak hızlı amortisman uygulamasına geçilmesi,
- Sanayi ürünlerinin ihracatında bu ürünlerin yapımı için dışarıdan alınan hammaddelerin gümrük vergilerinin geri verilmesi,

- Sanayi ürünlerinin ihracatında uluslararası fiyatlarla rekabeti kolaylaştırmak üzere hammadde fiyatlarını uluslararası fiyatlarla uygunluğunun sağlanması.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde ekonomide sürükleyici bir nitelik kazanması planlanan sanayi sektörünün üretimini yılda ortalama yüzde 12 artırmak hedeflenmiştir. Ayrıca 1967 yılında % 16,3 olan sanayinin gayrisafi milli hasıla içindeki payını 1972 yılında % 20,5'e çıkarmak amaçlanmıştır. Genel istihdam imkânlarının genişletilmesi, tarım sektöründe fazla işgücünün tarım dışı faaliyetlere doğru kaydırılması, yetişmiş insan gücünün verimli kullanılması, uzun vadede ekonominin dış kaynaklara olan bağımlılığının önlenmesi, ödemeler dengesindeki tikanıkların ortadan kaldırılması ve hepsinin üstünde hızlı bir gelişme temposuna erişme bakımından ekonomide sanayinin büyüme hızının yükseltilmesi ve kalkınma gayretleri içinde buna bağlı olarak gelişen şehirleşmenin desteklenmesi zorunlu görülmüştür (DPT, 1967: 2).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde, sanayinin ekonominin sürükleyici sektörü olması esas alınmıştır. Bu dönemde sanayi sektörüne verilecek sürükleyicilik vasfı, yatırımların önemli bir kısmının bu sektöre yönelmesini ve araçların bir arada tutarlı olarak uygulanmasını gerektirmiştir. Sanayi yatırımlarının verimliliğini artırmak üzere aşağıdaki önlemlerin alınması hedeflenmiştir (DPT, 1982: 294):

- Sanayinin gerektirdiği altyapı yatırımlarının yapılması için sanayiye ucuz girdiler sağlanması.
- Sanayi için ucuz kredi ve faiz sağlama konusunun yeniden ele alınması.
- Yeni sanayi merkezlerinin ülkeye dengeli bir şekilde yayılması.
- Küçük sanayinin büyük sanayi ile işbirliği içinde ve büyük sanayiye destekleyici bir şekilde çalışmasının teşvik edilmesi.

III. Beş yıllık kalkınma planını kapsayan 1973-1977 yılları arasında, Türkiye'nin sanayileşmesinde önemli gelişmeler olmuştur. Bu dönemde yeni bir uzun dönemli gelişme stratejisi belirlenerek, birinci plan döneminde öngörülen 15 yıllık gelişme stratejisi bir kenara bırakılmıştır. 1973-1995 yılları arasını kapsayan 22 yıllık kalkınma stratejisi bu dönemde oluşturulmuştur. Çünkü 1970'li yıllarda AET ile ilişkilerdeki gelişmeler ve 1.1.1973 tarihinde katma protokolün yürürlüğe

girmesiyle Türk sanayisinin 12 ve 22 yıllık sürelerde AET'ye entegre olmasının hedeflenmesi, yeni bir stratejinin ortaya konmasını gerektirmiştir. Batının sanayileşmiş ülkelerinden oluşan AET içinde sanayi sektöründe rekabete hazırlanma, yatırımların büyük ölçekli işletmelere yapılmasını zorunlu kılmıştır. Amaç, sadece kalkınma değil, gelişmiş batıyı da (örnek ülke İtalya'dır) yakalamaktır (DPT, 1972: 91).

Plandaki bu niteliksel gelişme anlayışının temeli, üretimde diğer planlardan farklı olarak ara ve yatırım malları üretimine ağırlık vermeye dayanmıştır. Ancak, bu amaca ulaşıldığı ölçüde AET'ye entegrasyon sağlıklı bir biçimde gerçekleştirilecektir. 3. Plan, esas olarak ağır sanayilere öncelik vermiştir. Sanayi sektörünün yapısının değiştirilmesi ve hızlı bir büyümenin sağlanmasında, kamu kesimine öncülük verilmiş, bunun yanında özel sektörde daha çok teşvik edilmiştir (DPT, 1972: 42).

İlk üç plan uygulaması sonucunda sanayileşmeyi teşvik eden politikalar sonucunda bu sektörün GSMH içindeki payı hızla artmıştır. İlk planın uygulama yılı olan 1963'te pay % 17,1 iken, plan dönemi sonunda oran % 20,7 olmuştur. İkinci planın ilk yılında oran % 21,5 e yükselmiş, dönem sonunda ise % 22 olarak gerçekleşmiştir. 1973 yılı, üçüncü planın ilk yılıdır. Oran % 23,4 iken 1977 de % 24,8'e çıkmıştır. Sonuç olarak ilk üç plan uygulaması sonucunda sanayi sektörünün GSMH içindeki nispi payı yükselmiştir. Bunun sebebi sanayi sektöründeki büyüme hızlarının, plan hedeflerinin bir miktar gerisinde kalmasına rağmen oldukça yüksek seviyelerde gerçekleşmesidir.

Planlı kalkınma döneminde sanayi sektöründe en fazla büyüme, I. Beş yıllık plan döneminde % 10,9'lük oran ile gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde sanayi sektöründeki büyüme hızları, tarım ve hizmetlerdeki büyüme hızlarının üzerinde gerçekleşmiştir. Fakat sektördeki bu olumlu gelişmeye rağmen gerek GSMH ve gerekse sanayi dahil diğer sektörlerdeki büyüme hızları, hedeflenen oranların gerisinde kalmıştır. Bunu başlıca sebepleri arasında; yatırımların hedeflerin gerisinde gerçekleşmesi, ekonominin tümü için marjinal sermaye hasıla katsayısının yanlış tahmin edilmesi ve yatırımların sektörel dağılımının planlarda hedeflenenlerden farklı olması sayılabilir (Çavdar, 1992: 218).

1963 yılından 1980'e kadar geçen dönemde sanayi sektörü, ekonomide mutlak ve nispi anlamda büyürken yapısında da önemli değişimler meydana gelmiştir. Burada sanayi sektöründeki yapısal değişikliği açıklarken, büyük ölçüde imalat sanayisindeki gelişmeler esas alınmaktadır. Çünkü 1963-1978 döneminde sanayi sektörüne yatırılan gelirin % 85'i imalat sanayinde olup bu alt sektörlerde çalışanlar, sanayi sektöründe istihdam edilenlerin yaklaşık %90'ı kadardır. Sanayi üretimi içinde ara ve yatırım mallarının payı artmış, özellikle II. Plan döneminden sonra sanayide ara ve yatırım malları lehine önemli bir değişim gözlenmiştir. Bu durum, özellikle ara mallarında önemli ölçüde ithal ikamesinin sağlanmadığını göstermektedir.

İmalat sanayisinde yapılan değişim, incelenen dönemde plan hedefleri doğrultusunda gerçekleşmiş olmasına rağmen, yatırım ve ara mallarındaki gelişme plan hedeflerinin gerisinde kalmıştır. Dayanıklı tüketim malları ise, öngörülenin üzerinde gerçekleşmiştir. Bunun başlıca sebepleri; özel sektör tarafında üretilen dayanıklı tüketim malları üretiminin bu dönemde çok karlı bir duruma gelmesi, bu mallara yönelik talebin hızla artması, bu alt sektörün önemli ölçüde dış rekabetten korunarak gelişme için uygun bir ortamın oluşturulması ve sektöre KİT ürünlerinin olduğundan ucuza verilerek örtülü bir sübvansiyon yapılmasıdır. Bütün bu gelişmelere rağmen toplam imalat sanayi içinde tüketim malları grubunun nispi öneminin zamanla azalması, Türkiye ekonomisinde sanayileşme seviyesinin yükseldiğinin bir göstergesidir. Sanayideki bu olumlu gelişme, aynı zamanda sanayi sektörünün ve özellikle imalat sanayinin dışa bağımlılığının artmasına sebep olmuştur (Kazgan, 2012: 122).

1980 öncesinde kamunun sanayileşmede ağırlığının artırılmasının niçin gerekli olduğunu şu şekilde sıralayabiliriz (Şahinöz, 2008: 108):

- “Karma Ekonomi” anlayışı çerçevesinde özel sektörün giremediği alanlardaki boşluğun (özellikle ara malları ve yatırım malları sanayilerinde) doldurulması,
- Yasal tekeller yoluyla devlete gelir sağlanması,
- Kalkınmada geri kalmış bölgelere öncülük edilmesi,
- İstihdam oluşturulması gibi amaçlar, zorunluluklar ve tercihlerdir.

Kamu ağırlıklı sanayileşmenin mikro ekonomik düzeydeki sonuçları ise:

- Üretim birimlerinde aşırı istihdam,
- Kamu işletmelerinde tipik işletme sermayesinin yetersiz olması,
- Profesyonel olmayan, aşırı bürokratik ve yetersiz yönetim,
- Siyasi amaçlı yer seçimi,
- Üretken olmayan yatırım ağırlıklı (lojman, sosyal tesis gibi) ve kendi kendine yeterli üretim birimleri tercihi,
- Düşük kapasite kullanım oranları.

1947 Vaner Planı ile başlayan ithal ikamesi yerine ihracatı teşvik, sanayi yerine tarım ve kamu kesimi yerine de özel kesimi tercih eden liberal dönem, 1958 İstikrar Kararlarının yürürlüğe girmesine kadar sürmüştür. II. Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra, Batı ile olan ilişkilerin gelişmesi sonucunda alınan önerilere uygun olarak ekonomi politikaları yeniden şekillenmiştir. Buna bağlı olarak, ülkemiz sanayi sektörüne girmemeli, tarım ve tarımsal sanayilere ağırlık vermeli ve deri, orman ürünleri, çimento, tekstil ve konfeksiyon gibi hafif sanayi dallarına yönelmeliydi. Nitekim Türkiye'ye yapılan Marshall Yardımı, tarımda makineleşmeyi teşvik etmiş ve karayollarına ağırlık vererek, tarımsal üretimin pazara açılmasını sağlamıştır. 1946'dan 1963'e kadar geçen dönemde, sanayi büyük bir değişikliğe uğramamıştır. Ancak 1958 yılına kadar iç talebin yüksek olması nedeniyle sanayi sektörü hızlı bir büyüme göstermiş, özellikle de 1952-1957 döneminde sanayi sektörünün büyüme hızı ortalama olarak % 12,5 gibi yüksek bir seviyeye ulaşmıştır.

Sanayi kesiminin Türkiye ekonomisinde önem kazanmaya başlaması 1950'lerden ve özellikle 1960'lardan sonraki gelişmelerle ivme kazanmıştır. Son elli yılda sanayi kesimi, hem görece hem de mutlak olarak, hızlı bir gelişme göstermiştir. Ayrıca üretim ve ulusal gelir açısından tarımı geçmiştir (Karakayalı, 2009: 287).

1980 yılına kadar ülkemizin karşılaştırmalı üstünlüğü olan sanayi kollarına pek önem verilmemiş ve dayanıklı tüketim malları sanayinde büyük ölçüde ithal ikamesine gidilmiştir. 1970'li yılların sonuna kadar ithal ikameci sanayileşme modeli, içe dönük bir yapı oluşturmuş, özellikle bu dönemin son yıllarına doğru dış bağımlılığı arttırıp, ekonomide döviz ihtiyacının artmasına sebep olmuştur. Bu gelişme ise, Türkiye'de ekonomik bunalımın ortaya çıkmasına neden olmuş ve 24 Ocak 1980 İstikrar Kararlarının alınmasını gerekli kılmıştır. 1980'lere kadar sanayi

kamu ağırlıklı olmuştur. Kamu ağırlıklı sanayileşmenin temel sonuçları ise (Şahinöz, 2008: 109):

- Aşırı istihdam ve verimli olmayan işgücü fazlası,
- Öz Kaynak yetersizliği,
- Aşırı bürokratik bir yönetim,
- Sınai faaliyetlerde siyasi amaçlı yer seçimi,
- Verimsiz yatırımlar ve kendi kendine yeterli tam entegre olmuş üretim süreci,
- Yüksek ara malı/mamul mal ve mamul mal stoku/satışlar oranı gibi bozuk bir yapı,
- Düşük performans şeklinde olmuştur.

2.2.2.3. 1980 Sonrası Planlı Dönem

Türkiye Cumhuriyetinin 1980 yılına kadar geçen sürede sanayileşmesi genel olarak ithal ikamesi yönünde olmuştur. Türk sanayisinin ilk hedefi: iç talebi karşılayarak daha önce ithal edilen malları, ülke içinde üretip yurt içinde satmayı amaçlamıştır. Bu yönde bir gelişmeyi, yeni kurulan sanayi dallarının çok uzun sürelerle gümrük ve diğer eş etkili vergilerle korunması, sanayicinin iç piyasa için üretim yapma rahatlığı, iç rekabetin bulunmaması ile tekel tipi üretimin vermiş olduğu rahatlık etkilemiştir. Bunların sonucunda dışa kapalı ve rekabetçi olmayan bir sınai yapı ortaya çıkmıştır. Bu yapının başlıca özellikleri (Toprak ve Çatalbaş, 2013:141-142):

- Ölçek ekonomilerinden yararlanmayan küçük ölçekli işletme birimleri,
- Düşük kapasite kullanımı, geri kalmış teknoloji,
- Rekabetin yetersiz olmasından kaynaklanan düşük ve kalitesiz üretim,
- Yerli girdi payını arttırmaya yönelik atılımların yanında uzmanlaşmadan uzaklaşan üretim,
- Pazarlarda tekelleşme,
- Aşırı korumanın verdiği rahatlıktan kaynaklanan etkinlikten uzaklaşma,
- Bütün bunların sonucunda yüksek maliyet ve dış pazarlardan soyutlanma şeklinde sıralanabilir.

V. Plan döneminde tarım sektörü katma değerinin piyasa fiyatlarıyla yılda ortalama % 3,6, sanayinin % 7,5, hizmetlerin % 6,5'lik hızla artacağı tahmin edilmektedir. Bu gelişmeler neticesinde tarım sektörünün 1984 yılında GSYİH içinde % 17,7 olan payı 1989 yılında % 15,5'e inecektir. Sanayi sektörünün ise 1984'de % 31,9 olan payı 1989'da % 33,7'ye yükselecektir. Hizmetler sektörünün 1984 yılında GSYİH içinde % 50,4 olan payı 1989 yılında % 50,8 civarında kalacaktır (DPT, 1984: 3).

İhracata sağlanan en önemli kaynakların biride Eximbank kredileri olmuştur. İhracat teşvik politikalarının sanayileşme üzerindeki en önemli sonucu, sanayinin iç piyasalardan dış piyasalara yönelmesi şeklinde olmuştur. Bu sayede sanayi sektörü daha geniş bir pazara hitap etmeye başlamıştır. Pazar payı artan sanayi daha karlı bir hale gelmiş, bu sayede sektöre yapılan yatırımlar ve sanayide kapasite kullanım oranları yükselmiştir. Yatırımların artması mal kalitesinin ve ambalajlamanın iyileşmesi üretimde maliyetlerin azalmasını sağlamış ve bu olumlu etkilere bağlı olarak sanayi işletmeleri de büyümüştür. İhracat ve ithalatın serbestleşmesiyle dış piyasalara da açılan Türk sanayi sektörü yabancı ortaklar bulmaya başlamıştır. Bu sayede ülkemizde bir yandan sanayi üretimi artarken diğer yandan toplam ihracat içinde sanayi ürünleri ihracatının payı da yükselmiştir. Ancak ülkemizde uygulanan ihracat teşviklerinin haksız rekabete yol açtığı yönünde iddiaların oluşmasıyla ihracatın üretim aşamasında desteklenmesi ve özellikle 1989 yılından sonra Eximbank kredilerine ağırlık verilmesi öngörülmüştür.

Türkiye'de sanayi sektörünün gelişimine katkı sağlayan bir diğer unsur da, altyapı çalışmalarına hız kazandırılması olmuştur. Bu dönemde devletin yatırım kanalları sanayide altyapıya kaymış bu nedenle KİT yatırımları önemli ölçüde azalmıştır. Bu çerçevede kurulan "Toplu Konut Fonu", "Kamu Ortaklığı Fonu", "Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu" gibi fonlardan elde edilen gelirler altyapı çalışmalarında kullanılmıştır. Yatırım ve kaynakların altyapı sektörüne kaydırılmış olması yine de sanayiye olumlu etkiler yapmıştır. Öyle ki enerji, haberleşme, ulaşım sektörlerinde rekabet gücünün ve verimliliğin artmasıyla kurulan organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi siteleri küçük ve orta ölçekli sanayinin gelişimine katkıda bulunmuştur.

1980'lerin sonunda Türk sanayinin önemli bir kesimi (Şahinöz, 2008: 109-110):

- Dışa açılma sürecinde geleneksel geri kalmışlığını telafi etmiş dışa açılma korkusunu önemli ölçüde aşmış,
- İç ve dış piyasalarda rekabet olgusu ile tanışarak, rekabetin olumlu etkilerinden önemli ölçüde yararlanmış,
- İç ve dış dünyada meydana gelen politika değişmelerine ve şoklara karşı uyumlu olma konusunda önemli mesafeler kat etmiş,
- Devletin güdümü ve teşvikleri olmaksızın ayakta kalma ve iç ve dış piyasalardaki yeni fırsatlar ve kısıtlamalara göre kendi stratejisini oluşturma konusunda ilk tecrübelerini yaşayarak bir konuma gelmiştir.

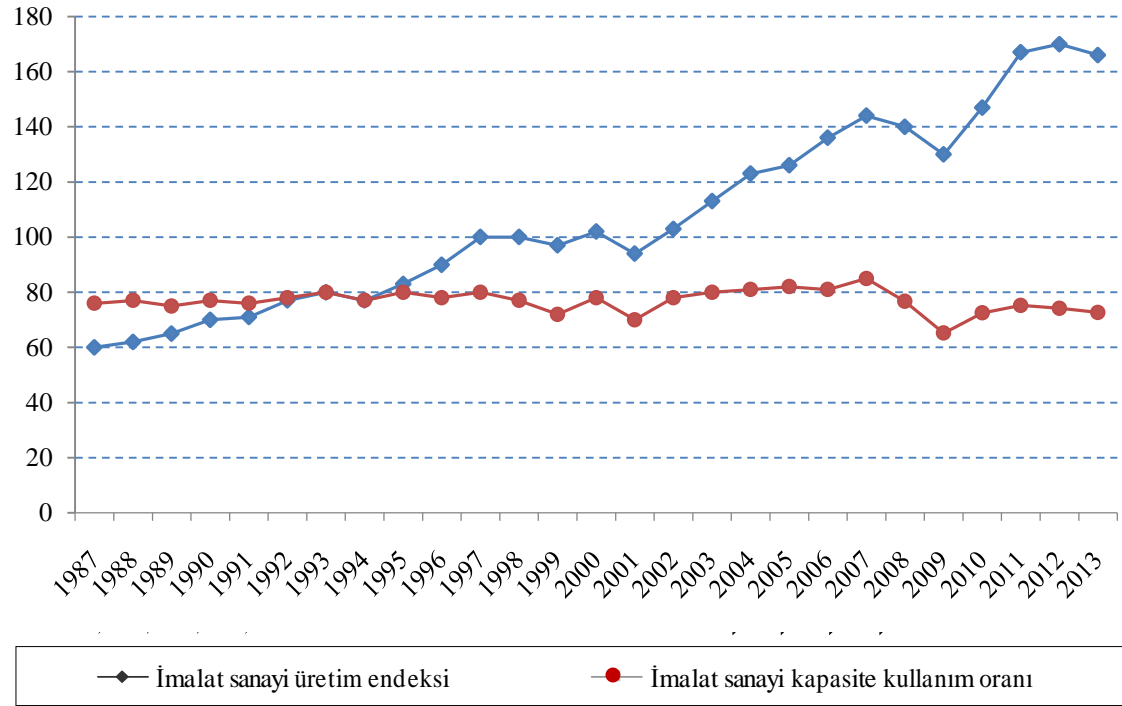
1980 yılında sektörün, kamunun sabit sermaye yatırımları içindeki payı artan bir gelişme gösterirken, bu oran 1985 yılında %9,8 olarak gerçekleşmiştir. Ancak kamuya ait sabit sermaye yatırımları içinde madencilik sektörünün payı bu yıldan sonra azalmaya başlamış ve hızlı bir gerileme ile 1990 yılına gelindiğinde %3,4 gibi bir seviyeye gelmiştir. Özel sektör yatırımları da buna paralel bir gelişme sergileyerek artmaya başlamıştır. Ancak kamu yatırımlarındaki azalmanın daha güçlü olduğu görülmektedir. 1990 yılından itibaren ise bu sektörde hem kamunun hem de özel sektörünün yatırımlarının küçük çaplı oynamalar olmakla birlikte daha durağan bir hal aldığı da görülmektedir.

1990'lardan sonra Türk firmaların rekabet stratejilerini sınırlayan faktörleri aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (Şahinöz, 2008: 137):

- İç ekonomik ve siyasi istikrarsızlıktan kurtulamamanın oluşturduğu belirsizlik ve güvensizlikler,
- Avrupa Birliği ile orta ve uzun vadeli ilişkilerde yaşanan belirsizliklerin aşılammaması ve Türkiye'nin tam üyeliğin gerektirdiği koşulların yerine getirilmesi konusundaki tereddütler,
- Fiziki ve sosyal altyapıdaki yetersizlikler,
- Kurumsal ve beşeri altyapıdaki yetersizlikler,
- 1990'ların sonlarına doğru yaşanan uluslararası ekonomik krizler (Uzak doğu ve Rusya krizi) ve deprem şoklarıdır.

1980 sonrasında sanayi sektöründe pozitif bir büyüme süreci başlamıştır. Genel olarak, sanayi 1981-1990 arasında ortalama %7 gibi bir hızla büyüme gerçekleştirmiştir. Aynı yıllarda imalat sanayindeki büyüme hızı ise %7,4 oranında olmuştur.

Grafik 2. 1 İmalat Sanayi Gelişimi 1987-2013

Kaynak: TÜİK “Temel Ekonomik Göstergeler”

Not: 1. İmalat sanayi üretim endeksi (1997=100) **2.** 2013 yılında ilk dört ayın verileri kullanılmıştır.

Yukarıdaki grafikte 1987-2013 yılları arası imalat sanayi üretim endeksi ve imalat sanayi kapasite kullanım oranları verilmiştir. Buna göre 1987 yılında 61,1 olan üretim endeksi 1995 yılında 73,1 seviyesine, 2000 yılında ise 102,1 seviyesine yükselmiştir. Kapasite kullanım oranları ise ilgili dönemde % 72-% 79 arasında seyretmiştir. Kapasite kullanım oranı 2007 yılında % 85 ile en yüksek seviyesine ulaşmışken 2008 krizde % 65'e kadar gerilemiştir. Kriz sonrası 2007 yılında yakaladığı seviyeye daha ulaşamamış % 75 seviyesinde kalmıştır. 2001 krizi ile düşen üretim endeksinin bu yıldan sonra 2008 yılına kadar artış eğiliminde olduğu görülmektedir. 2008 yılında yaşanan krizin etkisiyle 2008 ve 2009 yılında düşüş eğilimine girmiş olsa da 2009 yılından itibaren artışa devam etmiştir.

Tablo 2. 3 Cari Fiyatlarla Sanayi Sektörleri İtibariyle 1998 Baz Yıllı GSYİH (1998-2012)(TL)

SEKTÖRLER YILLAR	TOPLAM SANAYİ	MADEN	İMALAT	ENERJİ
1998	18.830.799,00	729.072,22	16.791.077,81	1.310.648,97
1999	26.018.027,00	988.953,72	22.889.249,28	2.139.824,25
2000	38.388.968,00	1.658.124,07	33.454.594,27	3.276.249,48
2001	53.840.244,00	2.353.927,38	45.829.467,56	5.656.848,83
2002	73.600.585,00	3.225.991,83	62.361.454,42	8.013.138,50
2003	94.991.924,00	4.538.250,11	80.627.033,94	9.826.639,82
2004	113.750.772,00	5.898.572,14	97.193.358,18	10.658.841,77
2005	131.636.889,00	7.628.516,53	112.051.658,05	11.956.714,28
2006	152.797.541,00	8.952.359,16	130.393.076,84	13.452.105,39
2007	168.501.933,00	10.530.738,23	141.853.308,62	16.117.886,28
2008	187.817.437,00	13.458.457,27	153.721.455,47	20.637.524,69
2009	182.045.575,00	14.235.361,43	144.992.161,87	22.818.051,34
2010	212.223.686,00	15.785.419,36	172.112.146,76	25.454.991,13
2011	258.575.082,85	19.132.941,13	210.674.183,37	28.767.958,35
2012	273.789.318,27	21.103.549,29	220.338.729,79	32.347.039,19

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 01.01.2013)

Tablo 2. 3'e baktığımızda sanayi sektörünün sürekli bir artış trendi içinde olduğunu görmekteyiz. Sadece 2009 yılında 5 milyon TL'lik bir düşüş yaşamıştır. 1998'den 2012 yılına geldiğimizde sanayi sektörünün yaklaşık olarak 15 kat arttığı anlaşılmaktadır. Sanayi sektörü içindeki en büyük pay imalat sanayisine aittir. Sanayi sektörünün yaklaşık olarak % 80'ini imalat sanayi oluşturmaktadır. 2008 yılında yaşanan krizden dolayı imalat sanayi 2009 yılında yaklaşık % 10 gerileme yaşarken enerji ve maden sektörlerinde bir gerileme yaşanmamıştır. Az da olsa büyümüşlerdir. Bunun yanında bu iki sektör 2009 yılından itibaren yaklaşık olarak % 50 oranında büyümüştür.

1980-2000 döneminde Türkiye'nin sanayileşme politikasındaki değişimleri şu şekilde özetleyebiliriz (Şahinöz, 2008: 117):

- Devletin sanayide kaynak dağılımını doğrudan yönlendirici rolünün en aza inmesi,
- Dışa açık rekabetçi piyasa yapısını güçlendirecek bir rekabet ortamının kurumsal çerçevesinin geliştirilmesi,

- Avrupa Birliği piyasaları ile ilişkilerin ve entegrasyonun hız kazanması.

Sanayi sektörünün büyüme hızlarındaki gelişmeler dönemler itibariyle incelendiğinde: sanayi sektörünün en hızlı büyüdüğü dönem olarak 1930-1939 ve 1962-1976 dönemleri diğer dönemlerden önemli ölçüde farklılaşmaktadır. 1924-2004 döneminde sanayi sektörü yıllık ortalama % 6,7 oranında büyürken, 1930-1939 döneminde yıllık ortalama % 11,7 ve 1962-1976 döneminde % 9,3 oranında büyümüştür. 1946-1961 döneminin bir alt dönemi olarak görülebilecek 1946-1953 döneminde sanayi sektörü yıllık ortalama % 9,8 oranında büyürken dönemin bütünündeki (1946-1961) yıllık ortalama büyüme hızı % 8,8'dir. Başka bir ifadeyle; Türkiye sanayi sektörü iki ithal ikameci dönemde (1930-1939 ve 1962-1976 dönemlerinde) oldukça yüksek bir büyüme performansı göstermiştir (Eşiyok, 2006; 23-24).

2.3. Hizmet Sektörü

2.3.1. Hizmetlerin Tanımı

Hizmetler, heterojen yapıları nedeniyle mal üretimiyle karşılaştırıldığında, tanımlanması güç faaliyetler olarak karşımıza çıkar. Bundan dolayı da hizmetleri tanımlamanın belki de en basit ve klasik yolu, onların ne olmadığını tanımlamaktır. Hizmetler bu bakımdan "artakalan sektör" (residual sector) olarak ifade edilir. Yani, tarım, madencilik ve imalat sektörü dışındaki bütün faaliyetler hizmet sektörü olarak tanımlanır. Hizmetleri tanımlamanın bir diğer yolu da, hizmetleri mallardan ya da diğer ekonomik faaliyet türlerinden farklı yapan özelliklerine bakmaktır. Bu özellikleri şunlardır (Miles-Boden, 2000:5);

- Hizmetlerin maddi bir yapısının olmaması,
- Depolanamaz ve transfer edilemez olması,
- Üretici ve tüketici arasında doğrudan bir etkileşim oluşturmaları.

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda hizmet kavramını şu şekilde tanımlamak mümkündür; *“Satışa sunulan ya da malların satışıyla birlikte sağlanan eylemler, yararlar ya da doyunluklar olarak tanımlanır. Bu tanımdaki en büyük eksiklik mallar ile hizmetler arasında tam anlamıyla bir ayırımın yapılamamasıdır. Çünkü mallar da hizmetler gibi memnuniyet oluşturmak için satışa sunulmaktadır. Daha sonra hizmet kavramını genişleterek bir malın satışına bağlı olmaksızın son*

tüketicilere ve işletmelere pazarlandığında istek ve ihtiyaç doygunluğu sağlayan ve bağımsız olarak tanımlanabilen eylemleri de hizmet olarak tanımlamıştır” (Öztürk, 2011: 8).

"Hizmetler" teriminin anlamı son derece karmaşık ilişkilere sahiptir. Örneğin; bir tıp doktoru aslında bir hizmet personelidir. Eğer doktor bir hizmet alanı olan bir hastane tarafından istihdam ediliyorsa, bu durumda bir nihai hizmet üretildiğinden söz edilmelidir. Eğer doktor, imalat sanayisine ait bir firmada sağlık danışmanı olarak çalışıyorsa, hizmet, imalat sanayisi içerisinde ortaya çıkmaktadır. Eğer bu firma otomobil üreticisi ise, işin sonunda maddi bir mal ortaya çıkmaktadır. Doktor, hizmetler teriminin ilk anlamıyla bir hizmet işçisidir; ancak ürettiği ürün (işinin somutlaştığı meta) hizmet teriminin üçüncü anlamında olduğu gibi bir nihai hizmet değildir (Aslan, 1998: 37).

Hizmetlerin fiziksel varlıklarının olmaması (intangible) asimetrik enformasyon sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Hizmeti sunan, hizmetin kalitesi hakkında bilgiye sahipken, hizmeti tüketen bu bilgiye erişmekte güçlük çekmektedir. Tüketici, hizmetin kalitesini genellikle hizmeti satın aldıktan sonra belirleyebilmektedir. Aynı durum mal ticaretinde çoğu zaman ortaya çıkmamaktadır. Hizmet ticaretinde enformasyon temel bir sorun niteliğindedir. Bu durumda hem hizmet üreticisi hem de kamu sektörü hizmet sektörüne müdahale etmeyi görev kabul etmektedir. Hizmet üreticisi piyasada saygınlık kazanmaya önem verirken, kamu sektörü tüketiciyi korumak için sektöre düzenlemeler getirmektedir (DPT, 2000: 1).

Ekonomik ve sosyal gelişmelere bağlı olarak yeni hizmet alanlarının ortaya çıkışının son dönemde hızlanması nedeniyle; sürekli olarak yeni hizmet alanlarının belirlenmesi, bunların istatistiksel sınıflandırmaya dahil edilmesi, ölçme yöntemlerinin geliştirilerek istatistiksel göstergelerin oluşturulması zorunlu olmaktadır. Ancak, hizmetlerin artan çeşitliliği bir takım analiz sorunları ortaya koymaktadır (İyidoğan, 2001:5).

Hizmetlerin Türleri

Hizmet sektörü başlığı altında çeşitli hizmetleri birbirinden ayırmak gerekirse, hizmet sektörü alt kesimleri aşağıdaki gibi oluşturulabilir (DPT, 1988: 113-114);

1-Dağıtım Hizmetleri: Haberleşme, ulaşım, toptan ticaret, perakende ticaret.

2-Üretici Hizmetleri: Bankacılık, sigortacılık, emlak işleri, hukuk, mühendislik, müşavirlik.

3-Sosyal Hizmetler: Sağlık, eğitim, güvenilirlik, kamu ve devlet işleri.

4-Kişisel Hizmetler: Ev, otel, turizm, spor, eğlence, yeme-içme, onarma, çevre güzelleştirme.

2.3.2. İktisat Teorilerinin Hizmet Sektörüne Bakışı

Hizmet sektörünün önemi özellikle hizmet kavramının tanımlanmasındaki zorluk nedeniyle uzun yıllar önemli ölçüde göz ardı edilmiştir. Hizmetleri ticari mallardan ayırmanın zorluğu da kuşkusuz hizmetlerin uluslararası ticaret teorisinde de göz ardı edilmesine neden olmuştur. İktisat teorisinde klasik iktisatçılar konuya önem vermişlerdir. Klasik iktisat okulunun kurucusu Adam Smith mal ve hizmet ayrımı yapmıştır. Ancak, mal ve hizmet arasındaki ayrım ve fark üzerinde durulması hizmetlerin hep kısır faaliyet olarak ele alınmasını önleyememiş ve hizmetler sektörünün düşük verimli olduğu tezi genellikle öne çıkan tez olmuştur. Buna rağmen, John Stuart Mill verimli emek ve verimli olmayan emek ayrımını kullanmış; sağlık ve eğitim gibi hizmet sektörlerinde çalışan işçileri verimli olarak sınıflandırmıştır. Karl Marx da verimli emek tanımı yaparken mal ve hizmet ayrımını kullanmıştır. Neo-klasik iktisatçılara gelince bu ayrım sorununa fazla önem vermemişlerdir. Örneğin; Alfred Marshall hizmetleri maddi olmayan mallar olarak adlandırmakla yetinmiş ve konu üzerinde fazla durmamıştır (Mızrak ve Yazıcı, 2013: 1-4).

Victor R. Fuchs iktisatçıların birincil ve ikincil endüstrilere daha fazla önem verip, diğer faaliyetleri kalıntı olarak nitelendirmelerini açıklayan dört faktör üzerinde durmaktadır (Aslan, 1998: 7):

1. Kişi başına yüksek gelir düzeylerine varıldığında üçüncül sektör istihdamının daha önemli hale gelmesi,
2. Başta Adam Smith olmak üzere ilk iktisatçıların üçüncül endüstrilerin asalakça yaşadıklarına inanmış olmaları,
3. Çoğu küçük ölçekli işletmelerden oluşan hizmet dallarına ait verilerin elde edilmesinin zorluğu,
4. Üçüncül sektördeki faaliyetlerin bir kısmının, iktisadi analizin üzerinde yoğunlaşmadığı kâr amacı gütmeyen kuruluşlara ait faaliyetler olmasıdır.

Günümüzde de hizmetlerin çoğunlukla maddi olmayan mallar olarak tanımlandığı görülmektedir. 1930'lu yıllarda Colin Clark tarım (birincil sektör) ve sanayi (ikincil sektör) sektörlerine dahil olmayan tüm faaliyetleri hizmet olarak tanımlamıştır (Clark, 1960). Bu yaklaşım hizmetler sektörü tanımının sanayi sektörüne bağlı hale gelmesine yol açmıştır. Örnek vermek gerekirse; tamirat, inşaat faaliyetleri ile su-elektrik-gaz alanlarını kapsayan kamu hizmetleri bazen sanayi sektörüne ait olarak sınıflandırılmış bazen de bunun dışında tutulmuştur. Bu ise milli hasıla içinde hizmetlerin katkısının kalıntı (iki sektörden arta kalan) olarak algılanmasına neden olmuştur. (Mızrak ve Yazıcı, 2013: 3-4)

Allan G. B. Fisher (1935) ve Colin Clark (1940); ekonomik kalkınma bağlamında, işgücünün sektör yapısına göre dağılımına ilgi gösteren çalışmaları yapan ilk iktisatçılardandır. Birincil sektör (tarım, balıkçılık, ormancılık, madencilik), ikincil sektör (imalat, inşaat, kamu hizmetleri) ve üçüncül sektörden (ticaret, ulaşım, iletişim, hizmetler) oluşan üç sektörlü bir model üzerinde çalışmışlardır. Fisher ve Clark'ın dikey sektör bölümlenmelerinde ince, fakat anlamlı bir fark vardır. Bu ince fark "üçüncül" teriminin içeriğiyle ilgilidir. Colin Clark; birincil ve ikincil sektöre dahil olmayan ekonomik aktivitelerin üçüncül sektöre dahil olduğunu söyledikten sonra, bu üç sektöre ait faaliyetleri şöyle sınıflandırmıştır: birincil kesim tarımsal üretim ile balıkçılık, ormancılık ve avcılık gibi kırsal üretimi kapsamaktadır. Madencilik, imalat, bina inşaatı, kamu işleri ve elektrik-gaz dağıtımını gibi faaliyetler ikincil üretime dahildir. Üçüncül üretim ise dağıtım, ulaştırma, kamu yönetimi, ev içi hizmetler ile maddi olmayan çıktılar üreten diğer bütün ekonomik faaliyetleri kapsamaktadır (Fisher, 1952: 824).

Fisher'in üçüncül sektör faaliyetleri Clark'inkinden biraz farklıdır. Bunlar, seyahat kolaylıkları, çeşitli türde eğlenceler, kişisel ve elle tutulamaz hizmetler, çiçekler, müzik, sanat, edebiyat, bilim, psikoloji ve benzerleridir (Fisher, 1952: 823). Fisher, seyahat kolaylığı dışında toptan ve perakende ticaret, finans ve bankacılık, ulaştırma gibi hizmetleri değil; talepleri toplumun tarım ve imalat sektörü ürünlerine yönelik ihtiyaçları tatmin edildikten sonra hızla yükselen türden boş zaman ürünlerini vurgulamaktadır (Aslan, 1998: 8).

Allan G.B. Fisher, bu süreci, her gelişen ekonomide istihdam ve yatırımda birincil faaliyetlerden ikincil faaliyetlere ve büyük ölçüde de üçüncül faaliyetlere büyük bir kaymanın bulunduğuna işaret ederek açıklar. Colin Clark'a göre ise; kişi başına yüksek reel gelire, üçüncül üretimde çalışanların sayısı arasında veya kişi başına düşük bir reel gelire, düşük bir üçüncül istihdam oranı arasında pozitif bir ilişki mevcuttur. Ayrıca yüksek bir kişi başına reel gelir, üreticilerin büyük bir oranını üçüncül üretime yönelmeye zorlar. Bu ifadelerin gerçek anlamı, tarımdan sanayi toplumuna ve buradan da hizmet toplumuna doğru tarihsel bir kaymanın söz konusu olmasıdır (Aslan, 1998: 13).

Hill'e göre; bir kişinin ya da ekonomik bir birime ait olan bir malın durumunda, kişinin ya da ekonomik birimin önceden kabul etmesiyle, başka bir ekonomik birimin aktivitesi sonucunda meydana gelen değişiklik hizmet olarak tanımlanmaktadır. Hill'e göre, kullanılan teknoloji itibariyle bir hizmetin üretilmesi bir malın üretilmesiyle aynıdır; hizmet üretiminde, üretici taraf, tüketiciye ait olan mallar veya bizzat tüketici üzerinde işlem yapmaktadır (Parrinello, 2005: 7).

Hill'in hizmet tanımı ekonomide her ne kadar en etkili tanım olarak kabul edilse de eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin başında güvenlik hizmetleri ve koruyucu hekimlik gibi değiştirmeye yönelik hizmetlerin Hill'in tanımı içinde yer almaması gelmektedir. Irving B. Kravis, yapılan hizmet tanımlarının genellikle "hizmetin depolanamaz (saklanamaz) özelliğine" odaklandığına işaret etmekte ve mevcut tanımların hepsinin sorunlu olduğunu ileri sürmektedir. Kravis'e göre bu husus bir örnek ile ortaya konulabilir: bir hizmet faaliyeti olarak sınıflandırılan telesekreter cihazındaki telefon konuşması kaydedilerek saklanabilmektedir. Saklanan telefon konuşması örneği tanımların yalnızca bu konuya odaklanmasının yanlışlığını açıkça göstermektedir (Mızrak, Yazıcı, 2013: 5).

2.3.3. Hizmet Sektörü Kapsamı

Günümüzde hizmetler sektörü gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülke ekonomilerinde önemli bir rol oynamakta ve hizmet ticaretinin önemi de uluslararası düzeyde giderek artmaktadır. Oysa uzun yıllar boyunca iktisat teorisinde genellikle ticarete konu olmayan işlemler olarak nitelendirilen hizmetler, iktisat modellerinde 1950'li yılların sonu ile 1960'lı yılların başında yer almaya başlamış, bu yıllara dek; teoride hizmetler sektörünün rolü ve önemi üzerinde fazla durulmamıştır. Bu ihmalin başlıca nedeni ise hizmetleri tanımlamada çekilen zorluk ve hizmetleri mallardan ayırt etmenin çok kolay olmamasıdır (Mızrak, 2004: 17).

Yeni makroekonomik bulgular, imalat sanayisi ile bilgi yoğun iş alanları arasında istatistiksel yönden anlamlı bağlar ortaya koymaktadır. Hizmetlerin, varlık ve gelişimlerinin sanayi ürünlerine bağlı olduğu düşüncesi yoğunluk kazanmaktadır. Bu bakımdan, tamamlayıcılık ve bağımlılık iki yönlü işleyen ve her iki alanın gelişme temellerini oluşturan bir nitelik göstermektedir. Ürün ve hizmetlerin hızlı bir "birlikte-evrilme (gelişme)" (co-evolution) ilişkisi içinde olduğu, sembiyotik ve karmaşık bir gelişme sürecinin söz konusu olduğu; ayrıca, bu süreç esnasında iki sektör arasındaki sınırların da gittikçe belirsizleştiği vurgulanmaktadır (Kaynak, 2005: 139).

Maldan hizmeti ayıran bu parçalanma süreci sonucunda elde edilen hizmetler, sermaye yoğun olup teknik olarak daha fazla gelişme özelliği taşır. Hizmetlerden parçalanan mallar ise "bünyeden ayrılma etkisini" yansıtır. Nihayetinde bu süreç, geriye hizmet faaliyetlerinden arta kalan bir kalıntı bırakır ve teknik olarak da gelişme özelliği taşımaz. Bunlar çoğunlukla iş gücü-yoğun niteliktedir. Bu etki, söz konusu hizmetleri sağlayan kişilerin fiziksel varlığı olmaksızın, uzun mesafeler itibarıyla verilebilen hizmetlere de uygulanabilir. Dolayısıyla kayıtlar, kitaplar, ders verme, gösteri ve dinleti şeklindeki hizmetlerin mallarda oluşmasını sağlayan süreç "bünyeden ayrılma süreci" olmaktadır. Benzer biçimde Berlin'den Londra'ya ya da Ankara'ya tele-konferans ile verilen mühendislik-müşavirlik hizmeti de geride tam anlamıyla hizmetler sektörü faaliyeti bırakan bünyeden ayrılma etkisini yansıtır (Mızrak ve Yazıcı, 2013: 7).

Dünya Ticaret Örgütü (WTO), hizmetler sektöründe yer alan ekonomik faaliyetleri 12 başlık altında ele almıştır. Bunlar: ticari hizmetler, iletişim hizmetleri,

inşaat ve mühendislik hizmetleri, dağıtım hizmetleri, eğitim hizmetleri, çevre hizmetleri, mali (sigorta ve bankacılık) hizmetler, sağlık hizmetleri, turizm ve seyahat hizmetleri, eğlence, kültür ve spor hizmetleri, ulaşım hizmetleri ve bunların dışında kalan diğer hizmetlerdir (Toprak ve Çatalbaş, 2013:170).

Ticari hizmetler kapsamına, meslek hizmetleri, bilgisayar hizmetleri, AR-GE hizmetleri, emlak hizmetleri, kira hizmetleri, diğer ticari hizmetler girer.

İletişim hizmetleri, posta, kurye, telekomünikasyon, görsel-ışitsel ve diğer hizmetleri kapsar.

İnşaat ve mühendislik hizmetleri, binalar için genel inşaat çalışmaları, inşaat mühendisliği için genel inşaat çalışmaları, tesisat ve montaj çalışmaları, bina tamamlama ve nihai çalışmalar ile diğer hizmetleri içine alır.

Dağıtım hizmetleri, toptan satış ticareti hizmetleri, perakende hizmetleri, franchising ve diğerlerini kapsar.

Eğitim hizmetleri, ilköğretim seviyesinde eğitim hizmetleri, lise seviyesinde eğitim hizmetleri, yükseköğretim seviyesinde eğitim hizmetleri, erişkin eğitimi ve diğer eğitim hizmetleri alt başlıklarına ayrılır.

Çevre hizmetleri, kanalizasyon hizmetleri, atık imha hizmetleri, hıfzıssıhha ve benzeri hizmetleridir.

Mali hizmetler, sigorta ve sigortacılığa bağlı hizmetler ile bankacılık ve diğer mali hizmetler olarak iki ana başlıktan oluşur.

Sağlığa ilişkin hizmetler, hastane hizmetleri, insan sağlığına ilişkin diğer hizmetler ve sosyal hizmetlerdir.

Turizm ve hizmetleri, otel ve restoranlar (yemek sunma dahil olmak üzere), seyahat acenteliği ve tur operatörlüğü hizmetleri, turist rehberliği hizmetleri ve diğerleridir.

Eğlence, kültür ve spor hizmetleri, eğlence hizmetleri (tiyatro, canlı orkestra ve sirk hizmetleri ve dahil olmak üzere), haber ajansı hizmetleri, kütüphane, arşiv, müze ve diğer kültürel hizmetler, spor ve diğer rekreasyon hizmetleri ile diğer hizmetleri kapsar.

Ulaşım (taşımacılık) hizmetleri, deniz, iç su, hava, uzay, demiryolu, karayolu, boru taşımacılığı, tüm taşımacılık maddelerine bağlı hizmetler ile diğer hizmet alt kalemlerinden meydana gelmektedir (Karluk, 2009: 257).

2.3.4. Türkiye Ekonomisinde Hizmetler Sektörü

Günümüzde hizmetler sektörünün gelişmesi ekonomik kalkınmanın (gelişmenin) önemli göstergelerinden biridir. Hizmetler sektöründe yeni faaliyet alanlarının ortaya çıkması ve mevcutlarının etkinliğinin artması, sektörün oluşturduğu katma değeri ve istihdamı artırmaktadır.

Türkiye ekonomisinde hizmetler sektörü, dünya ekonomisindeki gelişmeye paralel olarak katma değerdeki payı yıllar içerisinde artış göstermiştir. 1973 yılında hizmetler sektörünün GSYİH içindeki payı % 44,9 iken, 1980’de oran % 48,4’e, 1985’de % 55,9’a, 1990’da % 52,2’ye ve 2011 yılında % 72,5’e yükselmiştir. Hizmetler sektörünün istihdam içindeki payı ise 2011 yılında % 55 olmuştur. Hizmet sektörünün alt sektörleri arasında ulusal gelire katkı bakımından en hızlı gelişen alt sektör ticarettir. 1973 yılında ulusal gelire katkısı % 11,6 iken 2000’li yıllarda % 21 seviyesine ulaşmıştır. Ticaret sektörünün büyümesinde sektör içinde yer alan turizmin son yıllardaki hızlı gelişimi önemli rol oynamıştır. Devlet hizmetlerinin katkısının azalması ise 1980’den sonra devletin ekonomideki küçülmesine bağlanabilir (Karluk, 2009: 257).

Hizmetler sektörünün ikinci önemli alt sektörü ulaştırma ve haberleşmedir. İnşaat, mali aracı kuruluşlar, konut, serbest meslek hizmetleri ile banka hizmetleri alt sektörlerinin payında son 10 yılda önemli bir gelişme gözlenmemiştir. 2008 yılında hizmetler sektörü çok az büyürken (% 0,3) 2009 yılında büyüme hızı negatif (-% 3,2) olmuştur. Sektör 2010 yılında % 8,5 2011’de ise % 7,8 oranında gelişmiştir. 2009 yılında 33,5 milyar dolar olan hizmetler ihracatı 2010 yılında 34,1 milyar dolara çıkmıştır. Hizmet ihracatının toplam mal ihracatına oranı 2009’da % 30,5 iken, 2010 yılında % 28,2’ye gerilemiştir. Hizmetler ithalatı ise 15,5 milyar dolardan 18,3 milyar dolara yükselmiştir. Türkiye’de bilgi yoğun hizmet sektörlerinin katma değer içindeki payı 2003-2010 döneminde önemli ölçüde artarak % 40’tan % 58’e ulaşmıştır. 2012 Yılı Programı’nda hizmetler alanında Türkiye’nin rekabet gücünün geliştirilmesi, katma değeri yüksek alanların payının ve bu alandaki istihdam seviyesinin yükseltilmesi, hizmet ihracatının artırılması ve çeşitlendirilmesi temel

amaç olarak belirlenmiştir. Küreselleşen dünyada hizmetler sektörünü etkileyen eğilimler arasında hizmetler sektöründe teknoloji kullanımının yaygınlaşması, yeni hizmet alanları ve mesleklerin ortaya çıkması, hizmet sunumunun yaygınlaşması, üretim ve hizmet alanlarının bütünleşmesi ve dış kaynaklardan yararlanmanın önem kazanması sayılabilir (Toprak ve Çatalbaş, 2013:170).

2.3.4.1. Ticaret Sektörü

Ulusal gelir hesaplamalarında toptan ve perakende ticaret diğer bir ifadeyle iç ticaret, ulusal gelire katkı açısından bütün hizmet sektörleri arasında en hızlı gelişen alt hizmet sektörüdür. Turizm sektörünü de kapsayan ticaret alt sektörünün 1970 yılında % 11,9 olan ulusal gelire katkısı, 1980 yılında % 16'ya ve 1990 yılında % 19,1'e çıkmıştır. Toptan ticaret yapan işyerleri arasında ilk sırada gıda maddeleri, ikinci sırada dokuma-giyim eşyası ve mobilya, üçüncü sırada ise kereste ve yapı malzemesi ticareti yapan işyerleri bulunmaktadır (Karluk, 2009: 268).

Türkiye'de ticaret, hizmetler sektörünün en önemli alt sektörlerindedir. Ticaret sektörünün tarım ve sanayi gibi temel sektörlerin yanı sıra diğer hizmet alt sektörleri olan ilişkisi, özellikle üretim ve istihdam açısından önemlidir. Ticaret sektöründe faaliyet gösteren işletme sayısı dikkate alındığında, yoğun bir rekabetten söz edebiliriz. Sektördeki rekabet ve verimlilik baskısı, teknoloji kullanımı ile modern tedarik zinciri yönetimi ve kombine taşımacılık sistemlerinin önemini artırmaktadır. Bilgisayar kullanımının ve online işlemlere güvenin giderek artması ve elektronik ticaretin (e-ticaretin) yaygınlaşması ticaret hizmetlerinin gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Tablo 2. 4 Türkiye’ de Cari Fiyatlarla Ticaret Sektörü GSYİH Verileri (1998-2012)(Milyon TL)

Sektör	GSYİH	Ticaret	Ticaret(%)
1998	70.203.147	9.836.179	14,01
1999	104.595.916	12.992.298	12,42
2000	166.658.021	21.121.955	12,67
2001	240.224.083	29.140.019	12,13
2002	350.476.089	42.820.198	12,22
2003	454.780.659	55.754.340	12,26
2004	559.033.026	70.762.478	12,66
2005	648.931.712	80.211.869	12,36
2006	758.390.785	94.856.320	12,51
2007	843.178.421	103.129.169	12,23
2008	950.534.251	116.297.110	12,23
2009	952.558.579	103.452.320	10,86
2010	1.103.749.801	123.847.035	11,22
2011	1.297.713.210	155.908.297	12,01
2012	1.416.816.801	172.624.220	12,18

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 01.01.2013)

Ticaret sektörü diğer sektörlerle olan yakın bağlantısı sebebiyle diğer sektörlerdeki gelişmelerden etkilenmekte ve bağlantılı olduğu sektörlerdeki faaliyetleri doğrudan etkilemektedir. Tablo 2. 4’e göre ticaret sektörünün 1998 yılında % 14,01 olan GSYİH içindeki payı 2008 yılına kadar % 12-13 arasında gerçekleşmiştir. 2008 yılındaki mali krizden büyük ölçüde etkilenen ticaret sektörünün GSYİH içindeki payı 2009 yılında % 10,86’ ya düşmüştür. 2011 yılında tekrar % 12 seviyesine çıkmıştır. Bununla birlikte ticaret sektörü 1998 yılında yaklaşık 10 milyon TL iken 2012 yılında 172 milyon TL olarak gerçekleşmiş ve yaklaşık olarak 17 kat artmıştır.

Türkiye ekonomisinde 2008 yılının ikinci çeyreğinden sonra uluslararası piyasalarda yaşanan dalgalanmalar yurtiçi talebi ve yatırımları olumsuz etkilemiş, ulusal gelirden ve çeşitli sektörlerde daralmaya yol açmıştır. Bu durumdan en çok etkilenen sektörlerden biri ticaret sektörü olmuştur. Sektörde 2008 yılının üçüncü çeyreğinden sonra başlayan daralma, 2009 yılında da sürmüştür. Talepteki canlanmaya bağlı olarak ticaret sektörü 2010 yılından sonra yeniden büyüme eğilimine girmiştir.

Türkiye’ de toptan ticaret yapan işletmeler arasında ilk sırada gıda maddeleri, ikinci sırada dokuma-giyim eşyası ve mobilya, üçüncü sırada ise kereste ve yapı malzemesi ticareti yapan işyerleri gelmektedir. Benzer sıralama, perakende ticaret işyerleri için geçerli değildir. Türkiye’de 1-4 kişinin çalıştığı küçük işletmeler, toplam işyerleri sayısının % 89’unu oluşturmaktadır. 100 ve daha fazla kişinin çalıştığı işyeri sayısının toplam içindeki payı % 0,2’dir. Buna karşılık toplam istihdamın dörtte birine yakın kısmını bu işyerleri sağlamaktadır (Karluk, 2009: 268).

2.3.4.2. Ulaştırma Sektörü

Dünyada ticaretin giderek serbestleşmesinin yanında rekabet artmakta, küresel ve bölgesel ölçekte organizasyonlar ağırlık kazanmaktadır. Bunun sonucu olarak taşıma mesafelerinin uzaması, daha hızlı ulaşım ihtiyacını ön plana çıkarmaktadır. Bu durum, hammadde ve işlenmiş ürünlerin alıcılara düşük maliyetle ve zamanında ulaştırılmasının önemini artırmaktadır. Bunun sonucu olarak ulaştırma hizmetleri ile desteklenen taşımacılık sistemlerinin kullanımını yaygınlaştırmaktadır.

Ulaştırma sektörü, kara, hava, deniz ve demiryolları taşıma faaliyetlerini kapsamaktadır. Türkiye’nin geniş yüzölçümü ve üç tarafının denizlerle çevrili olması, Asya ile Avrupa arasında önemli bir geçiş noktası olması sebebiyle sektörün ekonomideki yeri önemlidir. Osmanlı Devleti zamanında ihmal edilmiş olan sektör, Cumhuriyet Dönemi’nde hızla gelişmiştir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında daha çok demiryollarına, 1950’li yıllardan sonra ise karayollarına önem verilmiştir (Karluk, 2009: 259).

Ulaştırma sektöründeki amaç, gelişen ekonomik ve sosyal yaşamın ihtiyacı olan ulaştırma altyapısının zamanında, ekonomik ve güvenli bir şekilde inşa edilmesidir. Ekonominin pazara açılması ve bölgesel fiyat farklılıklarının ortadan kalkması, sektörün büyümesiyle mümkündür. Sektörde toplam yatırımlarda kamunun payı azalmakla birlikte yine de özel sektörden fazladır. Türkiye’de yük taşımalarında ağırlık karayollarındadır. Yurtiçi yük taşımalarının % 90’ı karayolları ile yapılmaktadır. Ucuz ve güvenli demiryollarının payı % 3, denizyollarının payı ise %6,3’tür (Toprak ve Çatalbaş, 2013:172).

1990-1999 döneminde yurtiçi yük taşımalarında, denizyolu, demiryolu ve boru hattı taşımalarının toplam taşımalar içindeki payları azalırken, karayolu taşıma payının arttığı görülmüştür. 1990 yılında toplam yurtiçi yük taşımalarında % 75,6

düzeyinde olan karayolu payının, 1999'da % 89'a ulaşması, yolcu taşımaları gibi yük taşımalarında da hizmetin tek sektör tarafından sağlandığını ortaya koymuştur. Karayolu yurtiçi yolcu taşımacılığı, geçmiş plan dönemlerindeki seyrini korumaktadır. 1990-1995 yılları arasında toplam yatırımlar içinde önemli bir paya sahip olan karayolu ve otoyol yatırımlarının 1996 ve sonrasında azalma sürecine girdiği görülmüştür. Buna karşılık yurtiçi yolcu taşımaları içinde çok küçük bir paya sahip olan havayolu ulaştırması yatırımlarının payı önemli oranda artmış ve 1996-1999 döneminde ortalama % 19,7'ye ulaşmıştır. Bu durum, ulaştırma alt sektörleri arasındaki yatırım dengesizliklerini artırmıştır (DPT, 200: 195).

Tablo 2. 5 Türkiye' de Cari Fiyatlarla Ulaştırma Sektörü GSYİH Verileri (1998- 2012)(Milyon TL)

SEKTÖR	GSYİH	ULAŞTIRMA	Ulaştırma (%)
1998	70.203.147	7.735.727	11,02
1999	104.595.916	12.102.368	11,57
2000	166.658.021	20.299.164	12,18
2001	240.224.083	31.963.787	13,31
2002	350.476.089	49.025.450	13,99
2003	454.780.659	62.934.587	13,84
2004	559.033.026	76.021.278	13,60
2005	648.931.712	89.087.295	13,73
2006	758.390.785	104.123.045	13,73
2007	843.178.421	117.583.068	13,95
2008	950.534.251	135.030.193	14,21
2009	952.558.579	127.283.537	13,36
2010	1.103.749.801	146.779.803	13,30
2011	1.297.713.210	175.665.163	13,54
2012	1.416.816.801	197.988.665	13,97

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 01.01.2013)

Tablo 2. 5'e göre 2012 yılı itibariyle ulaştırma sektörünün GSYİH içindeki payı ticaret sektörünün payını geçmiştir ve GSYİH içinde en büyük paya sahip hizmet sektörü olmuştur. 2002 yılı itibariyle GSYİH içindeki payı % 14'e yakın bir seyir izlemiştir. Buradan ulaştırma sektörünün GSYİH'daki büyüme oranına paralel bir büyümeye sahip olduğunu söyleyebiliriz.

VIII. Plan döneminde yurt içi yük taşımacılığında karayollarının payı 2000 yılında % 88,7'den 2005 yılında % 90 seviyesine ulaşmıştır. Sektörde küçük bir paya sahip olan deniz yolu yük taşımalarının payı daha da azalarak 2005 yılında % 2,8 seviyesine gerilemiştir. Demiryolu ve boru hattı taşımaları paylarını korumuştur. Bu dönemde yurt içi yolcu taşımalarının % 95,2'si karayolu ile gerçekleştirilmiştir. Yurt dışı yük taşımaları denizyolu, yolcu taşımaları ise havayolu ağırlıklı yapısını korumuştur (DPT, 2006: 27).

Karayolları ve Ulaştırma

Türkiye'de karayolu ulaştırmasına Cumhuriyet Döneminde özellikle 1950'lerden sonra gereken önem verilmiştir. Türkiye'de 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle karayolları yapımı hızlandırılmıştır. 1950 yılına kadar ülkede üst yapılı karayolu uzunluğu 24.200 km'dir. Osmanlı Devleti'nden devir alınan düşük standartlı karayolu uzunluğu 13.900 km'dir. Büyük bir ülke için bu yol miktarı çok düşüktür. Bu sebeple ülkenin bölgeleri ve kentleri birbirinden kopuk kalmıştır. 1923 yılında motorlu karayolu taşıtı 19 bin adet iken, bu miktar 1950 yılında 340 bine, 2007 Mayıs sonunda 12,4 milyona yükselmiştir (Karluk, 2009: 261).

1950 yılında 5539 sayılı yasa ile Karayolları Genel Müdürlüğü kurularak devlet yollarının bakım ve onarımından bu kuruluş sorumlu tutulmuştur. Katma bütçeli, tüzel kişiliğe sahip Genel Müdürlük önceden Bayındırlık Bakanlığına bağlı iken, günümüzde Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı'na bağlanmıştır. Günümüzde karayolları, devlet, il ve köy yolları olmak üzere üç kısma ayrılmıştır.

Türkiye'de yurtiçi taşımalarının karayolu ağırlıklı yapısı VII. Plan döneminde de artarak sürmüştür. Bu dönemde, yolcu taşımalarının % 96'sı, geçmiş plan dönemlerinde olduğu gibi, karayolu ile gerçekleştirilmiştir. Yurtiçi yük taşımalarında ise, karayolu taşımacılığına artan bir eğilim gözlenmiş, yılda ortalama % 7,6 artışla, 1995 yılında, taşımalarda % 85 düzeyinde olan karayolu payı, 1999 yılında % 89'a yükselmiştir. VII. Plan döneminde devlet ve il yollarında yol yapımları ile kapasite artırıcı yatırımlara ağırlık verilmiş, yol üstyapısı yenileme ve iyileştirilmesinde ise istenen gelişme sağlanamamıştır. 1995 yılı sonunda 50.684 km olan asfalt kaplamalı yol uzunluğunun 2000 yılı sonunda 54.938 km'ye yükselmesi beklenmektedir. Beton asfalt yol uzunluğu ise 1999 sonu itibarıyla 5.872 km'ye

ulaşmıştır. Beton asfalt yapımındaki yetersizlik, karayolları bakım-onarım giderlerinin olması gerekenin çok üzerinde gerçekleşmesine neden olmakta, mevcut imkanlar içinde yeterli kaynağın ayrılması mümkün olmamaktadır.

Karayolları, hem yolcu hem de yük taşımacılığında büyük yük altındadır. Türkiye’de yük taşımacılığının % 90’lar düzeyinde karayolu ile gerçekleştiriliyor olması karayollarındaki ağır taşıt trafiğini artırmakta ve bu durum trafik güvenliğini azaltmaktadır. Son dönemde yeni karayolu inşaatlarının yanı sıra ulaşımda standartları yükseltmeye yönelik yenileme yatırımları artmıştır. Fakat karayollarındaki araç yoğunluğu ve trafiğe yeni çıkan araç sayısının hızla artması, çözüm arayışlarını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle ulaştırmada ağırlığın karayollarından diğer ulaştırma şekillerine kaydırılması gerekmektedir (DPT, 2007: 117).

2012 yılında Türkiye’de 2.080 km otoyol, 31.395 km devlet, 31.390 km il yolu vardır. Toplam yol uzunluğu 64.865 km’dir. Devlet ve il yollarının % 92’si, köy yollarının % 29’u asfalt kaplıdır.

Demiryolları ve Ulaştırma

Karayollarının hızlı gelişimine karşılık, demiryollarında Cumhuriyet Dönemi’nde önemli bir atılım gerçekleştirilememiştir. Yüksek taşıma potansiyeline ve yük taşımacılığındaki ekonomik olma özelliğine rağmen demiryolu yapımı ve işletmeciliğine gereken önem Cumhuriyetin ilk yıllarında verilmiş fakat daha sonra bu politika terk edilmiştir. 19. yüzyılda İngiltere’de başlayan demiryolu ulaşımı, Osmanlı Devleti’nde ilk defa İzmir-Aydın hattının (130 km) açılmasıyla gerçekleşmiştir. Bu hattın inşa ve işletme hakkı 1856 yılında bir İngiliz şirketine ayrıcalık olarak verilmiştir. 11 Temmuz 1866 tarihinde 130 km’lik bu ilk hat işletmeye açılmış, bunu 10 Ocak 1867 tarihinde 193 kilometrelik İzmir-Turgutlu hattı izlemiştir (Karluk, 2009: 262).

Osmanlı Dönemi’nde inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalan demiryollarının uzunluğu yaklaşık 4.136 km’dir. Cumhuriyet Dönemi’nde yabancıların ellerindeki demiryolları 25 Mayıs 1924 tarihinde çıkarılan 506 sayılı yasa ile millileştirilmiş ve *Anadolu-Bağdat Demiryolları Müdüriyeti Umumiyesi* kurulmuştur. 1928-1937 yılları arasında 8 adet demiryolu ve liman şirketi satın alınarak 120,5 milyon TL ödenmiştir. 1923-1938 döneminde yeni demiryolu

yapımına önem verilmiş ve 3.000 km'lik yeni hat döşenmiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu, birer hatla Ankara'ya ve kıyı şehirlerine bağlanmıştır. Türkiye'de 2012 yılında demiryolu ağı 888 km'si hızlı tren hattı, 8.722 km'si konvansiyonel ana hat ve 2.330 km'si tali hat ve istasyon yolları olmak üzere toplam 11.940 kilometredir. Toplam ağın % 33'ü sinyalli ve % 26'sı elektrikli. AB'de % 52,2 olan elektrikli ağ ile kıyaslandığında Türkiye AB ortalamasının çok altındadır (DPT, 2007: 117).

Ana kentler arasındaki taşımacılık eski altyapı üzerinden sürdürülmektedir. 2010 yılı verilerine göre, demiryolu ile yolcu taşımacılığında toplam sayı yaklaşık 85 milyon kişiye ulaşmıştır. Toplam yolcu taşımacılığının üçte ikisi banliyö hatlarında gerçekleştirilmiştir.

Demiryolu altyapısının en önemli sorunu büyük nüfuslu kentler arasındaki demiryolu hatlarının yüksek hız ve kaliteli servise uygun olmamasıdır. Bu sebeple ana hatlarda yolcu taşımacılığı istenilen düzeyde değildir. Bu eksikliği gidermek için Ankara-Eskişehir hızlı tren hattı yapımı 5 yılda tamamlanmış ve 19 Ocak 2010 tarihinde hizmete açılmıştır. Ankara-Konya hızlı tren hattında ise 23 Ağustos 2011 tarihinden itibaren yolcu taşınmaya başlanmıştır.

Türkiye'nin iki büyük kentini birbirine bağlayacak olan Ankara-İstanbul hızlı tren hattının 2013 yılında tamamlanması hedeflenmektedir. Hızlı tren projelerinin, Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayacak olan Marmaray'ın ve diğer demiryolu hatlarındaki yenileme yatırımlarının bitirilmesiyle demiryolu ulaştırmasının Türkiye ekonomisindeki ağırlığı artacaktır.

Denizyolları ve Ulaştırma

Deniz ulaşım hizmetleri, liman ve iskeleler arasındaki her türlü mal ve insan taşınmasını kapsar. Özellikle mal ulaşımında denizde taşıma en ucuz olandır. Ayrıca ülkelerarası taşımacılıkta çok avantajlıdır. Bu avantajlarından dolayı günümüzde dış ticarete konu olan malların % 80'inin taşınması deniz yolu ile yapılmaktadır. Türkiye'de yurtdışı yük taşımacılığında denizyolları, karayollarının ardından ikinci sırada gelmektedir. Karayolunda 1 metre hızla 1 beygir gücü enerji ile taşınabilen bir ağırlık demir yollarında 8, denizyollarında ise 75 kat daha fazladır. Buna göre deniz yoluyla taşıma karayoluyla taşımaya göre 75 kat daha ucuzdur. Ayrıca, deniz yolunun inşa ve bakım gideri yoktur (Karluk, 2009: 263).

Konteynır taşımacılığı sayesinde limanlara gelen yük miktarı çoğalmıştır. Klasik taşımacılığın limana bağımlı olan sınırları konteynırlarla birlikte kapıdan kapıya taşımacılığa kadar genişlemiş, limanlar konteynırların geçiş noktası durumuna gelmiştir. Konteynır taşımacılığı, özellikle pahalı mallar ve yükleme-boşaltmada zarar görme ihtimali yüksek olan mallar ile soğutma tertibatıyla taşınması gereken yüklerin taşınmasında büyük kolaylık sağlamaktadır (Karluk, 2009: 264).

II. Kalkınma Planında, denizyolu iç ve dış hatlar yolcu taşıması önemini kaybetmeye devam ettiği ve önemini kaybeden hatlarda sefer yapmaya devam edilmesini, işletme açıklarının büyümesine sebep olduğu belirtilmiştir. Türk Deniz Ticaret Filosu genel olarak yaşlı ve hızı düşük gemilerden kurulu olduğu belirtilmiştir. Birinci Plan döneminde, dış ticaret mallarının en az yüzde ellisinin ticaret filosu ile taşınması ve mevcut filonun gençleştirilmesi hedefleri gerçekleştirilememiştir (DPT,1967: 571).

Türkiye’de ölçek ekonomisi yakalanamadığı için limanlara yeterli yük çekilememekte, Türkiye deniz yolunda transit bir ülke olamamaktadır. Bu sebeple Türkiye’de liman başına yük miktarları AB’nin Akdeniz limanlarındaki ortalamalarından düşük kalmaktadır. Türkiye’nin denizyolunda transit ülke olması için limanlardaki yük miktarının Akdeniz’deki önemli limanları geçmesi gerekmektedir. Deniz güvenliği konusuna yönelik olarak Türk bandırasının sicili son dönemde iyileşme göstermiştir. Türkiye’nin dış ticaretinin %50’sinin gerçekleştiği AB ülkeleri nezdindeki kara listenin çok yüksek risk kategorisinden orta-yüksek risk kategorisine geçilmiştir (Toprak ve Çatalbaş, 2013:146).

Havayolları ve Ulaştırma

Havayolu ile ulaşım 20’nci yüzyılda büyük gelişim göstermiştir. Zaman kavramının giderek önem kazandığı günümüzde havayolları, ulaşım hizmetleri sektöründe stratejik bir öneme sahiptir. Bu özelliğinden dolayı Cumhuriyet’in ilanından 10 yıl sonra 20 Mayıs 1933 tarih ve 2187 sayılı yasa ile Milli Savunma Bakanlığı’na bağlı olarak Havayolları Devlet İşletme Dairesi kurulmuştur. Daire, 1935 yılında Bayındırlık Bakanlığı’na bağlanmış, 1938’de 3424 sayılı yasa ile Ulaştırma Bakanlığı içinde bir İDT olan Devlet Hava Yolları’na dönüşmüştür. 1955 yılında 6623 sayılı yasanın verdiği yetkiyle 01.03.1956 tarihinde yerli ve yabancı sermayeli (60 milyon TL sermayesi) Türk Hava Yolları (THY) Anonim Ortaklığı

kurulmuştur. Uzun süre hava ulaşımında tekel konumunda olan THY, 1990'lı yılların başlarında özel hava yollarına da ulaşım hizmeti sunma hakkının verilmesiyle tekel olma konumunu kaybetmiştir (Karluk, 2009: 264).

26 Nisan 2001 tarihinde 4647 sayılı Türk Sivil Havacılık Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Resmi gazetede yayımlanmıştır. Böylece, sivil havacılığı düzenlemeye yönelik çok önemli bir reform gerçekleştirilmiştir. 2008 yılında THY, ayrıca Anadolu Jet olarak iç hat uçuşlarına başlamıştır. 2003 yılında 104 olan uçulan nokta sayısını 2012 yılı başında 149 dış, 40 iç hat olmak üzere 189'a çıkarmıştır. 2012 yılında toplam uçak sayısı 179 adettir. Havayolu taşımacılığı sektörüne sağladığı denetim ve hizmet karşılaştırma programları ile kuruluşların ürün ve hizmet kalitesini denetleyen Skytrax 2011 değerlendirmesinde (100'ün üzerinde değişik uyruktan 18.8 milyon yolcu arasında gerçekleştirilen anketler sonucu) Türk Hava Yolları 2011 Dünya Havacılık Ödülleri'nde Avrupa'nın en iyi Havayolu ve Güney Avrupa'nın en iyi Havayolu ödülleri almıştır. Türkiye'de başlıca özel havayolu olarak Onur, Pegasus, Sun Ekspres ve Atlas Havayolları iç ve dış hatlarda hizmet sunmaktadır. Havacılık sektöründe artan rekabete paralel olarak ekonomik büyüme ve kişi başına gelirdeki artış, sektörün gelişmesini hızlandırmıştır.

2010 yılında havalimanı ve meydanlarında gerçekleşen yolcu trafiği 52,3 milyon, iç hatlarda 50,5 milyon ve toplamda 102,8 milyon yolcu olmuş, bu sayı 2011 yılında 118 milyon yolcuya ulaşmıştır. Havayolu ile yolcu ve yük taşımacılığında artan rekabet ile birlikte sektörün istihdam katkısı da artmıştır. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı 2011 verilerine göre sektörde 170 işletme faaliyet göstermekte ve bu işletmelerde yaklaşık 110 bin kişi istihdam edilmektedir.

Türkiye'de artan ulaşım talebine uygun olarak demiryolu ve denizyolu fiziki altyapısının yeterince geliştirilememesi ve kapıdan kapıya taşımacılık için en uygun ulaştırma türünün karayolu taşımacılığı olması, yük ve yolcu taşımalarının ağırlıklı olarak karayolu ağına yüklenmesine yol açmıştır. Bu durum taşıma türleri arasında dengesiz ve verimsiz bir ulaşım sisteminin oluşmasına sebep olmuştur (DPT, 2006: 27).

2.3.4.4. İnşaat Ve Mütcaahhitlik Hizmetleri

İnşaat (construction), emek-yoğun, fazla nitelikli elaman gerektirmeyen, dışa ve ithalata bağımlılığı çok düşük bir sektördür. Önsel ve gerisel ilişkileri kuvvetli olduğu için, inşaat diğcr sanayi kollarını uyarır ve bu alanlarda da üretim ve istihdam artışına yol açar. Buna karşılık bir sanayi yatırımı gibi ekonomide devamlı üretim kapasitesi ve istihdam yaratmaz. Üretken yatırımlardaki payın azalması pahasına sektörün genişlemesi, ekonomideki büyümeyi olumsuz yönde etkileyebilir. İnşaat sektörü ile inşaat sanayisini birbirine karıştırmamak gerekir. Türkiye’de ekonomik faaliyet kollarına göre GSMH hesaplanmasında inşaat sanayi ile konut sahipliği ayırımı yapılmıştır. İnşaat sektörü içinde konut, en önemli olanıdır. Çünkü konut, insanların yerleşme ve barınma ihtiyacını karşılar. Konut kapsamına, her türlü konut inşaatı, ev ve apartman girmektedir (Karluk, 2009: 271-272).

Tablo 2. 6 Türkiye’ de Cari Fiyatlarla İnşaat Sektörü GSYİH Verileri (1998 2012)(Milyon TL)

SEKTÖR	GSYİH	İNŞAAT	İnşaat(Oran %)
1998	70.203.147	4.085.861	5,82
1999	104.595.916	5.687.701	5,44
2000	166.658.021	8.405.526	5,04
2001	240.224.083	10.702.029	4,46
2002	350.476.089	14.707.329	4,20
2003	454.780.659	18.405.464	4,05
2004	559.033.026	24.661.000	4,41
2005	648.931.712	28.694.134	4,42
2006	758.390.785	35.849.263	4,73
2007	843.178.421	41.013.267	4,86
2008	950.534.251	44.657.644	4,70
2009	952.558.579	36.577.637	3,84
2010	1.103.749.801	45.239.597	4,10
2011	1.297.713.210	57.751.314	4,45
2012	1.416.816.801	61.806.870	4,36

Kaynak: TUİK, Temel İstatistikler <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 01.01. 2013)

Tablo 2. 6’ya göre inşaat sektörü toplam GSYİH içinde yaklaşık olarak % 4,5’lik bir paya sahiptir. 1998 yılında GSYİH içinde % 5,82 ile en yüksek orana sahip olmuştur. Sektör kendi içinde en yüksek büyümeyi 2004 yılında gerçekleştirmiştir. Yaklaşık olarak % 35 oranında büyümüştür. 2009 yılında küresel

krizin etkisiyle ciddi bir düşüş yaşasa da 2011 yılında 2004 yılına yakın bir büyüme gerçekleştirmiştir.

Global Construction Perspectives ve Oxford Economics tarafından 2011'de yayımlanan Küresel İnşaat 2020 Raporu'na göre 2010 yılında dünya inşaat sektörünün büyüklüğü 7.2 trilyon dolara ulaşmıştır. 2020'de sektör büyüklüğünün 12 trilyon dolara çıkması Çin, ABD ve Hindistan'ın ilk 3 sırayı alarak 4.8 trilyon dolar büyüklüğe ulaşması beklenmektedir. İnşaat sektörü, Cumhuriyet'in ilk yıllarında öncelikle demiryolu hatları ve büyük su projeleriyle başlamış ve 1950'lere kadar devam etmiştir. Sektörün 1960'lı yıllardaki gelişiminin ardındaki temel etken, kamu altyapı yatırımlarıdır. Türkiye'de 1980'li yıllardan sonra ciddi gelişim göstermiş olan inşaat sektörünün büyümesi 1988 yılından sonra yavaşlamıştır. 1988'de liberalizasyon (serbestleşme) süreci ve artan faizlerle yükseliş gösteren yatırım maliyetleri sonucu olarak inşaat talebi düşmüştür. 1993-2003 döneminde Türkiye ekonomisi % 26 oranında büyürken, inşaat sektörü % 22 oranında daralmıştır. Bu daralmada bu dönemdeki kamu sektöründeki yatırımların azalması önemli etken olmuştur. 2011 yılında inşaat sektörünün GSMH içindeki payı % 5,9'dur. İnşaat sektörü içinde yer alan konut, Türkiye gibi gelişme yolunda olan ülkelerde, kent-köy ayırımının giderilmesinde ve hızlı kentleşmenin meydana getirdiği gecekondu sorununun önlenmesinde çok önemlidir. Türkiye'de sabit sermaye yatırımları içinde son yıllarda birinci sırayı almaktadır (Toprak ve Çatalbaş, 2013: 174).

1980'li yıllardan sonra konut sektörünün toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payının yükselişinde Emlak Kredi Bankası'nın konut kredilerindeki artışın ve Toplu Konut Fonu'nun kurularak konut yapımını ucuz kredi ile desteklemesinin önemli etkisi vardır. DİE Hane halkı İşgücü Anketi 1999 yılı Nisan ayı verilerine göre istihdamın yüzde 5,4'ünü oluşturan inşaat sektöründe 1,2 milyon kişi istihdam edilmektedir. Ekonomide konut talebi, krizin etkisiyle 2008 yılından sonra önemli oranda düşmüştür. 2006 yılında bir önceki yıla göre %15,5 oranında artan 2007 yılında ise artış oranı % 1,8'e gerileyen yapı inşa izinlerinde 2008 yılında % 17 oranında düşüş meydana gelmiştir. Yapı kullanım izinlerinde ise 2008 yılında % 11,9 artış görülmüştür. 2011 yılında bir önceki yıla göre yapı inşa izninde % 17 oranında azalma, yapı kullanım izninde ise % 19,1 artış olmuştur.

1972-2011 döneminde Türk müteahhitleri en fazla Rusya Federasyonu'nda (% 17,7), daha sonra Libya (% 12,9) ile Türkmenistan'da (% 10,9) iş almışlardır. Bu dönemde emek yoğun iş türlerinden ileri teknoloji ve uzmanlık gerektiren faaliyet alanlarına geçiş kaydedilmiştir. Son yıllarda pazar, ürün ve iş çeşitlenmesi hızlanmış, bazı Türk firmaları uluslararası havaalanı, demiryolları ve kentsel metro sistemleri gibi proje türlerinde uzmanlaşmaya ve dünya markalığı hedefine yönelmişlerdir. Türkiye ekonomisinde özellikle yurtdışı müteahhitlik hizmetleri 2003 yılından sonra hızla gelişmiştir. Ancak 2008-2009 yıllarında kriz sebebiyle iş hacmi daralmıştır. Türkiye, 1970'li yılların başından günümüze kadar 93 ülkede üstlenilen 202 milyar dolar değerinde 6.282'in üzerinde proje ile dünya müteahhitlik hizmetleri sektörünün önemli aktörleri arasına girmeyi başarmıştır. Her yıl ENR (Engineering News Record) tarafından, firmaların bir önceki yıl yurt dışındaki işlerden kazandıkları gelir esas alınarak yapılan performans sıralamasına göre 2011 yılında dünyanın en büyük 225 müteahhitlik firması arasında 31 Türk firması yer almıştır.

2.3.4.5. Turizm Sektörü

Turizm, “*genel olarak devamlı yaşanan yer dışında tüketici olarak tatil, dinlenme, eğlenme gibi ihtiyaçların giderilmesi amacıyla yapılan seyahat ve geçici konaklama hareketleridir*” (Kozak vd. , 1997:1). Turizm, dünya ekonomisinde son yıllarda hızla gelişen hizmet sektörüdür. 2011 yılında 24 milyar dolar olan turizm geliri, dış ödemeler dengesine net katkı açısından çok önemlidir.

Turizm kalkınma için ihtiyaç duyulan döviz girdisini sağlar. Turizmden elde edilen gelirler, yabancı ülkelere alınan ekonomik yardımlara göre daha büyük öneme sahiptir. Çünkü politik ve ekonomik kısıtlamalardan uzaktır ve herhangi bir baskı aracı olarak kullanılamaz. Diğer yandan turizm, tarımsal ürün ve hammadde ihracatından da çok daha fazla bir üstünlüğe sahiptir. Her şeyden önce, turizm mal ve hizmetlerinin fiyatları, gelişmekte olan ülkenin geleneksel ihracat ürünlerinin fiyatlarına oranla çok daha fazla kendi denetimi altındadır. Ayrıca turizm, gelişmekte olan ülkenin ihracatı için bir çeşitlendirme imkanı yaratır ve döviz gelirlerindeki büyük dalgalanmaları da ortadan kaldırır (Çeken, 2008: 6).

Turizm sektörünün yapısını oluşturan işletmeleri, genel olarak, şu şekilde sınıflandırabiliriz (Boz, 2006: 12):

- **Konaklama işletmeleri:** Oteller, Moteller, Pansiyonlar, Oberjler, Kampingler, Tatil Köyleri, Kaplıcalar ve benzeri sağlık turizm işletmeleri.
- **Yiyecek-içecek işletmeleri:** Lokanta ve benzeri yiyecek-içecek tesisleri.
- **Ulaştırma işletmeleri:** Demiryolu ulaştırma işletmeleri, Karayolu ulaştırma işletmeleri, Havayolu ulaştırma işletmeleri, Denizcilik ulaştırma işletmeleri.
- **Eğlenceye yönelik işletmeler** (Rekreasyon işletmeleri).
- **Seyahat işletmeleri:** Tur operatörleri (toptancı kuruluşlar), Seyahat acentaları (perakendeci kuruluşlar).
- **El sanatları, hatıra, hediyelik eşya vb. malların üretim ve satışını yapan işletmeler.**
- **Turizmle kısmen ya da tamamen ilgili kamu kuruluşları.**

Türkiye'ye gelen turist sayısında 1990'lardan sonra hızlı bir artış gözlenmiştir. Bunda, turizme verilen önem, turistik belgeli tesis ve yatak sayısındaki artış önemli rol oynamıştır. Genel ekonomide ve turizm sektöründeki altyapının (yol, yat limanı, ulaşım, arıtma tesisleri, haberleşme, tanıtım, personel yetiştirme) hızlı gelişimi sonucu etkilemiştir. Turizm sektörünün II. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde (1968-1972) resmi brüt turizm gelirlerinin ihracata oranı % 8,2 iken, I. Kalkınma döneminde (1963-1967) bu oran % 2,3 seviyesinde idi. III. Kalkınma döneminde (1973-1977) oran % 10,2 olmuş ve daha sonraki plan dönemlerinde yükseliş devam etmiştir. Dünya Turizm Örgütü rakamlarına göre 2011 yılında dünya turizm gelirleri 955 milyar dolardır. Uluslararası turizm talebi son 10 yıllık dönemde % 45 oranında artış göstermiş turist sayısı 2011 yılında 980 milyon kişi olmuştur. Turizm, dünyanın en hızlı gelişen sektörlerinin başında gelmektedir. Yükselen refah seviyesine paralel olarak, seyahate ayrılan gelirin ve ulaşım imkanlarının artmasıyla büyüyen uluslararası turizm pazarından en yüksek payı almak için turist çeken ülkeler arasındaki rekabet giderek artmaktadır. 1990'lı yıllar, dünya turizminin istikrarlı olarak büyümeye devam ettiği ancak rekabet ortamının giderek yoğunlaştığı dönemdir. Dünyada turist sayısında yıllık ortalama artış oranı % 4,3, turizm gelirlerinde ise % 6,5'tir. Bu artış hızı baz alınarak yapılan tahminlere göre 2020 yılında toplam turizm gelirleri 2 trilyon dolara ulaşacaktır. Dünya turizm hareketleri içinde AB ülkelerinin gelen turist ve turizm gelirinden aldıkları pay % 40'ı

geçmektedir. En çok turist çeken ülkelerin başında Fransa, İspanya ve İtalya gelmektedir. OECD ülkeleri içinde yabancı turist girişi bakımından son 5 yılda % 20,6 artışla en hızlı gelişen ülke Türkiye'dir.

Tablo 2. 7 Türkiye' de Cari Fiyatlarla Turizm Sektörü GSYİH Verileri (1998 2012)(Milyon TL)

Sektör	GSYİH	Turizm	Turizm Oran(%)
1998	70.203.147	1.783.827	2,54
1999	104.595.916	2.320.671	2,22
2000	166.658.021	4.041.429	2,42
2001	240.224.083	5.866.786	2,44
2002	350.476.089	7.986.333	2,28
2003	454.780.659	9.797.397	2,15
2004	559.033.026	12.698.236	2,27
2005	648.931.712	14.528.348	2,24
2006	758.390.785	17.041.942	2,25
2007	843.178.421	19.074.202	2,26
2008	950.534.251	21.034.516	2,21
2009	952.558.579	23.714.131	2,49
2010	1.103.749.801	25.589.586	2,32
2011	1.297.713.210	30.027.794	2,31
2012	1.416.816.801	33.314.240	2,35

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 01.01. 2013)

Tablo 2.7'ye göre turizm sektörünün GSYİH içindeki payı % 2-2,5 arasındadır. 2000, 2001 ve 2008 krizlerinde büyümesinde bir azalma yaşanmamıştır. 1998 yılından itibaren sürekli büyümüştür ve krizlerden etkilenmemiştir diyebiliriz. 2000 yılında önemli bir büyüme yaşamıştır. Ancak sektörün GSYİH içindeki payı gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında oldukça düşüktür.

Dünya Ticaret Örgüt (WTO) tahminlerine göre, 2020 yılında en fazla turist çeken bölge Avrupa'nın ardından ikinci sırada 397 milyon kişi ile Doğu Asya ve Pasifik olacaktır. 2020 yılında dünya turizm pazarından en büyük payı Avrupa alacak (% 56), bu bölgeyi % 25,4 ile Doğu Asya ve Pasifik Bölgesi izleyecektir. Türkiye, dünya turizm pazarında turist girişleri açısından % 3, turizm gelirleri açısından ise % 2,3 pay ile en büyük 20 turizm varış noktası içinde turist girişleri açısından yedinci, turizm gelirleri açısından ise onuncu sıradadır. Türkiye, Avrupa turizm pazarında turist girişlerinde % 6, turizm gelirlerinde ise % 5,1 pay Türkiye'ye 2010 yılında

gelen turistlerin % 19'sı OECD, % 21'i Rusya Federasyonu'nun dahil olduğu Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerindedir. 2010 yılında Türkiye'ye en çok turist gönderen ülke sıralamasında Almanya % 15,3 ile birinci, Rusya Federasyonu % 10,9 ile ikinci, İngiltere ise % 9,3 ile üçüncü sıradadır.

Türkiye'de sektörde doğrudan oluşturulan istihdam yaklaşık 3,3 milyon kişidir. Dolaylı istihdam ise yaklaşık 5 milyon kişidir. Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan belgeli yatak sayısı 2011 yılında 2.699 tesiste 645 bine, belediye belgeli yatak sayısı ise 9.185 tesiste 528 bine ulaşmıştır. Sektörde 6.278 seyahat acentesi faaliyet göstermektedir. 2012 yılında belgeli yatak sayısının 690 bine, belediye belgeli yatak sayısının ise 532 bine ulaşacağı, Türkiye'ye gelen turist sayısının 32,9 milyon kişi, turizm gelirin ise 26 milyar doları olacağı öngörülmektedir. Türkiye 2011 yılında (geçici verilere göre) yaklaşık 23 milyar dolar gelir elde etmiştir. Bu gelirin 17,8 milyar dolarlık kısmı, sayısı 31,3 milyon kişiye ulaşan yabancı turistlerden sağlanmıştır. 2011 yılında turizm gelirin yaklaşık dörtte birlik kısmı yurtdışında yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarından elde edilmiştir. Türkiye'de turizm sektöründe; küreselleşmenin ortaya koyduğu dinamikleri barındıran, ülkeye daha çok turist gelmesinin yanı sıra hizmet kalitesini artırmaya çalışan, pazarlama kanallarını çeşitlendirerek üst gelir gruplarını hedeflemektedir. Ayrıca doğal sermayeyi koruyan, turizmin karşılaştırmalı rekabet üstünlüğüne uygun olarak golf, termal, kongre, kurvaziyer, sağlık turizmini ve ekoturizmi ön plana çıkaran bir yapının oluşturulması amaçlanmaktadır.

Tablo 2. 8 Türkiye’de Sektörlere Göre Bir Kişiyi İstihdam Oluşturmanın Maliyeti (2006)

SEKTÖR	Toplam Yatırım (Milyon \$)	Oluşturulan İstihdam	Toplam Yatırım / Oluşturulan İstihdam(\$)	10 Milyon \$ Yatırımın Oluşturduğu İstihdam
Tarım	366	4.006	91.363	109
Madencilik	429	4.406	97.367	103
İmalat	8.384	63.365	132.313	76
Sanayi	535	7.891	67.799	147
Gıda Ve İçki	1.355	16.333	82.961	120
Dokuma/Giyim	2.197	8.032	273.531	37
Taşıt Araçları	957	4.379	218.543	46
Çimento	1.320	1.452	909.091	11
Enerji	5.423	49.959	108.549	92
Hizmetler	1.570	5.712	274.860	36
Ulaştırma	1.250	14.889	83.955	119
Turizm	899	17.459	51.492	194
Sağlık	15.924	123.188	129.266	77

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunulan B.16.0.SGB.0.10.01.00/610-43459 Sayılı ve 11.03.2008 Tarihli Soru Önergesi, “Turizm ve İstihdam”, <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/7/7-1827c.pdf> , (27.03.2013).

Yukarıda yer alan Tablo 2. 8’de, turizm sektöründe bir kişilik istihdam oluşturmak için ortalama 83.995 dolarlık yatırıma ihtiyaç duyulmaktadır. Bir kişilik istihdam için hizmet sektörünün genelinde 108.549 dolarlık, imalat sanayinde 132.313 dolarlık yatırıma gereksinim vardır. Turizm, hizmet sektörüne göre % 23, imalat sanayine göre % 37 daha ucuz iş imkanı sağlamaktadır.

BÖLÜM III

TÜRKİYE’DE REEL SEKTÖR İLE FİNANS SEKTÖRÜ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ

3.1. Literatür Taraması

Literatürde reel sektör ve finans sektörü arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma vardır. Politik sistem farklılıkları, gelenekler veya kuruluşlar hem finansal gelişmeyi hem de ekonomik büyümeyi etkileyebilmektedir. Ayrıca spesifik verilerin tatmin edici olmaması, hangi değişkenlerin kullanılacağına kesin olmaması, beklentilerin hataya dahil edilmesi ve ihmal edilen faktörlerin önemli olması bu literatürün ortak sınırlılıklarıdır (Yılmaz ve Kayalica, 2008: 105). Uluslararası literatürde parasal aktarım mekanizması kapsamında temel olarak faiz oranlarında meydana gelen değişmelerin ekonomi üzerinde oluşturduğu etkiler incelenmiş ve bu incelemeler geleneksel IS-LM analizleri çerçevesinde yapılmıştır (King, 2000: 52). Yapılan analizlerde, para politikasının kısa dönemde reel değişkenler üzerinde etkisinin olduğu, ancak uzun dönemde sadece fiyatların etkilenecek üretim düzeyinin değişmediği tespit edilmiş ve uygulama yapılan çalışmalarla bu görüşler desteklenmiştir (Leeper vd., 1996: 34).

Uygur (1993) tarafından yapılan çalışmada, konut yatırımları dışındaki yatırımların faize karşı duyarlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Sak, Özatay ve Öztürk (1996) tarafından yapılan çalışmaya göre ise, bankacılık sektörünün verdiği kredilerdeki reel değişmeler özel imalat sanayi üretiminde dalgalanmalara neden olmakta, dolayısıyla imalat sanayi için bankacılık sisteminin verdiği krediler oldukça önem taşımaktadır.

Kar ve Pentecost (2000) finans-büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Türkiye açısından finansal gelişmeyi ifade etmek için (M2Y/GSYİH), bankalardaki mevduatların gelire oranı, özel sektöre verilen kredilerin gelire oranı ile ifade edilen özel sektör kredi oranı ve yurtiçi varlık dağılımını ifade eden özel sektör kredilerinin tüm yurtiçi kredilere olan oranı kullanılmıştır. Bu göstergelerin kişi başı GSYİH büyümesi ile ilişkisine bakılan çalışmada Granger nedensellik ve Engle-Granger kointegrasyon tekniklerinden yararlanılmıştır. Analizlerde Türkiye İstatistik Kurumunun (TUIK) 1963-1995 seneleri arasındaki verilerinden yararlanılmıştır.

Finans-büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin incelendiği çalışmada özel sektöre verilen kredilerin yurtiçi kredilere olan oranı dışında tüm finansal gelişme göstergeleriyle ekonomik büyüme göstergesi arasında iki yana doğru anlamlı bir nedensellik tespit edilmiştir.

Ünalınış (2002) 1970-2001 yılları arasında finansal gelişme ekonomik büyüme ilişkisini nedensellik testi, eşbütünleşme ve hata düzeltme modelleriyle incelemiştir. Çalışmada finansal gelişmeyi temsilen kullanılan değişkenler Kar ve Pentecost'un çalışmalarında kullanılan değişkenlerle aynıdır. (VAR) ve Johansen kointegrasyon yaklaşımının da kullanıldığı araştırmada kısa dönemde "arz itişli"; uzun dönemde ise her iki yöne doğru hem "arz itişli" hem "talep takipli" bir ilişki tespit edilmiştir.

Aslan ve Küçükaksoy (2006) Türkiye için 1970-2004 döneminde yıllık verilerle finans-büyüme arasındaki nedensellik tespit edilmeye çalışılmıştır. Türkiye açısından (1970-2004) tarihleri arasında finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik tespit edilmiştir.

Acavracı, Öztürk ve Acavracı (2007) tarafından yapılan çalışmada; 1986-2006 dönemi için üçer aylık veriler yardımıyla finansal gelişme ekonomik büyüme ilişkisi analiz edilmiştir. Yaptıkları kointegrasyon analizi sonucunda yazarlar finansal gelişme-ekonomik büyüme arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki olmadığını tespit etmişlerdir. Buna rağmen yazarlar bu ilişkinin varlığını kısa dönemde de tespit etmek açısından (VAR) yöntemiyle tekrar analiz etmişler ve sonuçta kısa dönemde finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir. Çalışmada finansal gelişmeyi ifade etmek için bankacılık sektörü tarafından sağlanan yurtiçi kredilerin GSYİH'ya oranı alınırken; ekonomik büyümeyi temsilen 1987 fiyatlarıyla reel GSYİH'nın logaritması kullanılmıştır.

Demir, Öztürk ve Albeni (2007) bankacılık sektörünün ve hisse senedi piyasalarının ekonomik büyüme üzerine olan etkileri tüm ekonomi ve endüstri üzerinden incelenmiştir. Analizlerde (1995-2005) dönemi yıllık verileri kullanılmıştır. Finans-büyüme ilişkisi temel iki model üzerinden incelenmiştir. İlk modelde finansal gelişmeyi temsilen toplam hisse senedi kapitalizasyonu ve özel sektöre verilen banka kredileri; ekonomik gelişmeyi ifade etmek içinse toplam reel çıktı kullanılmıştır. İkinci modelde ise endüstriyel sektörün fonlanması ve toplam

ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkiye bakılmış; değişken olarak da toplam reel çıktı, endüstriyel sektörün kapitalizasyonu ve endüstriye verilen toplam banka kredisi kullanılmıştır. Metodolojik olarak birim kök analizi, (VAR) ve (VECM) yöntemlerinin kullanıldığı çalışmada “Model I” açısından finansal gelişme-ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Bu değişkenler arasında en az bir yönde Granger nedenselliği olduğu görülmüştür. “Model II” içinse aynı sonuçlara ulaşılamamıştır. Endüstrinin fonlanmasını temsil eden değişkenler ve ekonomik faaliyet arasındaki ilişki açık değildir.

Altunç (2008) Türkiye’de finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi nedensellik açısından incelenmiştir. 1970-2006 dönemini kapsayan verilerle yapılan çalışmada, finansal gelişme göstergeleri (M2/GSYİH), bankacılık kesiminin özel sektöre verdiği kredilerin GSYİH’ya oranı, toplam finansal varlıkların GSYİH’ya oranı ve menkul kıymetlerin GSYİH’ya oranı kullanılmıştır. Ekonomik büyümeyi ifade etmek açısından da kişi başı GSYİH’daki büyüme kullanılmıştır. Eş bütünleşme ve hata düzeltme modeline dayalı Granger nedensellik analizi ile yapılan ampirik çalışma sonucunda finansal gelişme göstergesinin (M2/GSYİH) olması durumunda “arz itişli” hipotezi destekleyecek bir sonuca ulaşılmıştır. Diğer taraftan finansal gelişme göstergesi olarak bankacılık kesimi tarafından özel sektöre verilen kredilerin ve toplam finansal varlıkların GSYİH’ya oranı ile analiz yapıldığında bahsedilen dönemde her iki yöne doğru da hem “arz itişli” hem de “talep takipli” bir nedensellik tespit edilmiştir. Menkul kıymetlerin GSYİH’ya olan oranının finansal gelişme göstergesi olarak alındığı durumda ise hata düzeltme modeline dayalı elde edilen nedensellik kişi başı GSYİH büyümesinden finansal gelişmeye doğru olmuştur.

Bankacılık krizleri ve banka kredilerinin piyasaya etkisi ile ilgili yapılan çalışmalar:

Bernanke vd. (1991) tarafından yapılan çalışmada, ABD’de 1990-1991 yıllarında yaşanan resesyon ile daha önce yaşanan beş resesyonu banka kredilerinin durumu açısından karşılaştırmışlardır. Araştırmalarının sonucuna göre, önceki beş resesyonda yerli ticari bankaların toplam kredileri ortalama olarak % 7,1 büyürken; 1990-1991 döneminde % 1,7 büyümüştür. Kredilerde yaşanan bu durumun özellikle kredi müşterilerinin bilançolarında meydana gelen düşüş nedeniyle kredi talebinde gerçekleşen azalmadan kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Ayrıca, durgunluk

döneminde bankaların sermaye kayıplarının bankaların kredi verme faaliyetlerini sınırladığını da ifade etmişlerdir.

Pazarbaşıoğlu (1996), kredi arz ve talep dengesizlik modelinden hareket ederek Finlandiya'da 1991-1992 döneminde yaşanan bankacılık krizi döneminde kredi daralmasının gerçekleşip gerçekleşmediğini incelemiştir. Çalışmasının sonucuna göre, banka kredilerinde görülen azalmanın asıl nedeni borçluların yüksek düzeyde borçlanmaları neticesinde kredi talebinde görülen dönemsel azalmadan kaynaklanmaktadır. Bunun yanında, bu dönemde, aktif kalitesindeki düşmeye, bankaları rekabetten korumak amacıyla getirilen düzenlemelerdeki azalmanın karlarda azalmaya neden olmasına ve sermaye yeterlilik oranını artırma ihtiyacına bağlı olarak bankaların kredi verme isteği azalmıştır. Ancak Finlandiya'da kredi piyasasında yaşanan bu gelişmelerin kredi daralmasının varlığına işaret etmediğini belirtmiştir.

Borensztein ve Lee (2002), Doğu Asya krizi esnasında Güney Kore'de yaşanan kredi daralması nedeniyle kredi koşullarının sıkılaştırılmasından hangi tür şirketlerin etkilendiğini araştırmışlardır. Çalışmaya göre, finansal kurumların kredi verme uygulamalarını yeni düzenlemeler ve yeni saikler altında değiştirmeye ihtiyaç duyduğu bir dönemde, kredi piyasasının genel durumuna bakılmaksızın, bazı firmalar banka kredilerine daha zor ulaşacaktır. Çalışmanın sonuçlarına göre, kriz öncesi dönemde kredilere diğer şirketlere oranla daha kolay erişen aile şirketleri, kriz nedeniyle bu önceliklerini kaybetmiş ve krediler daha etkin ve karlı çalışan firmaların lehine yeniden dağıtılmıştır. Bu sonuçlar, kredi daralmasının genel parasal sıkılaştırmadan ziyade, finansal sektördeki yapısal değişimlerin sonucu olabileceğini göstermektedir. Bu nedenle kriz döneminde uygulanacak olası bir genişletici para politikası, kredi daralmasının etkilerini azaltmaya yetmeyecektir.

Ikhide (2003), 1996-2000 yılları arasında Namibya'da özel sektör kredilerindeki azalmanın kredi daralmasına işaret edip etmediğini araştırmıştır. Çalışmasının sonuçlarına göre, bu dönemde Namibya'da faaliyet gösteren bankaların risk algılarındaki yükselme bankaların kredilerini sınırlandırmasına neden olmuş ve özel sektör kredilerinde daralma gerçekleşmiştir. Bu dönemde özellikle kredi piyasasına yeni katılan firmalar kredilerin sınırlandırılmasından olumsuz

etkilenmiştir. Zira bu firmaların önemli bir kısmı yeterli teminata sahip değildir. Sahip olan firmalar ise kredi piyasalarındaki kısa geçmişleri yüzünden kredi başvurularında daha sıkı incelemeye tabi tutulmuştur.

Civcir (2003), Türkiye'de 2001 krizini izleyen dönemde kredi daralmasının gerçekleşip gerçekleşmediğini incelemiştir. Yazar, kriz sonrası dönemde kredilerdeki azalmanın yalnızca kredi arzındaki daralma ile açıklanamayacağını ve aynı dönemde ekonomik durgunluğun yanında kredi talebinde de önemli ölçüde azalma olduğunu belirtmiştir. Türkiye'de kısa süreli de olsa kredi daralmasının gerçekleştiğini belirten yazar, çalışmasında elde ettiği sonuçların banka ve firma bilançolarındaki gelişmelerin detaylı analiziyle desteklenmesi gerektiğini düşünmektedir. Yazara göre Türkiye'de kriz sonrası dönemdeki kredi arzındaki azalmanın temel nedeni ise bankacılık sisteminin etkin ve sağlıklı işlememesidir.

Bernanke ve Blinder (1992) tarafından yapılan çalışmada, 1959-1978 dönemi için Amerikan ekonomisi üzerine VAR analizi kapsamında yaptıkları çalışmalarında banka kredi kanalını incelemişlerdir. Yazarlar, faiz oranlarında meydana gelen değişimler karşısında banka mevduatları, banka menkul kıymet stokları, banka kredileri, işsizlik oranları ve fiyatların vereceği tepkileri ortaya koymaya çalışmışlardır. Daraltıcı para politikalarının uygulanması sonucunda bankaların menkul kıymet yatırımlarının kredilere kıyasla daha fazla azaldığı belirtilmiştir. Ayrıca, banka kredileri ile reel piyasa faaliyetlerindeki uyumun eşzamanlı olarak ortaya çıktığı vurgulanmıştır. Yazarlar tarafından ulaşılan bu sonuçlar, kredi kanalının etkin bir şekilde işlediğini göstermiş, ancak menkul kıymet yatırımlarında bir daralma söz konusu olduğu için bu etkinliğin kısmi olduğu belirtilmiştir. Garretsen ve Swank (1998) ve Bacchetta ve Ballabriga (2000) tarafından yapılan çalışmalar, bu çalışmayı desteklemektedir.

Sims (1992), G-7 ülkelerini dikkate alarak yaptığı çalışmasında, parasal aktarım mekanizmalarından olan faiz kanalını incelemiştir. Ramey (1993), merkez bankalarının finansal ve reel sektörün etkileşimi hakkındaki bilgisinin gelişmesi, para politikasında meydana gelen değişikliklerin reel sektöre etkilerini doğru yorumlayabilmesi ve parasal hedefleri daha gerçekçi olarak belirleyebilmesi için uygulanacak olan para ve kredi kanallarının önemini vurgulamıştır.

Bernanke ve Gertler (1995), para politikasında meydana gelen değişmelerin sadece faiz oranlarını etkilediği görüþüne karþı çıkarak, kredi kanalı mekanizmasının faiz oranı kanalının açıklarının giderilmesinde büyük bir öneme sahip olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmacılar, kredi kanalının özgün bir mekanizma olduğunu ve faiz kanalına alternatif olarak ortaya çıkmadığını savunmuşlar ve kredi kanalı mekanizması sayesinde faiz oranı kanalı yoluyla oluşacak etkilerin kuvvetlendiğini vurgulamışlardır.

Taylor (1995), para politikası kararlarının, reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve enflasyon değişmeleri üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu savunmuştur. Diğer taraftan, Oliner ve Rudebusch (1996) ise, Amerikan ekonomisi üzerinde 1974-1991 dönemine ilişkin analizlerinde kredi kanalının parasal aktarım mekanizması üzerinde önemli bir rol oynamadığını ileri sürmüşlerdir. Oliner ve Rudebush (1996)'un elde ettiği sonuçları destekleyen çalışmalar, Hollanda ekonomisi üzerine inceleme yapan Kakes (2000) tarafından da elde edilmiş ve kredi kanalının önemli bir para politikası kanalı olmadığı vurgulanmıştır.

Diğer uluslararası çalışmalarda, Bredin ve O'Reilly (2004), De Bondt (2002), Ferreira (2007), Holtemöller (2002), Hülsewig vd. (2001), Kashyap ve Stein (2000), Kishan ve Opiela (2000) parasal aktarım mekanizmalarından olan kredi kanalının reel sektöre olan etkileri analiz edilmiştir.

Gündüz (2001), Türkiye ekonomisi üzerine yapılan çalışmada kredi kanalının etkin bir parasal aktarım mekanizması olup olmadığı sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır. Türkiye'de parasal aktarım mekanizmasını banka kredi kanalı yoluyla analiz etmiş ve bu kanalın işlediği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca yazar, parasal daralmanın banka kredilerini ve bankaların elde tuttuğu menkul varlıkları azalttığını belirtmiştir. Buna karşın Çavuşoğlu (2002) yaptığı çalışmasında, Türkiye ekonomisinde banka kredisi kanalının etkin bir varlığının olduğu yönünde bir sonuç bulamamıştır.

Çiçek (2005), Türkiye'de 1995-2003 yılları arasında parasal aktarım mekanizmasını incelemiş ve banka kredi kanalının reel sektörün finansmanında etkili olmadığını vurgulamıştır. Ayrıca, Türkiye'de banka kredi kanalı, döviz kuru kanalı ve varlık fiyatları kanallarının, para politikasının reel ekonomi üzerindeki etkinliğini azaltmasına rağmen fiyatlar üzerindeki etkinliğini artırdığını vurgulamıştır.

Şengönül ve Thorbecke (2005), Türkiye üzerine yapılan analizde, kredi kanalının etkin işlediği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada, daraltıcı para politikasının likiditesi düşük bankaların kredi arzını daha fazla etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Öztürkler ve Çermikli (2007), Türkiye’de 1990-2006 yılları arasında para politikası şoklarının etkilerini araştırmışlardır. Yapılan çalışmada, para politikası şoklarından bankaların kullandıkları reel kredilere yönelik tek yönlü; reel kredi ile sanayi üretimi arasında ise iki yönlü bir ilişkinin varlığını gösteren bulgulara ulaşılmıştır.

Örnek (2009), Türkiye’nin 1990-2006 yılları arası üçer aylık verilerini parasal aktarım mekanizmalarının etkilerini test etmek amacıyla VAR modeli kapsamında etki tepki fonksiyonlarını ve varyans ayrıştırma yöntemini kullanılarak yapmıştır. Araştırmanın ampirik bulguları, Türkiye’de geleneksel faiz oranı ve döviz kuru kanallarının çalıştığını, hisse senedi fiyatı ve banka kredi kanallarının istatistiksel olarak anlamlı çıkmadığını göstermiştir.

Erdoğan ve Beşballı (2009), 1996:06-2006:09 dönemine ait veriler kullanılarak incelenmiş çalışmalarında, banka kredileri kanalının Türkiye’de işleyişini analiz etmişlerdir. Çalışmada VAR yöntemi ile kredi kanalının geçerliliği analiz edilmiş ve Türkiye’de kredi kanalının kısmen işlediğini göstermiştir.

3.2. Ampirik Uygulama

Finans sektörü ile reel sektör arasındaki ilişkinin analiz edilmesinde öncelikle serilerin durağanlık özelliklerinin incelenmesi gerekmektedir. Durağan olmayan serilerin analizde kullanılması ile elde edilecek sonuçların güvenilirliği tartışmalıdır. Ayrıca değişkenler arasındaki ilişkinin analiz edilmesinde kullanılacak olan metodun belirlenmesi açısından da serilerin durağanlık derecelerinin tespit edilmesi önemlidir. Aksi takdirde model seçiminde serilerin seviyelerinde durağan olmaları veya birinci farklarında durağan olmaları durumu dikkate alınmalıdır.

3.2.1. Genişletilmiş Dickey Fuller Birim Kök Testi

Durağanlık genel olarak; sabit ortalama, sabit varyans ve seriye ilişkin iki değer arasındaki farkın zamana değil, yalnızca iki zaman değeri arasındaki farka bağlı olması şeklinde tanımlanmaktadır. Zaman serisi analizi, oluşturulan gözlem setinin söz konusu zaman periyodundaki gelişimini görme açısından gereklidir

(Brockwell ve Davis, 2006: 8). Zaman serileri, deterministik veya stokastik bir eğilimden dolayı durağanlık niteliğine sahip olmayabilir. Durağan olmayan serilerin varyansı ve ortalaması zamana bağlı olarak değişmektedir. Zaman sonsuza doğru ilerledikçe varyans da sonsuza gitmektedir (Berber ve Artan, 2004: 11).

Zaman serisi verilerine dayanan ekonometrik modellerde serilerin zaman serisi özelliklerinin bilinmesi ve bu özelliklerin dikkate alınması gerekir. İktisadi zaman serilerinin, değişkenler üzerinde ekonometrik olarak anlamlı ilişkiler elde edilebilmesi için durağan olması gerekmektedir (Tarı, 2005: 380). Bu çalışmada serilerin durağanlık özelliklerinin tespiti için Geliştirilmiş Dickey-Fuller (1979, 1981) testi ve Phillips-Perron testi (1988) testleri yapılacaktır. ADF ve PP testleri ile serilerin durağan olmadığı boş hipotezi test edilmektedir. Boş hipotezin reddedilmesi durumunda serilerin durağan olduğu sonucuna varılmaktadır. ADF testi için aşağıdaki modeller tahmin edilmektedir (Enders, 1995: 225):

$$\Delta Y_t = \lambda Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^p \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta Y_t = a_0 + \lambda Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^p \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = a_0 + \lambda Y_{t-1} + \beta_\tau + \alpha_i \sum_{i=1}^p \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

(1) numaralı denklem sabit terimsiz ve trendsiz; (2) numaralı denklem sabit terimli; (3) numaralı denklem ise sabit terim ve trendli olarak tahmin edilmektedir. Söz konusu denklemlerde, Y_t değişkenleri göstermektedir. Birinci fark operatörünü; p , gecikme uzunluğunu; t ise hata terimini göstermektedir. Durağanlık testi gerçekleştirilirken $\lambda=0$ sıfır hipotezi test edilmektedir. Alternatif hipotez $\lambda \neq 0$ 'dır. Test sonucunda elde edilen ADF-t istatistiği MacKinnon (1990) kritik değerinden mutlak olarak büyükse, sıfır hipotezinin reddedileceğinden λ katsayısı istatistiki olarak anlamlı olur ve böylece serilerin durağan olduğu sonucuna ulaşılır. Diğer yandan ADF-t istatistiği mutlak olarak kritik değerlerden küçükse, sıfır hipotezi kabul edilir. Bu λ katsayısının istatistiki olarak anlamlı olmadığı anlamına gelir ve böylece serilerin durağan olmadığı sonucuna ulaşılır. Serilerin durağan olmaması durumunda aynı testler serilerin birinci farklarına uygulanır.

Durağanlık testleri gerçekleştirilirken modelin gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ve Schwarz Bayesian Kriterinden (SBC) yararlanılarak

belirlenebilir. Bu kriterlerden en yaygın olarak kullanılanı Akaike Bilgi Kriteri değeri aşağıda yer alan formülle hesaplanmaktadır (Kadılar, 2005: 234):

$$AIC = T \ln \sigma^2 \varepsilon + 2M \quad (4)$$

Burada M modelin parametre sayısını göstermektedir. Mevsimsel olmayan Box-Jenkins modelleri için $M=p+q$; mevsimsel modeller için $M=p+q+P+Q$ olmaktadır. Modelde sabit terim olması durumunda parametre sayısına 1 eklemek gerekmektedir. AIC'e alternatif olarak geliştirilen SBC değeri de aşağıda yer alan formülle hesaplanmaktadır (Kadılar, 2005: 234):

$$SBC = T \ln \sigma^2 \varepsilon + M \ln T \quad (5)$$

AIC ve SBC arasındaki tek fark AIC formülündeki 2 yerine SBC'de $\ln T$ teriminin gelmesidir. Söz konusu ($\ln T$) terim küçük örneklem için ($50 < T < 150$ gibi) 4 ile 5 arasında değer almaktadır. Bu fark SBC'nin AIC'e göre daha az parametrelili modelleri seçme eğilimli olmasını sağlamaktadır. Bu açıdan SBC AIC'e göre tercih edilebilmektedir (Kadılar, 2005: 234).

Serilerin farklarının alınması, değişkenlerin geçmiş dönemlerde maruz kaldığı şokların etkisini yok etmekle birlikte değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin de ortadan kalkmasına neden olmaktadır. İşte eşbütünleşme analizi, iktisadi değişkenlere ait seriler durağan olmasalar bile, bu serilerin durağan bir doğrusal kombinasyonunun var olabileceğini ve bunun ekonometrik olarak belirlenebileceğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı eşbütünleşme analizi ile belirlenebilir (Tarı, 2005: 405-406). Genel olarak, Y ve X dizileri $I(d)$ ise ve d aynı değerse iki dizi eşbütünlüktür ve aralarındaki regresyon da güvenilir sonuçlar verecektir (Gujarati, 2006: 726).

En küçük kritik değere sahip olan modelin gecikme uzunluğu optimal gecikme uzunluğu olarak alınır. Gecikme uzunluklarının seçiminde modelin otokorelasyon taşıyıp taşımadığına da bakılır. Otokorelasyon söz konusu ise kritik değeri küçük olan bir diğer modele geçilir ve aynı işlem bu model içinde tekrar edilir.

ADF testine ek olarak serilerin durağanlık özelliklerini belirlemek amacıyla PP (Phillips-Perron) testi gerçekleştirilebilir. PP testi, bağımlı değişkenin gecikmeli

farklarının hariç tutularak (1), (2) ve (3) numaralı denklemlerin tahmin edilmesine dayanır. Bu metot serisel ilişki için parametrik olmayan bir düzeltme kullanır ve otokorelasyonun bilinmeyen şekillerinin varlığı ile heteroskedastiside durumunu dikkate alır.

3.2.2. Johansen Eşbütünleşme Testi

Değişkenlerin birinci farklarında durağanlığın sağlanması durumunda değişkenler arasında koentegrasyon (eşbütünleşme) ilişkisinin olup olmadığının test edilmesi gerekmektedir. Değişkenlerin koentegrasyon ilişkisi içinde bulunmaları değişkenler arasında lineer bir kombinasyonun bulunduğu anlamına gelir. Bu durum değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğunu gösterir. Değişkenler arasındaki koentegrasyon ilişkisinin incelenmesinde Engle ve Granger (1987) iki aşamalı yöntem veya Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) yöntemleri kullanılabilir. Bu testlerin uygulanabilmesi için serilerin aynı dereceden durağan olmaları gerekmektedir. Serilerin farklı derecelerde durağan olması halinde koentegrasyon ilişkisi araştırılmamaktadır. Sistemdeki eşbütünleşme özelliklerinin araştırılması için Johansen (1991) tarafından geliştirilen vektör otoregresyon (VAR) yaklaşımına ilişkin model aşağıdaki gibidir:

$$\Delta Y_t = \mu + \Gamma \sum_{i=1}^p \Gamma_i \Delta Y_{t-i} + \Pi Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (6)$$

Yukarıdaki denklemde Y ile $(nx1)$ boyutundaki değişkenler vektörünü, μ sembolü $(nx1)$ sabit terimler vektörünü, p kalıntıları temiz dizi yapacak uygun gecikme sayısını, ε_t beyaz gürültülü süreci, Γ ve Π katsayılar matrislerini göstermektedir. Katsayı matrisi Π uzun dönem ilişkileri ile ilgili bilgiyi içermektedir (Bilgin ve Şahbaz, 2009: 185).

Bu yöntemde koentegrasyon vektörlerinin sayısını tespit etmek için trace testinden yararlanılacaktır. Trace testinde koentegrasyon vektörlerinin sayısının $r=0$ ve 1 'e eşit veya küçük olduğu sıfır hipotezi test edilecektir. $r=0$ sıfır hipotezinin reddedilmesi durumunda 1 koentegrasyon vektörü; $r=1$ sıfır hipotezinin reddedilmesi 2 koentegrasyon vektörünün bulunduğu sonucuna varılacaktır. Koentegrasyon testi yapılırken kullanılacak modelin gecikme uzunluğu ve türü AIC ve SBC'e göre belirlenebilir. Koentegrasyon testi sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin tespit edilmesi durumunda Vektör Hata Düzeltme Modeli

(VECM) oluşturulacaktır. Engle ve Granger (1987)'a göre, değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisini gösteren eşbütünleşme, vektör hata düzeltme modelinin kurulabilmesini sağlamaktadır. Dengeden sapmalar, sistemdeki değişkenlerin kısa dönem dinamiklerini etkilemektedir. Değişkenler bu sapmaları kısa dönemde hata düzeltme teriminin katsayısının ifade ettiği uyarılma parametreleri oranında düzeltmektedir (Bilgin ve Şahbaz, 2009: 186).

3.2.3. Nedensellik Testi

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu durumlarda Granger (1988) bu değişkenler arasındaki kısa dönem nedensellik ilişkisinin VECM kullanılarak incelenmesi gerektiğini savunmuştur. Granger (1988)'e göre VECM iki kanaldan nedensellik ilişkisini ortaya koyar. Birinci kanal, açıklayıcı değişkenlerin parametrelerinin istatistiksel olarak anlamlılığı ile test edilir. İkinci kanal ise, hata düzeltme teriminin parametresinin istatistiksel olarak anlamlı olmasını gerektirir. Bu kanallardan en az birinin anlamlı çıkması, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin tespiti için yeterlidir. Ayrıca bu kanallar kısa ve uzun dönem nedensellik hakkında da bilgi vermektedir. Açıklayıcı değişkenlerin grup halinde istatistiki olarak anlamlı olması durumunda kısa dönemli nedensellik, hata düzeltme teriminin istatistiki olarak anlamlı olması durumunda ise uzun dönemli nedensellik söz konusu olacaktır.

Granger nedensellik ilişkisinin araştırılmasında kullanılacak olan VECM veya VAR modelleri sonucunda elde edilecek Granger nedensellik bulguları üç farklı durumu gösterecektir:

- Tek yönlü nedensellik: “GSYİH” değerlerinden “KREDİ” değerlerine doğru bir nedensellik veya “KREDİ” değerlerinden “GSYİH” değerlerine doğru bir nedensellik durumundan sadece birinin söz konusu olması.

- Çift yönlü nedensellik: “GSYİH” değerlerinden “KREDİ” değerlerine doğru bir nedensellik ve “KREDİ” değerlerinden “GSYİH” değerlerine doğru bir nedenselliğin aynı anda bulunması.

- “GSYİH” değerleri ve “KREDİ” değerlerinin birbirinden bağımsız olması.

Granger nedensellik analizi nedenselliğin yönü ile ilgili bir fikir vermesine rağmen nedenselliğin işareti hakkında bir bulgu vermemektedir. Ayrıca bağımlı değişkeni etkilediği düşünülen değişkenlerin ağırlıkları ile ilgili de bir bilgi sunmamaktadır. Bu bakımdan değişkenler arasındaki dinamik ilişkilerin ortaya konmasına yönelik olarak etki-tepki (impulse-response) fonksiyonlarına ilişkin analizler yapılabilir.

Hata terimi, zaman serisi modellerinde genellikle şokları temsil etmek amacıyla kullanılmaktadır. Buna bağlı olarak sistemdeki her bir değişkenin kendi ve diğer değişkenlerin hatalarına karşı reaksiyonu etki-tepkiler olarak adlandırılmaktadır. Aynı büyüklüğün iki farklı görünümünü ifade eden etki-tepkiler ile ilgili olarak; şoku veren değişken yönünden etki, şoku alan değişken yönünden ise tepki söz konusu olmaktadır. Etki-tepki analizi, iki değişken arasında değişkenlerden birinin diğerine neden olduğu yargılamasına dayanmaktadır (Özer ve Türkyılmaz, 2005: 101).

Etki-tepki fonksiyonları, incelenen modeldeki içsel değişkenlere ait rassal hata serilerinde meydana gelen şokların içsel değişkenler üzerindeki etkileri araştırmak için kullanılmaktadır. Bu fonksiyonlar, rassal hata serilerinin birinde ortaya çıkan bir birimlik şok sonucunda içsel değişkenlerin bu şoklara tepkisini göstermektedir (Kadılar, 2000: 88). Etki-tepki fonksiyonları VAR analizinde incelenen değişkenler arasındaki dinamik ilişkileri ve simetrik ilişkileri belirler (Özgen ve Güloğlu, 2004: 93-114).

3.3. Uygulama Aşaması

Çalışmada takip edilen ekonometrik yöntem şu şekildedir: Öncelikle zaman serileri birim kök testine tabi tutulmuş, serilerin durağan olup olmadığı araştırılmış, daha sonra değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü incelemek için Granger nedensellik analizi uygulanmıştır. Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını araştırmak içinse Johansen eşbütünleşme (kointegrasyon) analizi kullanılmıştır.

3.3.1. Nedensellik Analizi Uygulaması Bulguları

Nedensellik testinde Türkiye'ye ait 1999-2012 yılları arasındaki üçer aylık zaman serisi verileri analiz edilecektir. Nedensellik testi uygulamadan önce bu 8

verinin (GSYİH(Tarım, sanayi, hizmet ve toplam) ve Krediler(Tarım, sanayi, hizmet ve toplam)) durağanlıkları birim kök analizi ile test edilecek, ardından koentegrasyon analizine tabi tutularak aralarında eşbütünleşiklik olup olmadığı test edilecektir. Bunların tamamlanmasından sonra Granger nedensellik analizi yapılacaktır.

3.3.1.1 Birim Kök Testi Sonuçları

Tablo 3. 1 Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Test Seviyesi	Katsayılar	Denklem Tipi	Karar
Kredi(Tarım)	Düzyey	-2,696	ADF (4)	I(1)
	Fark	-2,866*	ADF (6)	
Kredi(Sanayi)	Düzyey	-2,806	ADF (3)	I(1)
	Fark	-4,590***	ADF (3)	
Kredi(Hizmet)	Düzyey	-0,564	ADF (0)	I(1)
	Fark	-4,234***	ADF (3)	
Kredi(Toplam)	Düzyey	-0,648	ADF (0)	I(1)
	Fark	-4,558***	ADF (5)	
GSYİH(Tarım)	Düzyey	-2,721	ADF (0)	I(1)
	Fark	-3,496***	ADF (0)	
GSYİH(Sanayi)	Düzyey	-2.811	ADF (1)	I(1)
	Fark	-3.040**	ADF (1)	
GSYİH(Hizmet)	Düzyey	-2,530	ADF (2)	I(1)
	Fark	-2,606*	ADF (1)	
GSYİH(Toplam)	Düzyey	-2,930	ADF (1)	I(1)
	Fark	-3,485***	ADF (1)	

***, ** ve *, sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Türkiye'ye ait değişkenlerin seviyelerine uygulanan ADF test sonuçları, ülkenin sektörel GSYİH ve sektörel banka kredileri göstergelerine ait tüm verilerin durağan olmadığı görülmüştür. Bu nedenle durağan çıkmayan bu verilerin birinci derece farkları alınarak durağan hale getirilmiştir. Bu verilerin birinci farkları durağan haldedirler ve zaman serilerinin ADF test sonuçları yukardaki tabloda verilmiştir.

3.3.1.2. Granger Nedensellik Testleri

Tablo 3. 2 Toplam Krediler değişikliği ile GSYİH arasında Granger Nedensellik Testleri

	H ₀ : Toplam Krediler değişikliği GSYİH değişikliğinin Granger Nedeni değildir	H ₀ : GSYİH değişikliği Toplam Krediler değişikliğinin Granger Nedeni değildir
Bir Gecikme	4,080 ^{**}	-33,695 ^{***}
İki Gecikme	0,235	12,679 ^{***}
Üç Gecikme	0,396	8,626 ^{***}
Dört Gecikme	0,887	7,645 ^{***}

Not: Rakamlar F değerlerini göstermektedir. ^{***}, ^{**} ve ^{*}, sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Yukarıdaki tablodan görüldüğü gibi GSYİH büyüme oranından (veya GSYİH değişikliğinden) ekonomideki toplam kredilerin büyüme oranına (değişikliğine) doğru güçlü bir nedensellik söz konusu olmaktadır. Ekonomideki toplam kredi değişikliğinden GSYİH büyümesine doğru nedensellik çok zayıf kalmaktadır.

Tablo 3. 3 Hizmet sektörü kredileri ile hizmet sektörü GSYİH arasında Granger Nedensellik Testleri

	H ₀ : H.S. Krediler değişikliği H.S. GSYİH değişikliğinin Granger Nedeni Değildir	H ₀ : H.S. GSYİH değişikliği H.S. Kredi değişikliğinin Granger Nedeni değildir
Bir Gecikme	2,201	5,1759 ^{**}
İki Gecikme	0,795	3,9744 ^{**}
Üç Gecikme	0,463	2,626 [*]
Dört Gecikme	0,362	1,190

Yukarıdaki tablodan görüldüğü gibi nedenselliğin yönü hizmet sektörü GSYİH büyümesinden (veya değişikliğinden) hizmet sektörüne verilen kredi değişikliğine doğru olmaktadır. Hizmet sektörü kredi değişikliğinden hizmet sektörü GSYİH değişikliğine bir nedensellik söz konusu olmamaktadır.

Tablo 3. 4 Sanayi sektörü kredileri ile sanayi sektörü GSYİH arasında Granger Nedensellik Testleri

	H ₀ : S.S. Krediler değişikliği S.S. GSYİH değişikliğinin Granger Nedeni değildir	H ₀ : S.S. GSYİH değişikliği S.S. Kredi değişikliğinin Granger Nedeni değildir
Bir Gecikme	3,423*	14,796***
İki Gecikme	0,749	6,907***
Üç Gecikme	0,420	7,928***
Dört Gecikme	0,908	4,576***

Yukarıdaki tablodan görüldüğü gibi nedenselliğin yönü sanayi sektörü GSYİH büyümesinden sanayi sektörüne verilen kredi değişikliğine doğru olmaktadır. Sanayi sektörü kredi değişikliğinden sanayi sektörü GSYİH değişikliğine nedensellik zayıf kalmaktadır.

Tablo 3. 5 Tarım sektörü kredileri ile tarım sektörü GSYİH arasında Granger Nedensellik Testleri

	H ₀ : T.S. Krediler değişikliği T.S. GSYİH değişikliğinin Granger Nedeni değildir	H ₀ : T.S. GSYİH değişikliği T.S. Kredi değişikliğinin Granger Nedeni değildir
Bir Gecikme	6,088***	0,002
İki Gecikme	3,376**	0,326
Üç Gecikme	2,508*	0,329
Dört Gecikme	1,235	1,029

Yukarıdaki tablodan görüldüğü gibi nedenselliğin yönü tarım sektörüne verilen kredi değişikliğinden tarım sektörü GSYİH değişikliğine doğru olmaktadır. Tarım sektörü GSYİH değişikliğinden tarım sektörüne verilen kredi değişikliğine doğru bir nedensellik söz konusu olmamaktadır.

3.3.1.3. Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

GSYİH ve kredi verileri kullanılarak her bir sektör için kendi aralarında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını görebilmek için eşbütünleşme testinin yapılması gerekmektedir. Uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını test etmek için **Maximum Eigen** ve **Trace** istatistikleri kullanılmaktadır.

Johansen eşbütünleşme testiyle değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki araştırılırken kurulan VAR' daki gecikme sayısı önemlidir. Gecikme sayısını belirlerken Akaike bilgi kriteri (AIC), Schwarz kriterleri (SW), Hannan –Quinn kriterleri kullanılabilir. Ekonometrik uygulamamızda ise Schwarz kriteri kullanılarak gecikme uzunluğu Türkiye'ye ait veriler için (1) olarak elde edilmiştir.

Türkiye için Johansen Eşbütünleşme test sonuçları elde edilirken maximum eigen değer (Max.) ve trace istatistikleri değerlerinden yararlanılmıştır. Ekonometrik analizde “r” koentegrasyon vektör sayısını göstermektedir. Eşbütünleşme test sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3. 6 Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları Grup 1

Seriler: LT_GSYİH_SA, LK_TARIM Mevsimsellikten Arındırılmış ve Logaritması Alınmış Tarım GSYİH ve Logaritması Alınmış Tarım Krediler)

İz Testi				Maksimum Öz Değer Testi			
H ₀	H ₁	Test İstatistiği	%5 Kritik Değer	H ₀	H ₁	Test İstatistiği	%5 Kritik Değer
r=0	r≥1	6,1867	15,4947	r=0	r≥1	6,159	14,2646
r≤1	r≥2	0,02769	3,841466	r≤1	r≥2	0,02769	3,841466

Yukarıdaki tablo, mevsimsellikten arındırılmış tarım sektörü GSYİH (LT_GSYİH_SA) ile tarım sektörü kredileri (LK_TARIM) arasında eşbütünleşme vektörünün olmadığını göstermektedir.

Tablo 3. 7 Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları Grup 2

Seriler: LGSYİH_SA, LT_KREDİ (Mevsimsellikten Arındırılmış ve Logaritması Alınmış Toplam GSYİH ve Logaritması Alınmış Toplam Krediler)

İz Testi				Maksimum Öz Değer Testi			
H ₀	H ₁	Test İstatistiği	%5 Kritik Değer	H ₀	H ₁	Test İstatistiği	%5 Kritik Değer
r=0	r≥1	17,388	15,494	r=0	r≥1	12,569	14,264
r≤1	r≥2	4,819	3,841	r≤1	r≥2	4,819	3,841

*%5 düzeyinde temel hipotezin reddedildiğini açıklar.

Yukarıdaki tablo, mevsimsellikten arındırılmış toplam GSYİH (LGSYİH_SA) ile toplam krediler (LK_TOPLAM) arasında bir eşbütünleşme vektörü olduğunu göstermektedir.

Tablo 3. 8 Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları Grup 3

Seriler: LH_GSYİH_SA, LK_HİZMET (Mevsimsellikten Arındırılmış ve Logaritması Alınmış Hizmet GSYİH ve Logaritması Alınmış Hizmet Krediler)

İz Testi				Maksimum Öz Değer Testi			
H ₀	H ₁	Test İstatistiği	%5 Kritik Değer	H ₀	H ₁	Test İstatistiği	%5 Kritik Değer
r=0	r≥1	19,156	15,49471	r=0	r≥1	16,231	14,26460
r≤1	r≥2	2,9255	3,841466	r≤1	r≥2	2,9255	3,841466

*%5 düzeyinde temel hipotezin reddedildiğini açıklar.

Yukarıdaki tablo, mevsimsellikten arındırılmış hizmet sektörü GSYİH (LH_GSYİH_SA) ile hizmet sektörü kredileri (LK_HİZMET) arasında bir eşbütünleşme vektörü olduğunu göstermektedir.

Tablo 3. 9 Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları Grup 4

Seriler: LS_GSYİH_SA, LK_IMALAT(Mevsimsellikten Arındırılmış ve Logaritması Alınmış Sanayi GSYİH ve Logaritması Alınmış İmalat Krediler)

İz Testi				Maksimum Öz Değer Testi			
H ₀	H ₁	Test İstatistiği	%5 Kritik Değer	H ₀	H ₁	Test İstatistiği	%5 Kritik Değer
r=0	r≥1	16,818	15,4947	r=0	r≥1	13,0692	14,2646
r≤1	r≥2	3,749	3,841466	r≤1	r≥2	3,7491	3,841466

*%5 düzeyinde temel hipotezin reddedildiğini açıklar.

Yukarıdaki tablo, mevsimsellikten arındırılmış sanayi sektörü GSYİH (LS_GSYİH_SA) ile imalat sektörü kredileri (LK_IMALAT) arasında bir eşbütünleşme vektörü olduğunu göstermektedir.

Yukarıdaki eşbütünleşme testlerinden hareketle tahmin edilen Vektör Hata Düzeltme modellerinden (VEC modelleri) toplam GSYİH ile toplam krediler, hizmet sektörü GSYİH ile hizmet sektörü kredileri ve sanayi sektörü GSYİH ile sanayi sektörü kredileri arasındaki uzun dönemli ilişkileri aşağıdaki gibi yazabiliriz.

$$LGSYİH_SA = 10,12404 + 0,467338*LK_TOPLAM + U_t$$

$$s.s \quad (0,01317)$$

$$t \quad [-35,4772]$$

Yukarıdaki denkleme göre, toplam kredilerde % 1'lik artış toplam GSYİH'da yaklaşık olarak % 0,47'lik artış oluşturmaktadır.

$$LH_GSYİH_SA = 13,87609 + 0,152017*LK_HIZMET + U_t$$

$$s.s \quad (0,01191)$$

$$t \quad [-12,7673]$$

Yukarıdaki denkleme göre, hizmet sektörü kredilerinde % 1'lik artış hizmet sektörü GSYİH'da yaklaşık olarak % 0,15'lik artış oluşturmaktadır.

$$LS_GSYİH_SA = 10,81411 + 0,271557*LK_SANAYI + U_t$$

$$s.s \quad (0,02733)$$

$$t \quad [-9,93588]$$

Yukarıdaki denkleme göre, sanayi sektörü kredilerinde % 1'lik artış sanayi sektörü GSYİH'da yaklaşık olarak % 0,27'lik artış oluşturmaktadır.

$$LT_GSYH_SA = 13,00871 + 0,096307 * LK_TARIM + U_t$$

$$s.s \quad (0,01831)$$

$$t \quad [-5,25993]$$

Yukarıdaki denkleme göre, tarım sektörü kredilerinde % 1'lik artış tarım sektörü GSYİH'da yaklaşık olarak % 0,09'luk artış oluşturmaktadır.

Tablo 3. 10 VECM Hata Düzeltme Katsayıları

Hata Giderme	LK_Hizmet	LK_Sanayi	LK_Tarım	LK_Toplam
Denge Hatası (Kredi)	-0.127697	-0.087796	-0.338856	-0.033875
	(0.06809)	(0.09467)	(0.14277)	(0.10952)
	[-1.87540]	[-0.92741]	[-2.37347]	[-0.30932]

Standart hatalar parantez içinde, t istatistikleri ise köşeli parantez içinde gösterilmiştir.

Vektör hata giderme modeli GSYİH ve Kredi miktarları ile onun belirleyicileri arasındaki kısa dönemli ilişkilerini göstermektedir. Kısa dönem dinamikleri ile uzun dönem arasındaki ilişkiler hata düzeltme mekanizması ile dengelenmektedir. Kredi ve GSYİH fonksiyonlarına ait ayarlama hızı parametreleri tablo 3.10' da sunulmuştur.

Kredi Hizmet'te kısa vadede meydana gelen dengesizliklerin yaklaşık % 12,7'si, Kredi Sanayi'de ortaya çıkan kısa dönem dengesizliklerin yaklaşık % 8,7'si, Kredi Tarım'da meydana gelen kısa dönem dengesizliklerin yaklaşık % 33,8'i ve Kredi Toplam'da ortaya çıkan kısa dönem dengesizliklerin yaklaşık % 33,8'inin düzeltilmesi bu sektörlerle yönelik uzun dönem dengesine yöneleceğini işaret etmektedir. Buradaki katsayılar istatistiki olarak anlamlıdır.

3.3.1.3. Bulguların Değerlendirilmesi

Türkiye' de reel sektör ile finans sektörü arasındaki ilişkiyi tespit etmek için yapılan çalışmada üç adet analiz yöntemi kullanılmıştır. Bunlar;

ADF (Birim Kök Testi), bu teste göre durağan olmayan serilerin birinci farkları alındığında seriler durağan olmaktadır. Kısa dönem ve uzun dönem ilişkiyi

tespit etmek için gereken şart serilerin durağan çıkmalarıdır. Bu şart sağlandığı için diğer analizlere yapılmıştır.

Granger Nedensellik Testi, daha öncede belirttiğimiz gibi nedensellik testinde 3 farklı sonuçla karşılaşırız. Bunlar;

- Tek yönlü nedensellik:

Hizmet sektörü kredileri ile hizmet sektörü GSYİH arasında Granger Nedensellik Testleri sonucunda tek yönlü nedensellik elde edilmiştir. Tablo 3.3 'de görüldüğü gibi nedenselliğin yönü hizmet sektörü GSYİH büyümesinden (veya değişikliğinden) hizmet sektörüne verilen kredi değişikliğine doğru olmaktadır. Hizmet sektörü kredi değişikliğinden hizmet sektörü GSYİH değişikliğine bir nedensellik söz konusu olmamaktadır. Elde edilen bulgulara göre hizmet sektörü GSYİH değişkeni dışsaldır, hizmet kredileri ise içseldir.

Tarım sektörü kredileri ile tarım sektörü GSYİH arasında Granger Nedensellik Testleri sonucunda tek yönlü nedensellik elde edilmiştir. Tablo 3.5' de görüldüğü gibi nedenselliğin yönü tarım sektörüne verilen kredi değişikliğinden tarım sektörü GSYİH değişikliğine doğru olmaktadır. Tarım sektörü GSYİH değişikliğinden tarım sektörüne verilen kredi değişikliğine doğru bir nedensellik söz konusu olmamaktadır. Elde edilen bulgulara göre tarımsal krediler dışsaldır, tarım sektörü GSYİH değişkeni içseldir.

- Çift yönlü nedensellik:

Toplam Krediler değişikliği ile GSYİH arasında Granger Nedensellik Testleri sonucunda çift yönlü nedensellik elde edilmiştir. Tablo 3.2'de görüldüğü gibi GSYİH büyüme oranından (veya GSYİH değişikliğinden) ekonomideki toplam kredilerin büyüme oranına (değişikliğine) doğru güçlü bir nedensellik söz konusu olmaktadır. Ekonomideki toplam kredi değişikliğinden GSYİH büyümesine doğru nedensellik çok zayıf kalmaktadır.

Sanayi sektörü kredileri ile sanayi sektörü GSYİH arasında Granger Nedensellik Testleri sonucunda çift yönlü nedensellik elde edilmiştir Tablo 3. 4'de görüldüğü gibi nedenselliğin yönü sanayi sektörü GSYİH büyümesinden sanayi

sektörüne verilen kredi değişikliğine doğru olmaktadır. Sanayi sektörü kredi değişikliğinden sanayi sektörü GSYİH değişikliğine nedensellik zayıf kalmaktadır.

- **Nedensellik yok:** Tüm sektörlerde tek veya çift yönlü nedensellik bulunmuştur.

Bu sonuçlara göre sektörler toplamında ve sanayi sektöründe çift yönlü bir ilişki vardır. Bu ilişkide GSYİH' dan Kredilere doğru güçlü bir nedensellik bulunmuştur. Ancak Kredilerden GSYİH' da doğru olan nedensellik zayıftır.

Tarım sektörü ve hizmet sektöründe ise tek yönlü bir ilişki vardır. Hizmet sektöründe ilişki GSYİH' dan Kredilere doğrudur. Sadece tarım sektöründe Kredilerden GSYİH' ya doğru güçlü bir ilişki bulunmuştur.

Johansen Eşbütünleşme Testi, bu teste göre sanayi, hizmet ve toplam da eşbütünleşme bulunmuştur.

Toplam kredilerde %1'lik artış toplam GSYİH'da yaklaşık olarak % 0,47'lik artış oluşturmaktadır.

Hizmet sektörü kredilerinde %1'lik artış hizmet sektörü GSYİH'da yaklaşık olarak % 0,15'lik artış oluşturmaktadır.

Sanayi sektörü kredilerinde %1'lik artış sanayi sektörü GSYİH'da yaklaşık olarak % 0,27'lik artış oluşturmaktadır.

Tarım sektörü kredilerinde % 1'lik artış tarım sektörü GSYİH'da yaklaşık olarak % 0,09'luk artış oluşturmaktadır.

BÖLÜM IV

SONUÇ

Finansal sistemin gelişmesi, finans sisteminin yerine getirdiği fonksiyonlarda iyileşme ve gelişmeler olması anlamına gelmektedir. Büyümenin sağlanabilmesi için her ülke ekonomisinde yatırımların artırılması gerekmektedir. Bu yatırımların artırılabilmesi için de ülke içerisinde belirli bir fon birikiminin sağlanabilmesi yani tasarruf yapılması gerekmektedir. Ekonomideki fonların da sınırlı olduğu düşünülürse, bu kıt fonların tasarruflar özendirilerek artırılması ve verimli alanlarda yapılacak olan yatırımlara dönüştürülebilmesi için, sağlam temeller üzerine oturan gelişmiş bir finansal sisteme ihtiyaç vardır. Ülke ekonomilerinin büyümesiyle birlikte ekonomik işlemlerde ortaya çıkan artışa bağlı olarak, finansal aracı kuruluşların fonksiyonlarına duyulan gereksinimin artması sonucunda finansal sistemlerin derinleşmesi de beklenen bir durumdur.

Gelişmiş bir finansal sistemde, yatırımlarda kullanılacak olan fonlarının maliyetlerinin düşük, finansal araç çeşitliliğinin bol, aracılık maliyetlerinin düşük olması gerekmektedir. Ülkelerin, finansal sistemlerinde bu yapıyı sağlayabilmeleri durumunda, tasarrufların artması ve bu tasarrufların yatırımlara dönüşmesi kolaylaşacak ve bu durum reel sektörün kaynak ihtiyacını gidererek büyüme yolunda önemli bir katkı sağlayacaktır.

Finans piyasalarının gelişmiş en önemli kurumları olan bankalar, yıllardır reel kesime kaynak oluşturmada, mevcut yatırımlarının finansmanında ve yeni üretim kapasitelerinin oluşturulmasında etkin roller üstlenmişlerdir. Tasarrufları bankacılık sistemine çekmede en önemli finansman aracı mevduat olmuş, yüksek enflasyon ve kamunun borçlanma gereği nedeniyle ulaşılabilen yüksek maliyetli fonlar, yüksek aktarma maliyeti ile reel kesime aktarılmaya çalışılmıştır.

Türkiye ekonomisinin gelişiminde, özellikle 1980 sonrası liberalleşme anlayışının dış ticareti arttırması, yabancı sermayenin ülkeye girişi ve yeni teknolojilere ulaşılması açısından olumlu sonuçlar doğurduğu söylenebilir. Bu sayede ülkemizde özellikle sanayi ve hizmet sektörlerinde önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Ancak cumhuriyetin ilk yıllarında ülke ekonomisinde önemli bir yeri olan tarım sektörü ise giderek ülke ekonomisi için olan önemini yitirmektedir.

1980 ile 1993 yılları arasında ülkemize hızla yabancı sermaye girişi başlamıştır. Yeni teknolojilerin kullanılmasıyla ve artan yabancı sermaye ile birlikte, sanayi sektörünün üretimi artmış ve büyük ölçüde ekonomik bir büyüme sağlanmıştır. Buna rağmen bu durum 1993 yılından sonra yurt içi piyasalardaki dengelerin de bozulmasıyla Türkiye ekonomisinde bir istikrarsızlık başlamıştır. Bu duruma, kur ve faizlerdeki ani dalgalanmalar ve Türkiye ekonomisinin kronikleşen bir problemi haline gelen enflasyonun da eklenmesiyle, piyasalar oldukça kırılgan bir hal almıştır.

Türkiye’de 1980 yılından sonra, kamunun yüksek seviyedeki borçlanma ihtiyaçlarını, artan bir oranda iç borçlanma ile karşılama yoluna gitmiştir. Devlet iç borçlanma senetlerinin yüksek getiri, düşük risk ve disponibilitate yükümlülüğü gibi olumlu yönlerinden dolayı, bankalar normalde reel sektörün finansmanında kullanılması gereken tasarrufları devlet iç borçlanma senetlerine yönelmiştir. Bankaların menkul kıymetlere yönelmesinden dolayı, kredi stokunun düşmesine neden olmuştur. Sonuçta iç borçlanmanın artması, kredilerin ihmal edilmesine, dolayısıyla kredi kanalının etkinliğinin azalmasına neden olmaktadır.

Türkiye’de uzun zamandan beri kamu açıklarının borçlanma yolu ile finansmanının tercih edilmesi nedeni ile sermaye piyasalarında kamu ağırlıklı bir yapı oluşmuştur. Özellikle 1990’ların başından itibaren devletin sermaye piyasalarındaki ağırlığının artması sonucunda “crowding out” yani dışlama etkisi nedeni ile özel sektör, borçlanma piyasasından tamamen çekilmek zorunda kalmaktadır.

Piyasada yüksek getirili kamu kâğıtlarının varlığı, reel sektöre aktarılması gereken banka kaynaklarının büyük bir bölümünün buraya yönelmesi sonucunu doğurmuş, daha az karlı olan reel sektöre gidebilecek kredi hacminde daralma olmuştur. Genellikle % 50 olan mevduat bankaları kredi/mevduat oranı bu dönemlerde yaklaşık % 25 seviyesine gerilemiştir. Bu sorunu gidermek için, reel sektörde yer alan şirketlerin finansman ihtiyaçlarının uzun vadeli ve uygun koşullarda karşılanmasında kullanılabilir yollardan biri halka açıktır. Reel sektörün sermaye piyasası yolu ile finansmanı, borçlanma yolu ile finansmanıyla karşılaştırıldığında hem daha ucuz hem de geri ödemesiz olması nedeni ile daha avantajlıdır.

Türkiye’ de reel sektörün sağlıklı ve kuvvetli bir yapıya kavuşturulması ekonomideki sürdürülebilir büyüme açısından büyük bir öneme sahiptir. 2000 yılı başlarında bir anlamda yeniden yapılanma sürecine giren reel sektörün en önemli sıkıntılarında biri olan finansman sorunu genellikle banka kredileriyle giderilmeye çalışmasıdır. Ancak ciddi ve kalıcı çözümler üretebilmek için, şimdiye kadar çok ağırlıklı kullanılmamış olan sermaye piyasalarının oldukça önemli olduğu açıktır. Ülkemizde de görüldüğü gibi birikmiş sermaye yetersizliği, gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeyi kısıtlayan önemli bir engeldir. Bu engelin aşılabilmesi, yabancı sermaye yatırımlarının yanı sıra büyük ölçüde iç tasarrufların artırılarak birken sermayenin sermaye piyasası araçlarıyla müteşebbislere ve yatırım alanlarına kanalize edilmesi ile mümkün olabilir.

1990’ların ortalarından itibaren Merkez Bankası tarafından hazırlanan sektör bilançolarında, incelenen firmaların aktif ve pasifleri, krizden önceki dönemde tüm sektörlerin pasifleri içinde banka kredilerinin payının arttığını, ancak kriz döneminde bu kredilerde bir azalma olduğunu göstermektedir. Bu gelişmeler, bankacılık sektöründeki gelişmelerin reel kesimi de doğrudan etkilediği gerçeğini göstermektedir. Bankacılık sektörünü yapılandırma programı içerisinde, bankaların reel kesime aktardığı kaynakların artırılmasına yönelik tedbirlerin alınması öngörülmüştür.

Kriz dönemlerinde finans piyasalarında ortaya çıkan dalgalanma durumu, yapısal zayıflıkları bulunan bankaların ve kamu bankalarının aşırı boyutlara ulaşan görev zararlarının da yüküyle iyice zayıflamasına neden olmuştur. Öyle ki, bu dönemde birçok banka Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu’na devredilirken, birçoğu da tasfiye sürecine girmiştir. Buna bağlı olarak, ülkemizde bu yıllarda faaliyet gösteren bankaların sayısı hızla azalmıştır. Bu krizde finans piyasalarının ve özellikle bankaların sıkışması, bankaların kısa vadeli yükümlülüklerini yerine getirememesinden kaynaklanmıştır. Bunun bir sonucu olarak, piyasalarda önemli bir likidite krizi de yaşanmıştır.

Kasım 2000 ve Şubat 2001 döneminde sadece bankacılık sektörü değil aynı zamanda reel kesim de zarar görmüştür. Ekonomik büyümenin yerini, küçülme almıştır. Şubat 2001’ de yaşanan kriz sonucunda, daha önceki krizlerde yaşananlara benzer bir şekilde yabancı yatırımcılar piyasalardan çekilmiştir. Bununla birlikte,

bankacılık sektörünün reel kesime aktardığı kredilerde önemli bir daralma olmuştur. Kredi daralmasının yaşandığı bu dönemde bankaların ödenmemiş ve takipteki kredilerinin payı hızla yükselmiş ve bankalar bu krediler geri ödenmeden piyasaya çok fazla kredi verme eğilimine girmemiştir.

Bu gelişmelerin yanı sıra, reel kesimi oluşturan mal ve hizmet piyasalarında faaliyet gösteren sektörlerin gelişimi incelendiğinde, Türkiye’de sermaye hareketlerinin yoğun ve yatırımlar yüksek olduğu dönemlerde, her sektörde üretimin arttığı ve bu sektörlerin tümünde büyüme kaydedildiği görülmektedir. Benzer bir şekilde, Şubat 2001 Krizinin ardından bankalarda ve finans piyasalarındaki gelişmeler ile reel kesimdeki değişimler bir paralellik göstermektedir.

Özellikle 2001 ve 2002 yıllarında sabit sermaye yatırımları azalmış, tüm sektörler, farklı oranlarda bir küçülme sürecine girmiştir. Ancak krizin hemen ardından uygulamaya konulan IMF destekli program ve bankacılık sektörünü yeniden yapılandırma sürecinin kısa sürede olumlu sonuçları alınmaya başlamıştır. 2002 yılından sonra, ülkemiz ekonomisindeki gelişmelere bakıldığında, kriz sırasında ani ve kırılğan gelişmeler gösteren kur ve faizlerin dengelendiği, banka sermayelerinin arttırılmaya başladığı, kronik hale gelen enflasyon dizginlenirken, ekonominin yeniden bir büyüme sürecine girdiği görülmektedir.

Türkiye’de küresel krizin etkileri 2008 yılının ikinci yarısından itibaren görülmeye başlanmıştır. Ülke ekonomisi açısından önemli bir yere sahip olan imalat sanayinde üretim azalmış, kapasite kullanım oranları düşmüş ve işsizlik artmıştır. Ekonominin daralma sürecinde tüm sektörlerin üretimi azalmış, ancak en çok daralma % 1,8 oranındaki düşüşle imalat sanayinde olmuştur. İmalat sanayinin kapasite kullanım oranı 2008 yılının son çeyreğinden 2009 yılının ortalarına kadar geçen dönemde % 75’den % 59,2’ye kadar gerilemiştir. Üretim, toplam talepteki düşmeye bağlı olarak daralmıştır. Talepteki daralmaya bağlı olarak üretimin daralması, istihdamı da etkilemiştir. 2007 yılında % 10,3 olan işsizlik oranı, 2008’de % 11’e, 2009’da ise % 14’e çıkmıştır. Ayrıca 2009 yılının ilk çeyreğinde GSYİH % 14,7 oranında düşmüştür. Sonuç olarak 2008 krizinin Türkiye’ye olumsuz etkileri: büyüme oranları negatife dönmüş, oluşturulan katma değer, istihdam ve ihracat azalmış, işsizlik artmaya başlamıştır.

Siyasal istikrarların piyasalara getirecekleri güven neticesinde; dövizdeki dalgalanmaların azalması ve faiz oranlarındaki düşüş eğilimi dikkate alındığında, hisse senetleri yatırımcılar açısından iyi bir yatırım alternatifi olabilecek konuma gelmiştir. Hisse senetlerine oluşabilecek talebin teşvik edilmesi, hisse senetleri alım-satımlarından elde edilen kazançlardaki vergi düzenlemeleri, öte yandan şirketlerin bu talepten yararlanarak finansman sağlamalarının teşvik edilmesi, halka açık şirketlere yönelik Kurumlar Vergisi oranlarına ilişkin düzenlemelerin şirketlerin halka açıklık oranlarına göre paralel değerlendirilerek bu alanlarda daha etkili teşviklerin uygulamaya konulması yarar sağlayabilecektir.

Çalışmada, Türkiye’de reel sektör ile finans sektörü arasında bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığını tespit etmek amacıyla, 2002-2012 yılları arası üçer aylık dönemler itibariyle, ekonomik gelişmeyi ve finansal kredileri gösteren veriler tespit edildikten sonra ekonometrik bir analiz yapılmıştır.

Bu bağlamda reel sektör ve finans sektörü arasındaki etkileşimi ortaya koyabilmek için TÜİK ve TCMB’den elde edilen ve 2002-2012 yılları arasını kapsayan “Sektörel GSYİH” ve “Sektörel Krediler” kullanılarak Eviews programı yardımıyla Durağanlık testi, Nedensellik testi ve Eşbütünleşme analizi yardımıyla sonuçlara ulaşılmıştır. Bu analizlerden elde edilen sonuçlar;

Nedensellik testinde reel sektörden finans sektörüne doğru güçlü, finans sektöründen reel sektöre doğru zayıf bir nedensellik ilişkisi görülmüştür. Sanayi sektöründen finans sektörüne doğru güçlü, finans sektöründen ise sanayi sektörüne doğru zayıf bir ilişki vardır. Ayrıca finans sektöründen tarım sektörüne doğru, hizmet sektöründen de finans sektörüne doğru tek yönlü nedensellik vardır. Nedensellik testinde bulunan sonuçlarda en çarpıcı olanı finans sektöründen tarım sektörüne doğru olan nedensellik ilişkisidir. Diğerlerine göre finans sektöründen reel sektöre olan en güçlü ilişki burada bulunmuştur. Genel olarak Türkiye’de Talep İzlemeli Hipotez’in geçerli olduğu söylenebilir. Sadece tarım sektörü için Arz Öncülü Hipotez geçerlidir.

Eşbütünleşme testi sonuçlarına göre sanayi, hizmet ve toplam da eşbütünleşme bulunmuştur. Toplam kredilerde % 1’lik artış toplam GSYİH’ da yaklaşık olarak % 0,47’lik artış oluşturmaktadır. Hizmet sektörü kredilerinde % 1’lik artış hizmet sektörü GSYİH’ da yaklaşık olarak % 0,15’lik artış meydana

gelmektedir. Sanayi sektörü kredilerinde % 1'lik artış sanayi sektörü GSYİH' da yaklaşık olarak % 0,27'lik artış neden olmaktadır. Tarım sektörü kredilerinde % 1'lik artış tarım sektörü GSYİH'da yaklaşık olarak % 0,09'luk artış oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, M., Bulut, E. (2009). “*Türkiye’de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası, Son Gelişmeler*”, Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 11(17), 1-19.
- Acavracı, A., Öztürk, İ. ve Acavracı, S. (2007). “*Finance – Growth Nexus: Evidence from Turkey*”, International Research Journal of Finance and Economics, 11, 30-37.
- Afşar, M. (2004). *Finansal Küreselleşme ve Türk Bankacılık Krizleri Üzerine Etkisi*, (Yayın No: 183). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Akaike, H. (1974). “*A New Look at Statistical Model Identification*” IEEE Transactions on Automatic Control, 19 (6), 716-723.
- Akdiş, M. (2000). *Global Finansal Sistem ve Finansal Krizler ve Türkiye*, (1.Basım), İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Akdoğan, N., Tenker, N. (2006). *Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Alkan, G. İ. (2009). *Finansal Piyasalar (Kurumlar ve Araçlar)*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Alpan, F. (1999). *Örneklerle Futures Anlaşmalar ve Opsiyonlar*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Altan, M. (2001). *Fonksiyonlar ve İşlemler Açısından Bankacılık*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Altunbaş, Y., Fazylov, O. and Molyneux, P. (2002). “*Evidence on the Bank Lending Channel in Europe*”, Journal of Banking and Finance, 26(11), 2093-2110.
- Altunç, Ö. F. (2008). “*Türkiye’de Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi*”, Eskişehir Osmangazi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 113-127.cilt
- Andrew M. C. (2002). *An Introduction to Capital Markets: Products, Strategies, Participants*, (1.Baskı). UK: John Wiley&Sons.

Aslan Ö. ve Küçükaksoy, İ. (2006). “*Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama*”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İktisat Dergisi, 4, 26-38.

Aslan, H. M. (1998). *Hizmet Ekonomisi*, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Bacchetta, P., Ballabriga F. (2000). “*The Impact of Monetary Policy and Banks' Balance Sheets: Some International Evidence*”, Applied Financial Economics, 10, 15-26.

Berber, M. ve Artan, S. (2004). “*Türkiye’de Enflasyon-Ekonomik Büyüme İlişkisi: (Teori, Literatür ve Uygulama)*”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(3-4), 1-17.

Bernanke, B. S., Blinder A. S. (1992). “*The Federal Funds Rate and the Channels of Monetary Transmission*”, The American Economic Review, 82(4), 901-921.

Bernanke, B. S., Gertler, M. (1995). “*Inside the Black Box: The Credit Channel of Monetary Policy Transmission*”, The Journal of Economic Perspectives, 9(4), 27-48.

Bernanke, B. S., Gertler, M. (1995). “*Inside The Black Box: The Credit Channel of Monetary Policy Transmission*”, NBER Working Paper, 5146, 1-38.

Bernanke, B. S., Lown, S. C., Friedman M. B. (1991) “*The Credit Crunch*”, Brookings Papers on Economic Activity, 205-247.

Bilgin, C. ve Şahbaz, A. (2009). “*Türkiye’de Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkileri*”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(1), 177-197.

Boratav, K. (2005). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-1985*. Ankara: İmge Kitabevi.

Borensztein, E. , Lee, J.-W. (2002). *Financial Crisis and Credit Crunch In Korea: Evidence From Firm-Level Data* Journal of Monetary Economics, 49(4), 853–875.

Boz, C. (2006). “*Dünya’da Turizm Endüstrisinde İstihdam ve Çalışma Şartları*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Brealey, R. A. (2001) *İşletme Finansının Temelleri*, Çev: Ünal Bozkurt vd., İstanbul: McGrawHill- Literatür Yayınları.

- Bredin, D. and O'Reilly G. (2004). “*An Analysis of the Transmission Mechanism of Monetary Policy in Ireland*”, Applied Economics, 36(1), 49-58.
- Brockwell, P. J. and Davis, R. A. (2006). *Time Series: Theory and Methods*, (2. Baskı). New York: Springer.
- Bulut, C. (05/02/2013). “*Atatürk Dönemi Ekonomik Yapı ve Politikaları*” (Çevrimiçi), Bakü/Azerbaycan: Qafqaz Üniversitesi Uluslararası İktisat Bölüm, http://www.journal.qu.edu.az/article_pdf/1035_410.pdf adresinden erişildi.
- Bülbül, M. (2006). “*Tarımsal İşletmelerin Finansmanı*” Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Canbaş S., Doğukanlı H. (1997), *Finansal Pazarlar*, (2. Baskı), İstanbul: Beta Basım.
- Canbaş S., Doğukanlı H. (1997), *Finansal Pazarlar*, İstanbul: Beta Basım.
- Chenery, H., Srinivasan, T.N. (1988), *Handbook of Development Economics*, Netherlands.
- Civcir İ. (2003). “*Türkiye’de Kriz Sonrası Dönemde Kredi Çöküşü*” *Avrupa Birliği Giriş Sürecinde Balkanlarla İlişkiler ve Türkiye Ekonomisi*, Editör: Çolak, Ö. F. Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara: İmaj Yayınları, 87-105.
- Coşkun, A. (2003). *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi*, Atatürkçü Düşünce Dergisi, 4, 72-77.
- Coyle, B. (2002). *Overview of the Markets*, United Kingdom: Financial World Publishing.
- Çavdar, T., (1992). *Türkiye’de Liberalizm*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Çavuşoğlu, A. T. (2002). “*Credit Transmission Mechanism in Turkey: An Empirical Investigation*”, ERC Working Papers, 2(3), 1-30.
- Çeken, H. (2008). *Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme* Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2, 293-306.
- Çetin, F. C. (2002). *Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası ve Türkiye Tarımı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.

Çiçek, M. (2005), “*Türkiye’de Parasal Aktarım Mekanizması: VAR (Vektör Otoregrasyonu) Yaklaşımıyla Bir Analiz*”, İktisat İşletme ve Finans, 20(233), 82-105.

De Bondt, G. (2002). “*Retail Bank Interest Rate Pass-Through: New Evidence at the Euro Area Level*”, European Central Bank Working Paper Series, 136, 1-42.

Demir, Y., Öztürk E., ve Albeni, M. (2007). “*Türkiye’de Finansal Piyasalar ile Ekonomik Büyüme İlişkisi*”, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13, 438-455.

Dernek, Z. (2005), *Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği*, (Yayın No:56). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.

Devlet Planlama Teşkilatı (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)*, Ankara, 10/01/2013 tarihinde <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan1.pdf> adresinden erişildi.

Devlet Planlama Teşkilatı (1967). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)*, Ankara, 10/01/2013 tarihinde <http://www.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/13737/plan2.pdf> adresinden erişildi.

Devlet Planlama Teşkilatı (1972). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)*, Ankara, 10/01/2013 tarihinde <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan3.pdf> adresinden erişildi.

Devlet Planlama Teşkilatı (1977). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)*, Ankara, 10/01/2013 tarihinde <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan4.pdf> adresinden erişildi.

Devlet Planlama Teşkilatı (1982). *Yatırımların ve İhracatın Teşvikleri*, DBYKP Özel İhtisas Komisyon Raporu, Ankara, 10/01/2013 tarihinde <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/oik523.pdf> adresinden erişildi.

Devlet Planlama Teşkilatı (1984). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)*, Ankara, 10/01/2013 tarihinde <http://www.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/13740/plan5.pdf> adresinden erişildi.

Devlet Planlama Teşkilatı (1989), *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, (1990-1994)*, Ankara, 10/01/2013 tarihinde <http://www.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/13741/plan6.pdf> adresinden erişildi.

Devlet Planlama Teşkilatı (1995), *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, (1996-2000)*, Ankara, 10/01/2013 tarihinde

<http://www.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/13742/plan7.pdf> adresinden erişildi.

Devlet Planlama Teşkilatı (2000), *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)*, Ankara, 10/01/2013 tarihinde

<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/viii/plan8.pdf> adresinden erişildi.

Devlet Planlama Teşkilatı (2003), *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*, 10/01/2013 tarihinde

www.kalkinma.gov.tr/DocObjects/Download/8143/2003-05.pdf adresinden erişildi.

Devlet Planlama Teşkilatı (2006), *Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)*, Ankara, 10/01/2013 tarihinde

<http://www.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/13744/plan9.pdf> adresinden erişildi.

Dickey, D. & Fuller, W., (1979). “*Distribution of The Estimators For Autoregressive Time Series With A Unit Root*”, Journal of the American Statistical Association, 74 (366), 427–431.

Dickey, D.A. & Fuller, W.A. (1981). “*Likelihood Ratio Statistics For Autoregressive Time Series With A Unit Root*”, Econometrica, 49(4), 1057-1072.

Dinler, Z. (2008). *Tarım Ekonomisi*, (6. Baskı) Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.

Dişbudak, K. (2008). “*Avrupa Birliğinde Tarım-Çevre İlişkisi ve Türkiye'nin Uyumu*”, Ankara: Tarım ve Köy işleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı AB Uzmanlık Tezi.

Enders, W. (1995). *Applied Econometric Time Series*, New York: John Wiley&Sons.

Engle, R. F. & Granger, C.W.J. (1987). “*Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing*”, Econometrica, 55, 251-276.

Erdoğan, S., Beşballı S. G. (2009). “*Türkiye’de Banka Kredileri Kanalının İşleyişi Üzerine Ampirik Bir Analiz*”, Doğu Üniversitesi Dergisi, 11(1), 28-41.

Eşiyok, B. A. (2002). *Türkiye Ekonomisinde İhracata Dayalı Büyüme Modeli ve İmalat Sanayiinin Yapısı*, Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Yayınları.

Fabozzi F. J., Drake P. P., (2009), *Finance: Capital Markets, Financial Management, and Investment Management*, (1.Baskı), New Jersey: John Wiley&Sons.

Ferreira, C. (2007). “*The Bank Lending Channel Transmission of Monetary Policy in the EMU: A Case Study of Portugal*”, *The European Journal of Finance*, 13(2), 181-193.

Fisher, A. G. B. (1952). “*A Note on Tertiary Production*”, *The Economic Journal*, 62(248), 820-834.

Garretsen, H., Swank J. (1998). “*The Transmission of Interest Rate Changes and the Role of Bank Balance Sheets: A VAR Analysis for the Netherlands*”, *Journal of Macroeconomics*, 20(2), 325-339.

Gaytancıoğlu, O. (2009), *Türkiye’de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası*, (Yayın No: 2009-14). İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Granger, C.W. J. & Newbold, P. (1974). “*Spurious Regressions in Economics*”, *Journal of Econometrics*, 2 (2), 111-120.

Gujaratı, D.N. (1999). *Temel Ekonometri*, (Yayın No:33). (Çeviren: Şenesen, Ü. ; Şenesen G.) İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Gündoğan, N. (2002). *Hizmetler Sektöründe İstihdam*, *Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 7(1), 93-108.

Gündüz, L. (2001). “*Türkiye’de Parasal Aktarım Mekanizması ve Banka Kredi Kanalı*”, *İMKB Dergisi*, 5(18), 13-30.

Gündüz, A. Y. (1998). “*Türk Tarımı için Alternatif Politika Arayışları 1980 Sonrası Türk Tarım Politikası*”, *Amme İdaresi Dergisi*, 31(3), 120–137.

Güney, A. (2009). *Banka İşlemleri*, (3. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.

Güvel A. E., Güvel Ö. A., (2002). *Sigortacılık*, (1. Baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Güvemli, O., (1981). *Türkiye’de Sanayiye Özendirme ve Yönlendirme Çalışmaları*, İkinci İzmir İktisat Kongresi Kalkınma Politikası Komisyonuna Sunulan Tebliğ, (1. Cilt). Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Halicioğlu, F. (2007). “*The Financial Development and Economic Growth Nexus for Turkey*”, MRPA Paper, 3566, 1-10.

Holtemoller, O. (2002). “*Identifying a Credit Channel of Monetary Policy Transmission and Empirical Evidence for Germany*”, 1-19, <http://www.eea-esem.com/papers/eeaesem/esem2002/669/Crch-ger.pdf>, (27/04/2011) adresinden erişildi.

Hubbard, R.G. (2000). *Money, the Financial System and the Economy*, (3. Baskı), Adison- Wesley Publishing Company.

Hulsewig, O., Winker P. and Worms A. (2001). “*Bank Lending and the Transmission of Monetary Policy: A VECM Analysis for Germany*”, International University in Germany Working Paper, 8, 1-29.

Ikhide, S. (2003). “*Was There a Credit Crunch in Namibia Between 1996-2000* Journal of Applied Economics”, 6, 269-290.

İMKB (1997). *Sermaye Piyasası ve Borsa Temel Bilgiler Kılavuzu*, İstanbul: İMKB Yayınları.

İnci İ. (2010), “*Atatürk Dönemi Türkiye’inde Toprak Mülkiyet Dağılımı ile İlgili Bazı Düzenlemeler*”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 44, 345 -359.

İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (07/01/2013). *Sermaye Piyasası ve Borsa Temel Bilgiler Kılavuzu*, <http://www.imkb.gov.tr/yayinlar.htm> adresinden erişildi.

İyidoğan S. (2001). “*Hizmetler Sektörü: Büyümenin Yeni Platformu*”, Ankara: Erc/METU V. Uluslararası Ekonomi Kongresi.

Johansen, S. & Juselius, K. (1990). “*Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Application to the Demand for Money*” Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 52, 169-210.

Johansen, S. (1988). “*Statistical Analysis of Cointegration Vectors*”, Journal of Economic Dynamics and Control, 12 (2-3), 231-254.

Kadılar, C. (2005). *SPSS Uygulamalı Zaman Serileri Analizine Giriş*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.

- Kakes, J. (2000), “*Identifying the Mechanism: Is There a Bank Lending Channel of Monetary Transmission in the Netherlands?*”, *Applied Economics Letters*, 7(2), 63-67.
- Kar, M. ve Pentecost E. J. (2000). “*Financial Development and Economic Growth in Turkey: Further Evidence on Causality Issue*”, Loughborough University Department of Economics, Economic Research Paper, 27, 4-13.
- Karakayalı, H. (2009). *Türkiye'nin Ekonomik Yapısı ve Değişimi*, (3.Baskı) Emek Matbaacılık.
- Kaynak, M. (2005). *Kalkınma İktisadı*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kazgan, G. (2012). *Tanzimat'tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kennedy, P. (2006). *Ekonometri Kılavuzu*, Çev: M. Sarımeşeli ve Ş. Açıkgoz, (5. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kepenek, Y., Yentürk, N. (2010). *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Khan, A. (2000). *The Finance and Growth Nexus*, Federal Reserve Bank of Philadelphia Business Review, 2, 1-14.
- Kılıç, S. (1997). *Sermaye Piyasasında Yatırımcının Korunması: Güvence Fonları*, (Yayın No: 95). Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.
- King, R. G. (2000), “*The New IS-LM Model: Language, Logic and Limits*”, Federal Reserve Bank of Richmond Economic Quarterly, 86(3), 45-103.
- Konuralp, G. (2001). *Sermaye Piyasaları, Analizler, Kuramlar ve Portföy Yönetimi*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Kozak, N. vd. (1997). *Genel Turizm İlkeler Ve Kavramlar*, (3.Baskı), Ankara: Detay Yayıncılık.
- Leeper, E. M., Sims C. A., Zha, T. (1996). “*What Does Monetary Policy Do?*”, *Brookings Papers on Economic Activity*, 2, 1-48.
- Mackinnon, J. (1990). “*Critical Values For Cointegration Tests*”, (No: 90-4). University of California at San Diego Department of Economics Discussion Papers.

- Mızrak Y. N., Yazıcı, A. (2013). *Hizmet Ekonomisi* (Yayın No: 2798). Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Mızrak, Y. N. (2004). *Uluslararası Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesi ve GATS, Dünya Ekonomisinde Bütünleşme Hareketleri ve Türkiye Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Ankara: Siyasal Yayınevi.
- Miles I., Boden M. (2000). "Introduction: Are Services Special?", *Services and the Knowledge-Based Economy*, Editör: Boden M. and Miles I., London.basım
- Mishkin, S. F. (2009). *The Economics of Money, Banking, and Financial Markets, Business* (2.Baskı). London: Prentice Hall.
- Nomer, F. (2003). *Yatırım Ortaklıkları*, (2. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Oliner, S. D., Rudebusch G. D. (1996). "Monetary Policy and Credit Conditions: Evidence from the Composition of External Finance: Comment", *The American Economic Review*, 86(1), 300-309.
- Öcal, T., Çolak, Ö. F. (1999) *Finansal Sistem ve Bankalar*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Öçal, T., Çolak, Ö. F., Togay, S., Eser, K. (1997) *Para Banka, Teori ve Politika*, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Örnek, İ. (2009), "Türkiye'de Parasal Aktarım Mekanizması Kanallarının İşleyişi", *Maliye Dergisi*, 156, 104-125.
- Özer, M. ve Türkyılmaz, S. (2005). "Türkiye'de Enflasyon ile Enflasyon Belirsizliği Arasındaki İlişkinin Zaman Serisi Analizi", *İktisat İşletme ve Finans*, 20(229), 93-104.
- Özer, M., Erdoğan, M. (2012). *Sanayi Ekonomisi*, (Yayın No: 2651). Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Özgen, F. B. ve Güloğlu, B. (2004). "Türkiye'de İç Borçların İktisadi Etkilerinin VAR Tekniğiyle Analizi", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 31, 93-114.
- Öztürk, A. S. (2011). *Hizmet Pazarlaması*, (11. Baskı). Bursa: Ekin Kitabevi.

- Öztürkler, H., Çermikli, A. H. (2007). “*Türkiye’de Bir Parasal Aktarım Kanalı Olarak Banka Kredileri*”, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 44(514), 57-68.
- Parasız, İ. (2005). *Para Banka ve Finansal Piyasalar*, (8. Baskı) İstanbul: Ezgi Kitabevi.
- Parasız, İ. (2007). *Modern Bankacılık Teori ve Uygulama*, (1.Baskı) İstanbul: Ezgi Kitabevi.
- Pazarbaşıoğlu, C. (1996). “*A Credit Crunch? A Case Study of Finland in the Aftermath of the Banking Crisis*”, IMF Working Paper, 1-14.
- Phillips, P. & Perron, P. (1988). “*Testing For A Unit Root In Time Series Regression*”, Biometrika, 75, 335- 346.
- Ramey, V. A. (1993), “*How Important Is the Credit Channel in the Transmission of Monetary Policy?*”, NBER Working Paper, 4285, 1-42.
- Sak, G., Özatay, F. ve Öztürk, E. (1996). *Şirketler Kesiminin Finansman Sorunları ve Alternatif Finansman Kaynakları*, İstanbul: TÜSIAD Yayınları.
- Sarıkamış, C. (2000). *Sermaye Pazarları*, (4. Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sermaye Piyasası Kurulu (06/05/2013). www.spk.gov.tr/yayinlar/yayinlar.htm adresinden erişildi.
- Sermaye Piyasası Kurulu (1984). *Türkiye’de Sermaye Piyasası, Araçlar ve Kuruluşlar*. İstanbul.
- Sermaye Piyasası Kurulu (2003). *Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsaları, Türk Finansal Piyasalarında Yeni Bir Sıçrama*. Abant: SPK Konferansı.
- Sermaye Piyasası Kurulu (23/04/2013). *Sermaye Piyasası Kurulu Tebliğleri*, <http://www.spk.gov.tr/mevzuat/pdf/Spk05.pdf> adresinden erişildi.
- Sermaye Piyasası Kurulu (27/04/2013). *Sermaye Piyasası Mevzuatı*, <http://www.spk.gov.tr/mevzuat/Pdf/Spk06.pdf> adresinden erişildi.
- Sever, E. (2009). *Finans, Dış Ticaret ve Büyüme İlişkisi: Türkiye Analizi*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Sims, C. A. (1992). “*Interpreting the Macroeconomic Time Series Facts: The Effects of Monetary Policy*”, European Economic Review, 36, 975-1011.

Stringer, R. (2011). *How Important are the Non Traditional Economic Roles of Agriculture in Development?*, C_ES Discussion Paper No. 0118, May 2001, <http://www.adelaide.edu.au/CIES/0118.pdf>, adresinden erişildi.

Şengönül, A., Thorbecke W. (2005). “*The Effect of Monetary Policy on Bank Lending in Turkey*”, Applied Financial Economics, 15(13), 931-934.

Takan, M. (2002). *Bankacılık Teori, Uygulama ve Yönetim*, (2.Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Tarı, R. (2005). *Ekonometri*, (3. Baskı, No: 172). İstanbul: Kocaeli Üniversitesi Yayınları.

Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM), (2009). *2008 Sektör Analizi*, Ankara. www.tigem.gov.tr/2010 adresinden erişildi.

Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, (2004). “*Osmanlı'dan Günümüze Tarım ve Tarıma Hizmet Veren Kurumların Teşkilatlanma Süreçleri*” 17/05/2013, http://www.tarim.gov.tr/TurkiyedeTarim,Osmanlida_Tarim.html adresinden erişildi.

Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, (2010). *Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikaları, Mayıs 2000*, www.tarim.gov.tr/2010 adresinden erişildi.

Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı. (2004). “*Tarımsal Girdi ve Destekler*”, Ankara: II. Tarım Şurası VII. Komisyon.

Taylor, J. B. (1995). “*The Monetary Transmission Mechanism: An Empirical Framework*”, The Journal of Economic Perspectives, 9(4), 11-26.

TC Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı (1997). *Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü*, Ankara: Mali Sistem.

Toprak, M., Çatalbaş, N. (2013). *Türkiye Ekonomisi* (Yayın No: 2895).Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.

Tunç, H. (2002). “*Türk Tarım Sektörünün Yapısı ve Sorunları*” . İstanbul Sanayi Odası Dergisi, 430, 54-60.

Uludağ, A. E. (1999). *Finansal Hizmetler Ekonomisi*, İstanbul: Beta Basın Yayın Dağıtım.

Uygur, E. (1993). *Financial Liberalization and Economic Performance in Turkey*, Ankara: T.C. Merkez Bankası Yayınları.

Ünalmiş, D. (2002). “*The Causality Between Financial Development and Economic Growth: The Case of Turkey*” Working Papers 0203, Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey, 1-10.

Whaley, R.E. ve Stoll H.R. (1993). *Futures and Options: Theory and Applications*, Ohio: South-Western Publishing.

Yalçinkaya, N., Yalçinkaya, M. H., Çılbant, C. (2006). “*Avrupa Birliği’ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi*” Celal Bayar Üniversitesi, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 13(2), 106-126.

Yavuz, F. (2000). “*Türkiye’de Tarım Politikası*”, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 31, 9-22.

Yeni, R., Dölekoğlu, C. Ö. (2001). *Tarımsal Destekleme Politikasında Süreçler ve Üretici Transferleri*, (Yayın No:98). Ankara: Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü.

Yılmaz, E., Kayalica, M. Ö. (2008). “*Finance-Growth Nexus*”, Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2, 94- 117.

Yılmaz, T. (2006). *Bilgi Toplumuna Geçiş Sürecinin Türkiye’de Finansal Piyasalar Üzerine Etkisi*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.

<http://www.dpt.gov.tr>

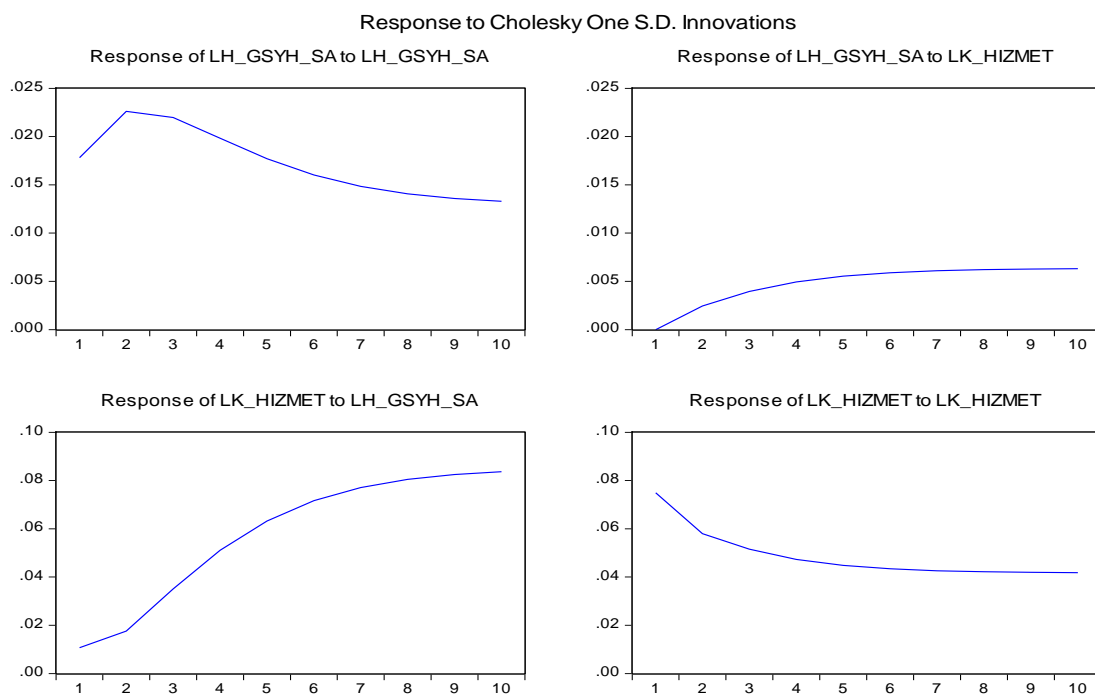
<http://www.tcmb.gov.tr>

<http://www.tuik.gov.tr>

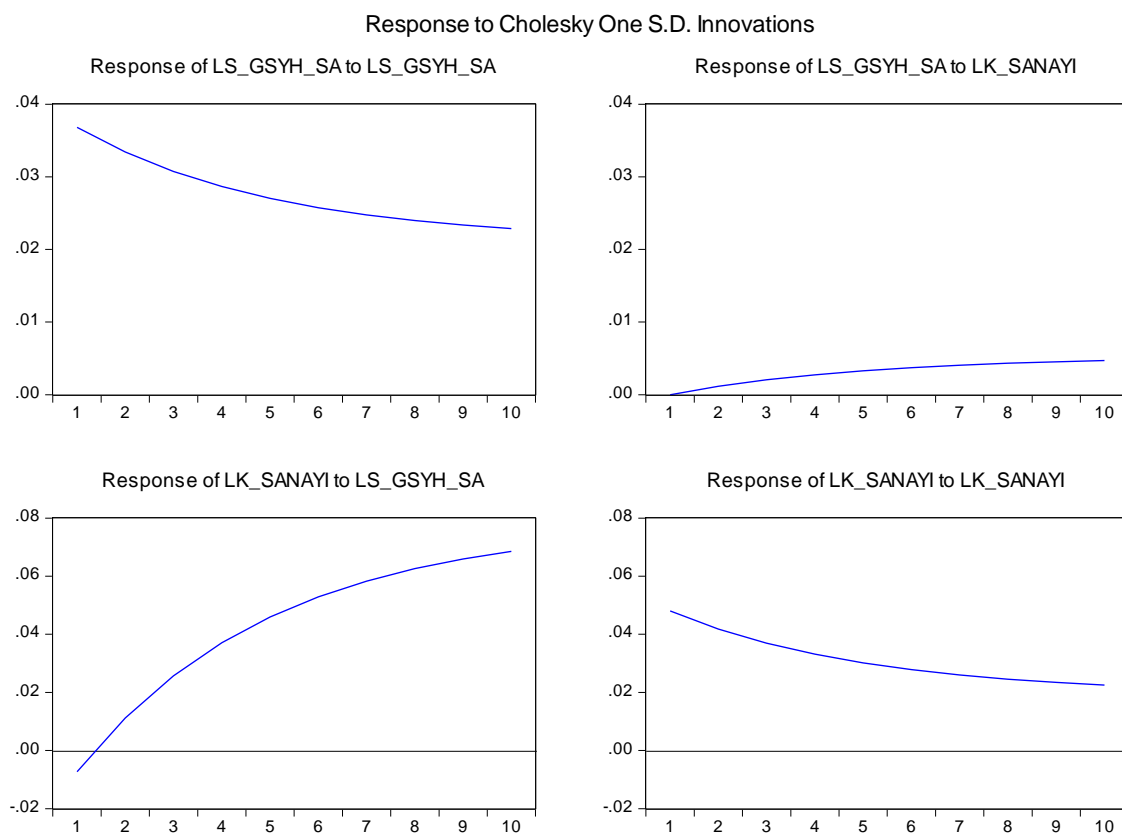
<http://www2.tbmm.gov.tr/d23/7/7-1827c.pdf>

EKLER

Grafik 1. Var hizmet

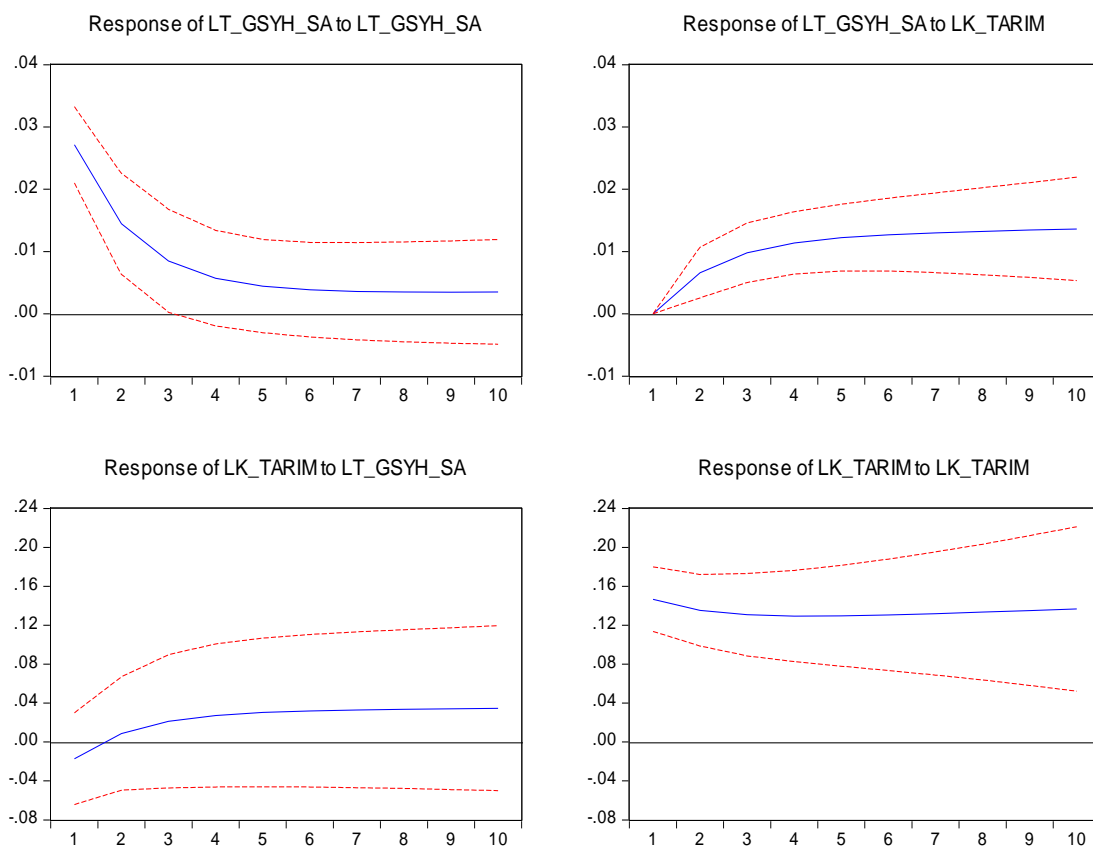

Grafik 2. Var Sanayi

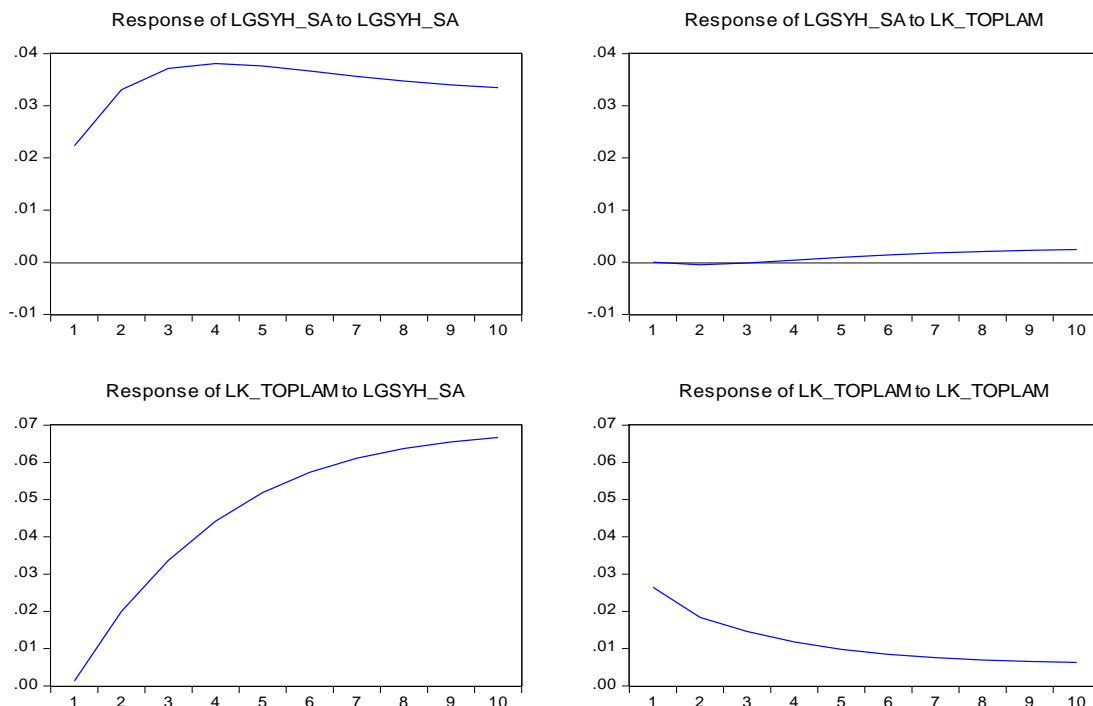
Grafik 3. Var Tarım

Response to Cholesky One S.D. Innovations ± 2 S.E.

Grafik 4. Var Toplam

Response to Cholesky One S.D. Innovations

Tablo 1. Varyans Ayırıştırması (Hizmet Sektörü için)

Varyans Ayırıştırması LH_GSYH_S A:			
Dönem	Standart Hata	LH_GSYH_SA	LK_HIZMET
1	0.017820	100.0000	0.000000
2	0.028896	99.28781	0.712187
3	0.036515	98.38317	1.616834
4	0.041845	97.37952	2.620481
5	0.045768	96.34699	3.653009
6	0.048846	95.33743	4.662568
7	0.051414	94.38415	5.615852
8	0.053664	93.50427	6.495732
9	0.055712	92.70337	7.296626
10	0.057624	91.97993	8.020071

Varyans Ayırıştırması LK_HIZMET:			
Dönem	Standart Hata	LH_GSYH_SA	LK_HIZMET
1	0.075671	1.991951	98.00805
2	0.096958	4.517311	95.48269
3	0.115253	12.44540	87.55460
4	0.134633	23.50258	76.49742
5	0.155353	34.22825	65.77175
6	0.176498	43.00020	56.99980
7	0.197256	49.70161	50.29839
8	0.217168	54.73176	45.26824
9	0.236055	58.52867	41.47133
10	0.253901	61.43933	38.56067

Tablo 2. Varyans Ayırıştırması (Sanayi Sektörü için)

Varyans
Ayırıştırması
LS_GSYH_SA

Dönem	Standart Hata	LS_GSYH_SA	LK_SANAYI
1	0.036820	100.0000	0.000000
2	0.049734	99.94694	0.053058
3	0.058506	99.83984	0.160161
4	0.065206	99.69404	0.305961
5	0.070663	99.52236	0.477635
6	0.075300	99.33507	0.664935
7	0.079367	99.14003	0.859973
8	0.083020	98.94312	1.056884
9	0.086361	98.74854	1.251459
10	0.089463	98.55921	1.440792

Varyans
Ayırıştırması of
LK_SANAYI:

Dönem	Standart Hata	LS_GSYH_SA	LK_SANAYI
1	0.048604	2.268475	97.73152
2	0.065091	4.231875	95.76813
3	0.079137	13.42068	86.57932
4	0.093454	25.35116	74.64884
5	0.108411	36.79768	63.20232
6	0.123788	46.47950	53.52050
7	0.139286	54.24879	45.75121
8	0.154660	60.37396	39.62604
9	0.169745	65.19913	34.80087
10	0.184436	69.02765	30.97235

Tablo 3. Varyans Ayırıştırması (Tarım Sektörü için)

Varyans
Ayırıştırması
LT_GSYH_S
A:

Dönem	Standart Hata	LT_GSYH_SA	LK_TARIM
1	0.027142	100.0000	0.000000
2	0.031450	95.57849	4.421508
3	0.034021	87.91459	12.08541
4	0.036331	79.57261	20.42739
5	0.038587	71.86171	28.13829
6	0.040804	65.15557	34.84443
7	0.042978	59.43299	40.56701
8	0.045107	54.55749	45.44251
9	0.047195	50.38138	49.61862
10	0.049246	46.77638	53.22362

Varyans
Ayırıştırması
LK_TARIM:

Dönem	Standart Hata	LT_GSYH_SA	LK_TARIM
1	0.147744	1.361322	98.63868
2	0.200507	0.929450	99.07055
3	0.240282	1.424000	98.57600
4	0.274264	2.079144	97.92086
5	0.304864	2.670544	97.32946
6	0.333194	3.155768	96.84423
7	0.359870	3.544137	96.45586
8	0.385278	3.855148	96.14485
9	0.409680	4.106783	95.89322
10	0.433265	4.313167	95.68683

Tablo 4. Varyans Ayrıştırması (Toplam Sektörler için)

Variance Decompositio n of LGSYH_SA: Dönem	Standart Hata	LGSYH_SA	LK_TOPLAM
1	0.022323	100.0000	0.000000
2	0.039907	99.98454	0.015455
3	0.054545	99.99081	0.009192
4	0.066537	99.99068	0.009322
5	0.076444	99.97835	0.021650
6	0.084792	99.95516	0.044835
7	0.091995	99.92454	0.075463
8	0.098358	99.88990	0.110098
9	0.104099	99.85398	0.146018
10	0.109374	99.81865	0.181347

Variance Decompositio n of LK_TOPLA M: Dönem	Standart Hata	LGSYH_SA	LK_TOPLAM
1	0.026497	0.243813	99.75619
2	0.037955	27.90963	72.09037
3	0.052828	55.13670	44.86330
4	0.069881	71.52343	28.47657
5	0.087578	80.61483	19.38517
6	0.105014	85.86756	14.13244
7	0.121747	89.09940	10.90060
8	0.137598	91.21044	8.789563
9	0.152534	92.66229	7.337706
10	0.166588	93.70495	6.295048

Tablo 5. Gecikme Uzunluğu

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	34.09852	NA	0.000548	-1.834201	-1.745324	-1.803521
1	123.4484	163.3827*	4.18e-06*	-6.711339*	-6.444708*	-6.619298*
2	123.9483	0.856946	5.12e-06	-6.511332	-6.066947	-6.357930
3	124.0546	0.170126	6.44e-06	-6.288837	-5.666697	-6.074074
4	126.1227	3.072472	7.28e-06	-6.178437	-5.378544	-5.902314
5	127.7682	2.256750	8.50e-06	-6.043897	-5.066250	-5.706413

Özgeçmiş

Kimlik Bilgileri

Adı Soyadı : Volkan HAN

Doğum Yeri : Kayseri

Doğum Yılı : 1988

Eğitim Durumu (Okul Adı ve Mezuniyet Yılı)

Lise : Argıncık Lisesi (2004)

Lisans : Erciyes Üniversitesi İktisat (2010)

Yüksek Lisans : Erciyes Üniversitesi İktisat Politikası (2010)

Aksaray Üniversitesi İktisat (2012)

Haberleşme Bilgileri

Adres : Mimarsinan Mah. Billur Cad. Bahadır Apartmanı No: 90/12
Kocasinan/ Kayseri

Telefon : 05055315370

E-Posta : volkanhan38@gmail.com